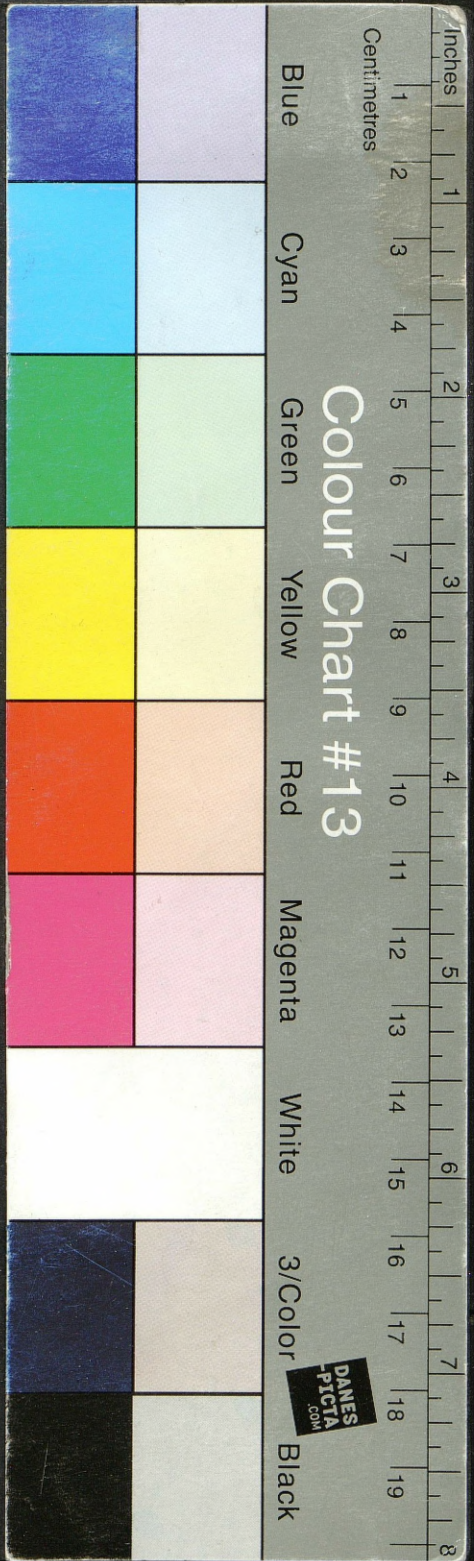

Grey Scale #13

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Colour Chart #13

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

DANES-PICTA.COM

KOMISYA EDUKACYI NARODOWEJ.

TEODOR WIERZBOWSKI.

Komisya Edukacyi Narodowej

1773—1794.

MONOGRAFIA HISTORYCZNA.

Tom I.

A. OPRACOWANIA I ŹRÓDŁA DRUKOWANE.

B. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE. =====

Z zapomogi Kasy pomocy
dla osób pracujących na polu naukowym
im. D-ra Józefa Mianowskiego.

WARSZAWA.

DRUKARNIA I LITOGRAFIA JANA COTTY, KAPUCYŃSKA 7.

1911.

37

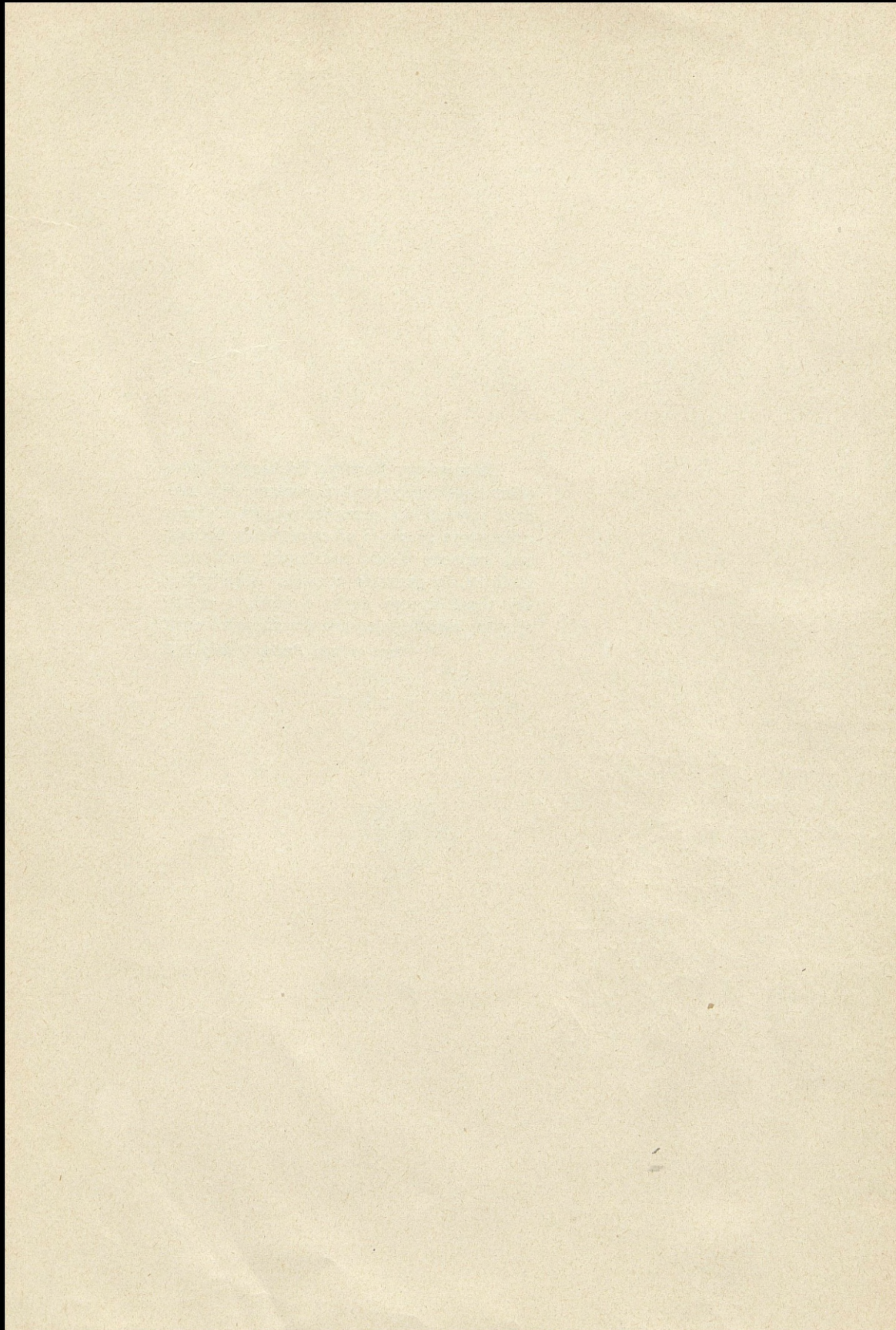
1822

31434/2

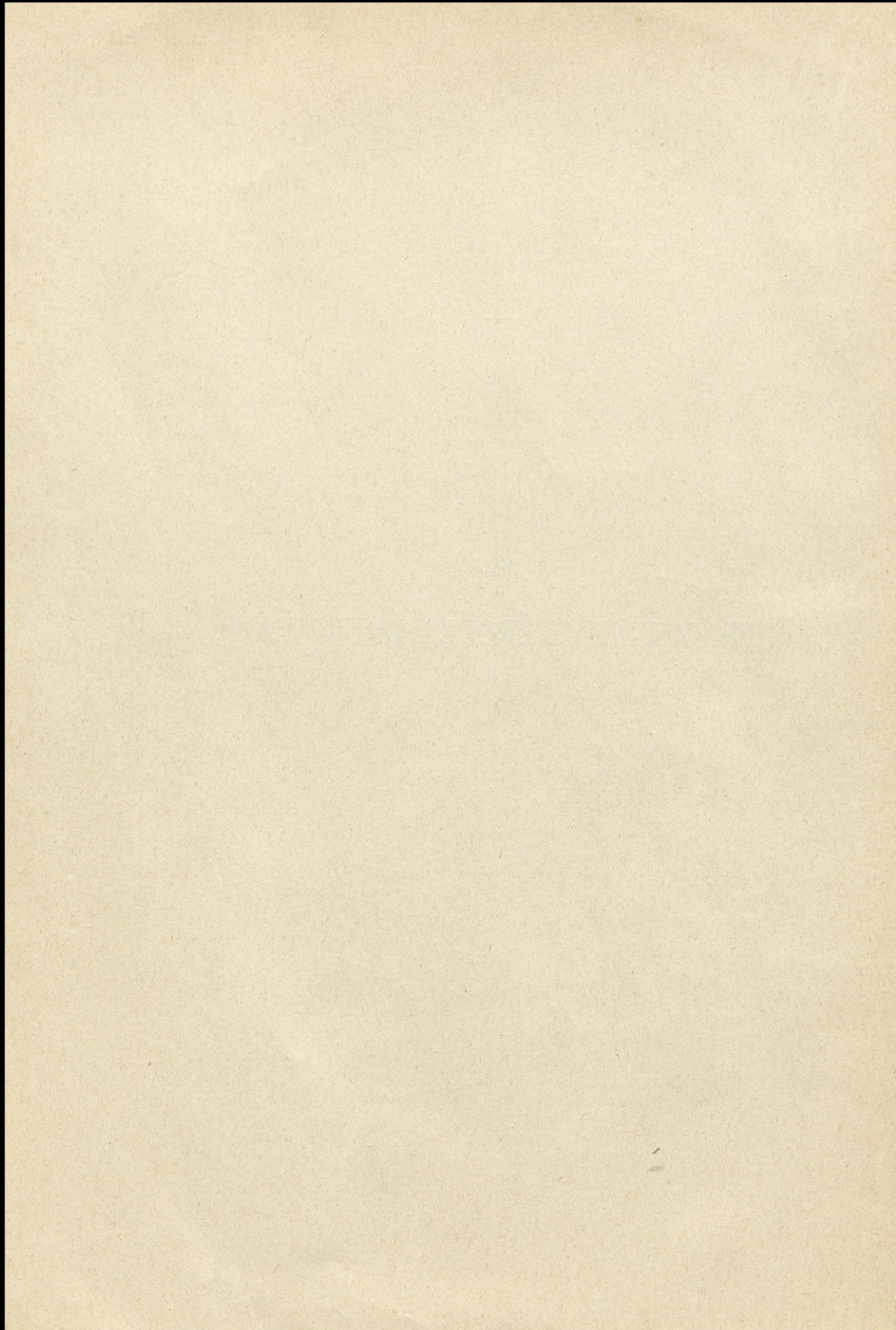
Ustanawiamy Komisję Edukacyjną, której celem najistotniejszym być powinno, żeby młodzież obywatelską przez jednostajną edukację i instrukcję sposobiła na obywatelów, kochających swobody narodu, troskliwych o ich całość, zdolnych do pełnienia wszelkich obowiązków, aby tegoż samego ducha wolności i miłości ojczyzny najodleglejszym podawała pokoleniom.

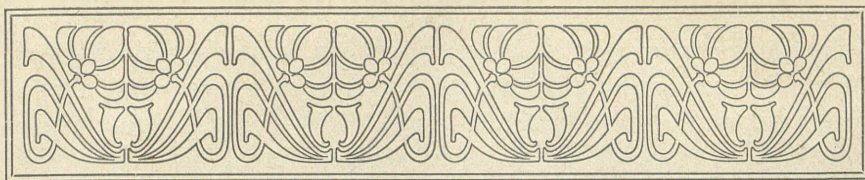
Hugo Kollataj, Projekt Ustawy K. E.

A.

OPRACOWANIA I ŹRÓDŁA DRUKOWANE.

Komisyja Edukacyi Narodowej w ciągu krótkiego względnie czasu istnienia swego, dosyć znaczną ogłosiła w druku liczbę materyałów, które były wiernem i dokładnem odzwierciedleniem jej działalności na polu wykształcenia narodowego i które dla potomnych są najpierwszym pomnikiem jej zasług. Postanowienia sejmów koronnych, określające zasady jej ustanowienia i zakres czynności, tudzież wydane na skutek ich uniwersały ¹⁾ są pierwszym najważniejszym źródłem; druki wyświetlające stan spraw procesowych o rozmaite dobra ziemskie, ²⁾ przepisy dla rektorów, dyrektorów, na szkoły wojewódzkie i szkoły parafialne, ³⁾ dowody rocznego postępu uczniów i programy egzaminów publicznych, mowy na niektórych popisach i spisy uczniów wynagradzanych za pilność medalami, ⁴⁾ obwieszczenia o podręcznikach szkolnych i mowy miewane w rocznice ⁵⁾ otwarcia Towarzystwa do

¹⁾ Lewicki Józef, Bibliografia druków odnoszących się do Komisyi Edukacyi Narodowej, Lwów, 1908, №№ 9 — 12, 16, 300, 301, 304, 324, 336 — 343, 485, 486, 827 — 842, 849 — 855, 925 — 927, 977, 978, 1153, 1177 — 1181, 1453.

²⁾ Tamże, №№ 91, 92, 290, 344, 537, 731, 765, 798, 856, 1044, 1182, 1694, 1826, 1828, 1866, 1961.

³⁾ Tamże, №№ 1056 — 1058, 1245 — 1249.

⁴⁾ Tamże, №№ 201, 269, 284, 306, 316, 319, 320, 347, 349—352, 354—375, 391, 437 — 447, 557 — 564, 613 — 615, 618, 680, 681, 692, 737, 738, 740, 767, 768, 801, 819, 820, 822, 903, 904, 997, 1032, 1079, 1086, 1098, 1112, 1184, 1290, 1304—1412, 1444 — 1447, 1451, 1452, 1485, 1522, 1622, 1665, 1678, 1686, 1734, 1770, 1777, 1792, 1793, 1900, 1901, 1980, 1983, 2008, 2039.

⁵⁾ Tamże, №№ 79, 830, 1155, 1156, 1217 — 1231, 1236 — 1239, 1256, 1257, 1430, 1468, 1469, 1528.

ksiąg elementarnych, kilka broszur bezpośrednio odnoszących się do Komisji, ¹⁾ wreszcie zaś wzmianki w dyaryuszach sejmowych i mowy niektórych posłów na sejmach ²⁾ — w całości wzięte stanowią pokaźną ilość współczesnego Komisji Edukacyjnej materiału, którego koroną są wreszcie wiekopomne „Ustawy Komisji Edukacji Narodowej“, wydane w r. 1783.

Jest to materiał dosyć obfity. Niestety! wszystkie niemal wyszczególnione powyżej kategorie drukowane były w małej ilości egzemplarzy, wiele z nich było wydawnictwami miejscowymi i czasowymi, nie zgromadzono ich wszystkich starannie nawet w archiwum samej Komisji, był to więc materiał bardzo niewielu osobom znany i bardzo niedostępny, skoro rozrzucony jest w licznych zbiorach do niedawna zamkniętych; niepodobna więc było z niego korzystać. Mały rozwój nauk historycznych i studyów, przy których zresztą zwracano uwagę głównie na dzieje dyplomatyczno-polityczne, a nadto wywołany w społeczeństwie przez poezję entuzjazm romantyczny: oto przyczyny, które spowodowały, że do r. 1873, kiedy przypadła stuletnia rocznica ustanowienia K. E., bardzo mało pisano o niej i nie badano historyi jej gruntownie.

W pierwszych latach po zamknięciu K. E. usłudze publicyści i pseudo-uczeni starali się podsunąć społeczeństwu mylne zdania o jej działalności i zasadach. Na czele tego rodzaju mniemanych historyków stoi A. C. Holsche, tajny radca sprawiedliwości i dyrektor rządu pruskiego w Białymstoku. Umysł jego i poglądy na pozór były liberalne, ale w samej rzeczy nierozległe i płytkie; brakowało mu zdolności do gruntownego objęcia rzeczy i krytycznego o nich sądu: Holsche pełen był natomiast pretensji do znajomości tego, o czym rozprawiał; wreszcie nie znał języka polskiego, nie mógł więc korzystać z tego bogactwa źródeł polskich, jakie do każdej roztrząsanej kwestyi znalazłby pod ręką. Praca jego ma tytuł: *Geographie und Statistik von West-, Süd-, und Neu-Ostpreussen* (Berlin, 1800 — 1804). Obchodzą nas w tej książce tylko ustępy traktujące o szkołach i wykształceniu (tom I, str. 265 — 278, i tom II, str. 551 — 563); należą

---

¹⁾ Tamże, №№ 53, 1213, 1214, 1254, 1259, 1431, 1470 — 1477.

²⁾ Tamże, №№ 124, 203, 204, 208, 493, 538, 549, 607, 693 — 695, 762, 884, 982, 1089, 1147, 1594, 1644, 1715, 1716, 2001 — 2007.

one względnie do najgorszych; autor rezonuje w nich o wykształceniu, szkołach, jezuitach i pijarach, ale widać odrazu, że tych spraw nie rozumie wcale, a powtarza to, czego się nauczył w złej i jednostronnej protestanckiej szkole. O istnieniu K. E. raczy wiedzieć i ustanowienie jej pochwała, twierdzi wszakże (II, 555), że K. E. „złączyła w jedno system wykształcenia jezuicki z pijarskim i po większej części pijarom powierzyła sprawę szkolną i edukacyjną“. Wie dalej, że za czasów K. E. tu i owdzie założono „wyższe szkoły“, ale kierownictwo niemi powierzono znowu pijarom i „usunąwszy jedno wykształcenie klasztorne (to jest jezuickie) wprowadzono znowu inne podobne“. K. E., mówi dalej, sześć lat strawiła na robieniu planów edukacyjnych, zgromadzeniu dóbr i kapitałów jezuickich i urządzeniu kilku szkół, ale przyszły rozruchy krajowe, które się skończyły trzecim rozbiorem Polski. „Szczęściem dla narodu fundusz edukacyjny nie przepadł“, gdyż — dodamy — możebną część jego zagrabił rząd pruski, by go użyć na inne cele; utrzymywał bowiem z niego, jak twierdzi autor, tylko pięć szkół pijarskich: w Drohiczynie, Szczucinie, Łomży, Pułtusku i Płocku; Holsche nawet o tem nie wie, że w Białymstoku istniała za czasów K. E. szkoła średnia — wystawił tem sobie najlepsze świadectwo własnej arogancyi i ignorancyi.

Drugi tego rodzaju utwór wyszedł z pod pióra L. A. Délicourt'a p. t. *Essai critique sur l'éducation publique que l'on donne dans la Prusse méridionale autrefois Pologne* (Varsovie, 1800). Autor nazywa siebie maitre-ès-arts i podaje się za belgijskiego emigranta, który zapewne chciał sobie wynaleźć miejsce wychowawcy u jakiej arystokratycznej rodziny (gdyż podobny sposób edukacyi uznaje za najlepszy, a raczej za jedynie dobry), albo też był dobrowolnym czy wyszukanym agitatore, który obrzydzić chciał ówczesnym polakom, co dostali się pod panowanie pruskie, ich obyczaje i sposób dotychczasowy edukacyi. Z uwag przez niego wypowiedzianych słuszne są w części tylko te, które się odnoszą do wykładu historyi i umiejętności przyrodniczych nie opartego na racjonalnych zasadach pedagogicznych, tudzież uwagi o naukach w pensyonatach prywatnych i o wykładających je niepowołanych pedagogach. Ponadto wszystko inne w broszurze jest pamfletem, pełnym sofizmatów i paradoksów, oczerniającym społeczeństwo polskie, w którym autor nie widzi żadnych stron dodatnich, a wytyka mu niebyszące błędy i występki, specjalnie w za-

kresie wychowania i szkoły. Pamflet trzymany jest w tonie ogólnikowym i takie same są zarzuty: ani razu nie przytacza autor jakiegokolwiek konkretnego faktu, nie wymienia nikogo z nazwiska, nie robi wzmianki o jakiegokolwiek instytucji naukowej albo którejkolwiek szkole; nie ma też na myśli specjalnie zakładów naukowych utrzymywanych przez Komisję Edukacyjną, gdyż nawet nazwy jej nie wymienia, wogóle tylko zożydzić chce w oczach czytelników sprawę wychowania w dawnej Polsce, gdyż w samym tekście nie raz o niej mówi, a w przypisku na str. 7 powiada, że „ta krytyka jego rozciąga się nie tylko na Prusy południowe, lecz na wszystkie kraje, które należały do Królestwa Polskiego“.

Nie mogłem pominąć tego piśmidła ze względu na wydaną w tym samym roku odpowiedź, którą napisał E. N. Murray, dawszy jej tytuł: *De l'état des études des lettres et des moeurs en Pologne pour servir de reponse à l'Essais critique sur l'éducation polonaise par Délicourt* (Warszawa, 1800). Autor z pochodzenia francuz, w Ameryce zdobył stopień oficera, którego nie uznano w Polsce, gdy tutaj przybył w r. 1770 wraz z Dumouriez'em i po upadku konfederacji Barskiej z załogą zamku Krakowskiego wysłany został na Syberję. Wyjątek z jego Pamiętnika o wypadkach w latach 1767 — 1772 wydał Henryk Schmitt w „Materyałach do dziejów bezkrólewia po śmierci Augusta III i pierwszych lat dziesięciu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego“ (Lwów, 1857); przedruk z Dziennika Literackiego (1857, I, 158).

28 grudnia 1787 K. E. mianowała Murray'a nauczycielem języka francuskiego w szkołach akademickich w Warszawie z pensją 800 złp., drugie zaś 800 złp. wyznaczono mu jako tłumaczowi z polskiego na francuski będącemu na usługach samej Komisji i biblioteki Załuskich (Warszawa, Archiwum główne, B. 44, str. 186; Z. 1, str. 46¹⁾); pełnił również obowiązki tłumacza w kancelaryi mniejszej koronnej, a po r. 1794 założył w Warszawie pensjonat prywatny. Mieszkając tak długo w Polsce, dobrze znał kraj i stosunki, a jako człowiek uczciwy, oburzony był bezczelnością i fałszywym przedstawieniem rzeczy przez Délicourt'a, jego złą wiarą i złą wolą; wystąpił więc z odpowiedzią napi-

---

¹⁾ Zeszyt I, str. 46 — w ten sposób cytować będę wydawane przezemnie materyały: „Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły w Koronie, 1773 — 1794“.

sana spokojnie i gruntownie. W celu wyjaśnienia sprawy dokładniejszego Murray kreśli naprzód obraz stanu oświaty i wykształcenia w Polsce przed powołaniem do życia Komisji Edukacyjnej. Sięgając czasów Jana Kazimierza, na tle ogólnej historii kraju wykazuje przyczyny upadku nauk i wykształcenia w Polsce w drugiej połowie XVII i pierwszej połowie XVIII stulecia; przechodząc następnie do Konarskiego, charakteryzuje pokrótce zasady jego reformy, wspomina o założeniu przez Załuskich biblioteki narodowej i otwarciu szkoły kadetów, widząc w tych faktach objawy nowych dążeń do odrodzenia wykształcenia, urzeczywistnionych później w całości i wcielonych w ustawy Komisji Edukacyjnej. Murray dobrze określa zasady tej instytucji, jej cel, poświęcenie się i samodzielność jej członków w sprawie, która była im poruczona, a zarazem osobistą każdego z nich i solidarną wszystkich razem odpowiedzialność przed sejmem; myli się tylko w twierdzeniu (str. 69), że K. E. składała się z jedenastu członków. Murray dobrze opisuje ustrój K. E., jej zadanie i obowiązki, prawa i statuty, połączenie ciała naukowego i uczącego się w jedną akademicką korporację, mającą swoje przepisy, ustawy i przywileje; słusznie przytem zwraca uwagę czytelnika na tę okoliczność, że Polska pierwszą była wśród państw europejskich, w powołaniu do życia takiej instytucji i że jedynie tylko Polska, odebrawszy jezuitom kapitały i dobra nieruchomości, postanowiła użyć ich na ten sam cel — edukacji narodowej. Komisja Edukacyjna istniała dwadzieścia lat i autor kreśli jej działalność w ciągu powyższego okresu czasu, jako magistratury, powołanej do reformy wykształcenia, do kierowania studjami i przyczynienia się do postępu filozofii. Do pomocy w osiągnięciu powyższego celu K. E. powołała do życia Towarzystwo do ksiąg elementarnych, któremu powierzyła roztrząsanie projektów naukowych i wydanie podręczników szkolnych. Opowiada potem Murray o organizacji uniwersytetu Krakowskiego, zakresie jego władzy w sprawach edukacji, podróżach profesorów za granicę dla studjów, o seminarjum kandydatów do stanu nauczycielskiego, o bibliotece uniwersyteckiej, ogrodzie botanicznym, obserwatorium astronomicznem, urządzeniu muzeów szkolnych, organizacji szkół wydziałowych, zaznaczając słusznie, że plan wykładanych w nich nauk i podział na 6 klas jest oryginalny co do pomysłu i tylko w Polsce był zastosowany. Wyliczając przedmioty wykładane w każdej klasie, Murray podnosi korzyści z wykła-

du przedmiotów w każdej następnej klasie przez jednego i tego samego nauczyciela, zwracając słusznie uwagę na to, że nauczyciel wykładając tylko jeden przedmiot, doskonali się w nim, a uczniowie łatwiej sobie przyswajają znajomość przedmiotu, jeżeli wykładany jest stopniowo z roku na rok według jednego sposobu i metody. Mówi dalej o metrach języków cudzoziemskich, o nauce religii, obowiązkach rektorów, o dyrektorach, raportach szkolnych, uczniach, popisach publicznych z drukowanymi programami, o szkołach utrzymywanych przez rozmaite zakony, ale podległych dozorowi K. E. i opartych na jej ustawach, wreszcie o szkołach parafialnych. Murray podnosi i to, że K. E. zachęcała pośrednio ciało pedagogiczne do prac naukowych i zajęć literackich, wymagając od nauczycieli, ażeby na zebraniach i aktach uroczystych szkolnych wygłaszali mowy, z czego mogli brać asumpt do dalszych prac i pisania dzieł w tej samej materii. Dowodem tego — zarówno jak i podniesienia się ogólnego umysłowego poziomu w 2-giej połowie XVIII stulecia — służyć może powstanie czasopism literackich, zjawienie się tłumaczeń z literatury greckiej i rzymskiej, potem oryginalne prace naukowe, wreszcie cała ówczesna twórczość na polu poetyckim i dramatycznym, uwieńczona takimi literackimi płodami, jakimi były utwory Naruszewicza i Krasickiego. Podobnie sławne nazwiska literackie posiadała Polska i dawniej; cytuje jako przykład Kopernika, Orzechowskiego i Hozyusza, z czego wyciąga ogólny wniosek, że o narodzie polskim nie można mieć tak błędnego pojęcia, jakie głosi autor pamfletu, że naród ten „pogrążony jest w umysłowym letargu, który go zohydza w oczach narodów cywilizowanych“. Murray w jednym tylko względzie przyznaje Déricourt'owi słuszność: że wykształcenie i nauki w Polsce nie stanęły na takim poziomie, jakiego oczekiwacby można, jako skutków wyżej podanych przyczyn, ale objaśnia sprawę zupełnie racjonalnie ówczesnym fermentem społecznym, specjalnie zaś temi sprzecznymi dążnościami, które poprzedzały sejm czteroletni i ujawniły się w jego łonie. Odbiło się to ujemnie i na sprawie wykształcenia publicznego: członkowie Komisji Edukacyjnej, będąc senatorami i posłami na sejm, zbyt pochłonięci byli sprawami publicznymi ogólniejszego znaczenia i większej doniosłości, wskutek czego zajęcie się ich interesami edukacyjnymi ustąpić musiało na plan dalszy. Brak należytej gorliwości z ich strony i niezbędnej kontroli osłabiająco wpływał na działalność

niższych funkcjonariuszów edukacji i samych nauczycieli. Uwaga zupełnie słuszna; istotnie bowiem od r. 1790 szkoły średnie niemal zupełnie zaprzestały nadsyłać Szkołom Głównym raporty roczne. Stała kontrola nad szkołami w osobach generalnych wizytatorów, wysyłanych przez Szkoły Główne, działać nie przestawała, ale widocznie za mało energiczną i skuteczną była, aby w ciasnych granicach bezpośrednich obowiązków utrzymać całe ciało akademickie, złożone z ludzi ze społeczeństwa wyrosłych i z niem ściśle związanych, w tym wypadku, gdy na nich podniecająco również działały ówczesne wydarzenia, od których zależało być albo nie być całego kraju. Istotnie, zbyt prędko nastąpiły konfederacya Targowicka i podziały Polski, po których sprawa edukacji w inne przeszła ręce i naopak wywróconą została, w skutek czego i cała działalność K. E. dalszych pożytecznych owoców i skutków wydać nie mogła. Pomijam inne zarzuty odnoszące się do moralnej strony i właściwości charakteru polskiego, na które Murray odpowiada autorowi pamfletu ze szczerością i siłą przekonania, popartą słusznymi dowodami i argumentami. Cenną i pięknie napisaną jest praca Murray'a, dlatego szczególnie, że zawiera w sobie pierwszą i prawdziwą ocenę działalności Komisji Edukacyjnej, odparcie niesłusznie robionych jej zarzutów, wreszcie zaś jako wydana po francusku, obroną była doniosłą i dla wszystkich cudzoziemców dostępną.

Wkrótce po ukonstytuowaniu się Towarzystwa Przyjaciół Nauk Stanisław Kostka Potocki wygłosił w niem 15 maja r. 1802 *Pochwałę Grzegorza Piramowicza* (Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk Warszawskiego, rok 1803, tom I, str. 1). Panegirysta znał chwalonego bardzo dobrze: podróżowali razem po Włoszech i wspólnie się przyglądali „Sądowi Ostatecznemu“ w kaplicy Sykstyńskiej. Potocki wszakże więcej się uniósł i w danym razie retorycznym talentem swoim, aniżeli hołdował obowiązkowi — dać bezstronną i dokładną charakterystykę osobistości i działalności Piramowicza. Na stronicach 28—39 naszkicował tu podstawowe zasady reformy K. E-jej, skryształizowane w jej „Ustawach“ i wychwala jako głównego ich wykonawcę — Grzegorza Piramowicza. W swej pochwale Potocki pływa wciąż w samych ogólnikach, nie podaje ani jednej pewnej daty z życia Piramowicza i za mało, według mego zdania, podnosi najważniejszą działalność jego i zasługi w zakresie edukacji narodowej. Cenną

bardzo jest tylko jedna wiadomość, że Piramowicz w czasie Sejmu Wielkiego redagował po łacinie odezwy wysyłane do Rzymu w sprawach polskich. Nowy dowód, o ile współczesne wypadki wciągały w swój wir wszystkich ludzi ówczesnych, skoro nawet ów najpotężniejszy filar sprawy edukacyjnej odciągany był od najważniejszych swych zajęć do takich, które wielu innym powierzyć było można.

W Geschichte und Darstellung des Südpfeussischen Schulwesens, von W. von Klewitz, Geheimen Ober- Finanz- Rath und vorsitzendem Rath des Südpfeussischen Departaments (Aus dem Septemberstück des Neuen Berliner Monatschrift 1805 besonders abgedruckt. Berlin und Stettin, bei Friedrich Nicolai, 1805; polski przekład p. t.: „Dzieje i wykład urzędzeń szkolnych w Prusiech południowych“ w Nowym Pamiętniku Warszawskim, 1805, XX, 63 — 90) ze strony urzędowej i wykwalifikowanej otrzymujemy dowód, że prusacy znaleźli w Polsce przedziwne prawa o urzędzeniu szkół z lat 1783 i 1790, brakowało tylko ich wykonania, i autor rozprawki krótko ale umiejętnie streściwszy istotę ustaw K. E. z r. 1783 powiada: „któryż rząd nie chciałby się chętnie do nich przychylić?“, w dalszym ciągu zaś przytacza zdania wybitnych pedagogów pruskich Meierotto i Goedike, którzy w latach 1800 i 1802 wizytowali szkoły w ostatnim zaborze pruskim i oświadczyli, że były one w lepszym stanie, niż się je spodziewali znaleźć, że młodzież polska bardzo się odznaczała zdolnościami i chęcią do nauki, celując nadewszystko w matematyce i językach obcych (str. 21). Ten plan urzędzeń szkolnych, który Klewitz ułożył dla zaboru pruskiego i który w r. 1800 zatwierdził Fryderyk Wilhelm III, król pruski, był tylko ograniczonem i okrojonem powtórzeniem ustaw K. E., a zatem w sprawie wykształcenia nie był krokiem naprzód, lecz cofaniem się wstecz, co jeszcze więcej jest widoczne z tego, że 1) rząd pruski przez szkołę zaczął dążyć do celów politycznych, nieprzyjazne przytem zajmując stanowisko względem katolicyzmu i szlachty, tudzież starając się o germanizowanie młodzieży; 2) kierownictwo sprawy szkolnej w trzech południowo-pruskich departamentach powierzone było Komisji wojny i dóbr państwowych; 3) z tych szkół średnich, które były pod rządem K. E. pozostawiono po dwie w każdym z trzech departamentów: wydziałowe w Poznaniu, Kaliszu i Warszawie, i pijarskie w Rydzynie, Piotrkowie i Warszawie, czyli skasowano szkoły akademickie w Łęczycy, pijarskie w Radziejo-

wie, Wieluniu, Łowiczu, Górze, Łomży i Szczuczynie i miechowitzów w Rawie; 4) szczególną gorliwość południowo-pruski departament okazał w odzyskaniu czyli zagrabieniu funduszów szkolnych, gdyż potrzebując ciągle pieniędzy, nie na oświatę, ale na inne obracał je cele.

Dla historii szkół w Polsce cenne są *Uwagi nad wyższemi szkołami polskimi w porównaniu do niemieckich* (Warszawa, 1808) wydane przez Wojciecha Szwejkowskiego. Interesuje nas tylko to, co autor mówi o czasach K. E. i o jej zakładach naukowych, podnosi bowiem nowe kwestye i ocenia ich dobre i złe strony. Na dobro K. E. zapisuje naprzód, że była ona pierwszą w Europie magistraturą szkolną i że polacy pierwsi założyli u siebie szkoły z charakterem narodowym, a przeznaczając na ten cel dobra po-jezuickie, wyprzedzili znacznie Francję, gdzie coś podobnego zrobił dopiero Napoleon I. Analogiczną reformę szkolną w Rosyi wprowadził Aleksander I, a wydane przezeń ustawy szkolne były naśladowaniem ustaw K. E., z uwzględnieniem porządków i przystosowaniem niektórych szczegółów do wzoru gimnazyów niemieckich; nawet w liceach francuskich wprowadzono niektóre podręczniki, napisane niegdyś dla szkół polskich. Szwejkowski wreszcie podkreśla ten fakt, że zasady wykształcenia wprowadzone przez K. E. były postępowe, miały bowiem na celu istotną oświatę obywateli, że przeciwdziałały tradycyjnym pojęciom szlacheckim, wpoić miały wychowawcom swoim krytyczny pogląd na przeszłość i przysposobić z nich takich ludzi, którzy byliby zdolni wprowadzić nowe urządzenia i nowe porządki społeczne. Żeby to nie wyglądało na osobiste zdanie, Szwejkowski powołuje się na opinią Goedike, dyrektora gimnazjum w Berlinie, co oddał należyłą sprawiedliwość szkołom K. E., pomimo że dobrze najlepszych z nich nie znał, twierdząc, że w Prusach wiele jest szkół takich, które się z polskimi równać nie mogły pod względem naukowym, a w szczególności, że matematyki w szkołach polskich uczono lepiej niż w Prusach; gdy się zaś bliżej z polskimi szkołami zapoznał, wypowiedział to zdanie, że nie wiele w nich poprawić trzeba, ażeby dorównać mogły najlepszym szkołom niemieckim. Roztrząsając przedmioty wykładane w szkołach K. E. i używane w nich podręczniki, Szwejkowski wypowiada cenne i słuszne uwagi tak o jednej, jak i o drugiej z powyższych kwestyi, a jako wniosek z nich wyciąga kilka ogólnych zarzutów przeciwko ustawom i porządkom szkolnym, przez K. E. wprowadzo-

nym, a mianowicie: zarzut pierwszy robi ten, że ustawy zbyt się zapuszczają w szczegółowe wskazówki dla nauczycieli przy wykładzie nauk, pozostawiając im zbyt mało pola do rozwinięcia samodzielności. Według mnie jest to zarzut niesłuszny, gdyż Szwejkowski zapomniał, że w tym czasie, kiedy „Ustawy“ zostały ogłoszone, większość nauczycieli stanowili eks-jezuici nie bardzo szczerze sympatyzujący z nowymi tendencjami, gdyby więc K. E. pozostawiła im większą samodzielność, to nie omieszkaliby może z niej korzystać więcej w tym kierunku, żeby się trzymali ściślej dawnych metod nauczania i silniej przeciwdziałali tym zasadom i pojęciom, jakie K. E. wpajać chciała uczniom szkół publicznych. Drugi zarzut Szwejkowskiego jest ten, że plany nauk w Szkołach Głównych, wydziałowych i podwydziałowych nie były ściśle określone; ale i w tym zarzucie, sędzę, nie wiele jest dobrych racyi, gdyż szkoły wydziałowe i podwydziałowe miały jednakowy zakres nauk różniły się tylko liczbą klas i liczbą nauczycieli i miały na czele rektorów i prefektów, a z drugiej strony dosyć ściśle (co widać z raportów wizytatorów generalnych) rozróżniano zakres wykładu w nich od tego, czego uczono z jednej strony w szkołach parafialnych, jako niższych, a z drugiej w Szkołach Głównych, jako wyższych. Szwejkowski wypowiada jeszcze zdanie, że Szkoły Główne zbyt mało były uczęszczane z powodu swego programu, ale istotnie ważniejsze powody były chyba inne, a mianowicie, ogólne i tradycyjne uprzedzenie do szkół krajowych wyższych i brak w nich wybitnych profesorów, brak też zamiłowania i chęci wśród bogatszych do kończenia edukacji w kraju. Ex-post tylko, z porozbiorowych już stosunków wziętą wydaje mi się uwaga Szwejkowskiego, że słabo prowadzona w szkołach K. E. nauka języka niemieckiego i francuskiego odstręczała od nich dzieci zamożniejszych rodzin; przeczą bowiem temu po pierwsze, wykazy uczniów którzy do szkół uczęszczali, a powtóre ta okoliczność, że język niemiecki i francuski praktycznego znaczenia dla życia nabrały istotnie dopiero po rozbiorach Polski czyli po upadku K. E.; wreszcie zaś raporty szkolne i sprawozdania wizytatorów dowodzą, że w wielu szkołach nauka tych języków stała dobrze, a według ustaw K. E. uczyć ich się mogli tylko ci, co chcieli, obowiązkowymi bowiem nie były te przedmioty dla wszystkich uczniów.

Józef Sołtykowicz, pisząc *O stanie akademii Krakowskiej od założenia jej w r. 1347 aż do teraźniejszego czasu* krótki wykład hi-

storyczny (Kraków, 1810) podał w nim wiadomości o założeniu K. E. (str. 72 — 87), stosunku jej do Komisji Rozdawniczej, jej dążnościach i reformach w zarysie ogólnikowym, nie korzystając z materiału, jaki miał pod ręką, i najczęściej mówi o reformie Kołłątaja ale w zbyt panegirycznym tonie, przecenia też jego wpływ wogóle, a udział w szczególności w ułożeniu „Ustaw dla stanu nauczycielskiego“ (sic!), które niesłusznie uznaje za jego wyłączną pracę.

Zwyczaj składania świeżo zmarłym uczonym publicznego hołdu na zgromadzeniach naukowych wywołał kilka wspomnień o czynnych uczestnikach prac K. E. Jan Śniadecki napisał dwie takie pochwały tym, z którymi go łączyły stosunki bardzo bliskie. W mowie na zakończenie akademickiego roku, z założenia nie wielkiej co do rozmiarów chciał pomieścić *Żywoć publiczny i uczony Marcina Odlanickiego Poczobuta* (Wilno, 1810), a poprzestać musiał tylko na ogólnikowym zaznaczeniu prac i zasług Poczobuta w ratowaniu samodzielności i istnienia Szkoły Głównej Litewskiej, poprawienia ustaw i obrony funduszków edukacyjnych najczęściej zagrożonych przez Targowiczaków na Grodzieńskim sejmie w r. 1793; chcąc sprawę traktować dokładniej musiałby Śniadecki i o sobie samym mówić, dlatego jest w tym razie skąpy w udzielaniu szczegółów, chociaż o tej sprawie daleko więcej wiedział, niż zapewne w owym czasie mógł powiedzieć ze względów polityczno - społecznych. W cztery lata potem Śniadecki wydał *Żywoć literacki Hugona Kołłątaja z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem reformy 1780*“ (Wilno, 1814). Jest to rozprawa lepsza od poprzedniej, gdyż daleko od niej w treść bogatsza, wskutek czego ważnym jest przyczynkiem do historii działalności Kołłątaja, i tem ważniejszym, że wyszedł z pod pióra człowieka, który własnymi oczyma patrzył na tę działalność, a nawet czynnie w niej uczestniczył. Śniadecki treściwie ale jasno opowiada przebieg reformy szkół Nowodworskich i uniwersytetu Krakowskiego, mówi też o stosunkach Kołłątaja z Komisją Edukacyjną. W jednym miejscu rozprawy Śniadecki powołuje się nawet na protokoły posiedzeń K. E., ale tych protokółów sam nie studyował zapewne, skoro podaje z nich jedną tylko jedyną wiadomość o ponownej nominacji Kołłątaja na wizytatora akademii Krakowskiej w r. 1782; jest to szczegół widocznie wzięty ze współczesnego wypisu urzędowego z owych protokółów.

Inicyator K. E. Joachim Chreptowicz doczekał się panegiryku od Ksawerego Bohusza: *Pochwała pogrzebowa Joachima hrabi Chreptowicza*,¹ którą autor wygłosił na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół nauk 2 maja 1815 r. (Roczniki, Warszawa, 1815, tom X, str. 456). Bohusz kładzie główny nacisk w tej pochwalie na stosunek Chreptowicza do włościan, a mianowicie, uwolnienie ich z poddaństwa w jego dobrach, co zaś do uczestnictwa jego w pracach K. E., to mówi, że był pierwszym „Chreptowicz, któremu przyszła ta myśl wielka ustanowienia magistratury rządowej, nad wychowaniem publicznem czuwać mającej, którą to myśl królowi podał i z rozkazu jego głęboko pomyślany projekt ułożył. Potrzeba ustanowienia takiej magistratury, pożytki z jej ustanowienia niechybnie na kraj spłynąć mające, obowiązki tej nowej magistratury z taką gruntownością i jasnością wyłuszczone były, że zyskawszy pochwałę króla, przy jego dzielnem wsparciu projekt ten na tymże sejmie w prawo zamieniony został“. Z innych szczegółów to tylko podaje, że Chreptowicz wspólnie z Czartoryskim ratował fundusze edukacyjne i uczestnicząc w K. E. przez lat dwadzieścia, dbał o rozwój Szkoły Głównej w Wilnie i szkół litewskich, mając najgorliwszego w tym kierunku pomocnika w rektorze Marcynie Odlanickim Poczobucie.

Joachim Lelewel, układając w Wilnie *Bibliograficznych ksiąg dwoje* (Wilno, 1823, 1826), pierwszy korzystał z protokółów posiedzeń K. E., które wówczas złożone były w archiwum Wileńskiego uniwersytetu (II, 136, przypisek), i wyciągnął z nich z podaniem w dosłownym tekście wiadomości odnoszące się do biblioteki Załuskich i innych bibliotek szczególnie pojezuickich (II, 116 — 140); korzystał również ze znajdującego się tamże „Zbioru uniwersałów, przepisów i innych rozządzeń od K. E. wydanych w latach 1773 — 1783“ (II, 123, 131), ale późniejsi historycy K. E. nie zwrócili uwagi na tak cenne źródła i nie starali się dotrzeć do nich, ażeby je wyzyskać w celach historyczno-naukowych.

Za pierwszą częściową monografię z czasów K. E. słusznie uchodzić powinna rozprawa zasłużonego i w innym kierunku badacza — Józefa Gackiego p. t. *Dzieje instytucji edukacyjnych, a mianowicie pijarskich zakładów w Piotrkowie* (Popis publiczny uczniów szkoły wojewódzkiej księży pijarów w Piotrkowie 26 — 28 lipca roku szkolnego 18²⁹/₃₀ — Piotrków 1830). Gacki był nauczycielem tej szkoły, miał

pod ręką całe archiwum szkolne i wyzyskał ten materiał dobrze, chociaż niezbyt systematycznie z punktu widzenia chronologicznego. Z czasów K. E. czyli z lat 1773 — 1794 podaje wiadomości o funduszach jezuickich kolegium Piotrkowskiego, opowiada historią szkoły oddanej pijarom, przytacza nazwiska rektorów, udziela szczegółów o wizytacjach, bibliotece, archiwum, drukarni, aptece, gmachu szkolnym i liczbie uczniów w każdym roku szkolnym, mówi o porządkach i zwyczajach szkolnych, tudzież o fizycznym wychowaniu uczniów. Pod względem zakresu rozprawa jest wyczerpująca i należy obecnie do pierwszorzędnych źródeł do historii pijarskiej szkoły w Piotrkowie.

W *Obrazie historyczno-statystycznym miasta Poznania* (Poznań, 1838, II, 26 — 28) czytamy artykuł „Szkoła narodowa“, który zawiera w sobie bardzo treściwe wiadomości o szkole wydziałowej za czasów K. E.; ważny w nim jest nadto ustęp dosłownie przytoczony z nieopisanego rękopisu ze szczegółowym opisem gmachu po-jezuickiego i tego, co się w nim wówczas mieściło.

Erster Jahres-Bericht über das Königliche Gymnasium zu Trzemeszno in dem Schuljahre 1839 — 1840 (Trzemeszno, 1840) podaje *Nachrichten über die Entstehung und Entwicklung der Schule zu Trzemeszno*, ułożone przez Jakóba Meissnera, dyrektora szkoły. Czytamy tu naprzód bardzo treściwe i ogólnikowe wiadomości o wykształceniu jezuickim i pijarskim, i twierdzenie, że po kasacych jezuitów wykształcenie przeszło w ręce pijarów, ale ponieważ odpowiednich potrzebom środków nie posiadali, więc pojedynczym jednostkom otwierała się droga do zyskania sławy w tym kierunku. Jedną z nich był Michał Kosmowski, opat trzemeszeński. Podawszy najważniejsze daty z jego życia, Meissner opowiada treściwie bardzo o fundacjach jego, uposażeniu ich i zatwierdzeniu, w szczególności zaś o szkole i alumnacie, założonych w r. 1773, ale faktycznie otwartych dopiero w trzy lata później. Bardzo charakterystycznym jest brak wzmianki o K. E. i stosunku do niej szkoły Trzemeszeńskiej — a przecież Meissner znał Ustawy z r. 1783, przytoczył z nich nawet wyjątek o nauczycielach i metrach cudzoziemskich! chyba że nie chciał poruszać kwestyi i unikać porównań, gdyżby się zapewne wstydzić musiał za swoją własną szkołę wobec tych, jakie mieć chciała K. E. Bądź co bądź wszakże, wiadomości podane przez Meissnera są dla nas cenne, gdyż nie mówiąc o tem, że przytacza dosłownie łacińską mowę Kosmowskiego do

kapituły swej mianą w sprawie fundacyi szkoły w r. 1773, wyczerpał główne dane ze źródeł pierwszej ręki: dokumentów, które sądownie zabrano ze spuścizny Kosmowskiego i które znalazł w archiwum klasztoru albo w ręku prywatnych osób. W przypisku 1-ym na str. 9 również bez podania źródła Meissner twierdzi, że Kosmowski założył w Trzemesznie i szpital dla 12 ubogich płci obojga i dla 6 sierot stanu miejskiego i że „w związku ze szpitalem jest elementarna szkoła tutejsza, którą Kosmowski również założył“.

Adam Jocher w *Obrazie bibliograficzno-historycznym literatury i nauk w Polsce* (Wilno, 1840) w części historycznej rzucił kilka uwag (str. LII — LXXI) o K. E. i jej szkołach, uwag, które mu nasunęły się przy porządkowaniu materiału bibliograficznego; ważną też podał wiadomość o korespondencji Poczobuta z Chreptowiczem, z której korzystał Michał Baliński. W 2-iej bibliograficznej części cytuje niektóre rzadkie druki z czasów K. E., a mianowicie mowy, programy, sprawozdania i popisy szkolne, dotyczące się szkół w Łucku (№ 1651), Poznaniu (№ 1704), Toruniu (№ 1524, 1725), Warszawie (№ 1742, 1743, 1746 — 1753), Wilnie (№ 1818, 1819, 1841 — 1852, 1905 — 1912) i Wiszniowie (№ 1957 i 1958): spis ten jest oczywiście bardzo niekompletny.

X Józef Wybicki w *Pamiętnikach* swoich (Poznań, 1840) opisał (tom II, str. 17 — 26, 31 — 36) powołanie go do Towarzystwa do ksiąg elementarnych i na wizytatora szkół litewskich, uzupełnił też kilku ciekawymi wiadomościami prywatnej natury raport swój, który złożył K. E. o tej wizycie i który przemennie ogłoszony będzie w zbiorze materiałów: „K. E. N. i jej szkoły na Litwie“. W „Dodatku do Pamiętników Wybickiego, odnoszącym się do życia Andrzeja Zamoyskiego“ (Poznań, 1842) znajduje się tylko jedna ważna dla nas wiadomość (str. 12), że z natchnienia Zamoyskiego odebrano biskupowi Ignacemu Massalskiemu szafunek dochodami edukacyjnymi na Litwie, gdyż się był zadłużył temu funduszowi na 600,000 złp.

Bardzo nieprzychylnie zdanie o działalności K. E. wypowiedział z katedry Sorbońskiej Adam Mickiewicz. O ile mi się zdaje, nie dotykał się on tej sprawy bliżej, lecz echem był tylko opinii, które w szkołach konserwatywno-katolickich były na Litwie dominujące. W lekcji XVI-ej, wypowiedzianej w dniu 8 marca roku 1842 (*Literatura słowiańska*, Poznań, 1865, tom II, str. 169) robi bez bliższego dowodu

K. E. zarzuty, że wprowadzony przez nią system nie miał podstawy w żadnej prawdzie moralnej, ani się nie opierał na żadnym dogmacie ogólnym; że podręczniki z zagranicy sprowadzone albo pisane przez encyklopedystów były w sprzeczności z religijnem wychowaniem; że logika i matematyka wykładane były według widoków materializmu i że wreszcie nauka historii fałszywie postawiona była, albowiem wpa-jała zasady republikańskie, a jednocześnie starano się przez nią wy-stawiać uczniom dziedziczną władzę królewską, jako jedyny środek zbawienia Polski.

Fabrykantami podobnych opinii o K. E. byli, jak mi się zdaje, jezuici, szczególniej Połoccy¹⁾, gdyż to odpowiadało ich celom i poli-tyce; dzięki zaś im stały się popularnemi na całej Litwie. Z tego, co poeta mówi, jasno widać, że sąd jego nie opierał się na gruntownem zbadaniu źródeł, ani też samodzielny nie był; dziwić się nawet nie można temu, że Mickiewicz przyswoił go sobie: przejęty był zawsze tradycyjnem uczuciem religijnem, które negowało ducha wieku oświe-conego i jego racjonalistyczno - praktyczne dążenia; podatnym zaś gruntem, na którym taki pogląd mógł się zakorzenić, były sprzeczności i przeciwieństwa między pokoleniem młodszem a starszem wówczas, kiedy Mickiewicz uczęszczał na uniwersytet Wileński, nieudane projek-ty zagranicznej podróży na koszt uniwersytetu, wreszcie zaś lekcewa-żenie ludzi tej miary, jak Jan Śniadecki, który był przeciw wcieloną i żywą tradycją zasad Komisji Edukacyjnej. Ponieważ zaś autorytet imponuje tym szczególnie, którzy nie dosyć krytycznie trzymają się pewnej idei zasadniczej, nie dziw więc, że zdanie Mickiewicza, jako miarodajne i niby słuszne, nie zostało bez wpływu na takich autorów, jak Chodźko, Załęski, Moszyński.

Józef Muczkowski w „Dwutygodniku Literackim“ (Kraków, 1844, I, 12) pod tytułem: *Józef Kanty Nepomucen Bogucicki* dał nam krótką, ale interesującą biografię tego profesora i wizytatora. Napisa-na jest na podstawie dobrych, po części i nowych rękopiśmiennych źródeł: wylicza prace Bogucickiego pedagogiczne i naukowe, a jedno-cześnie bardzo ciekawym jest przyczynkiem do historii stosunków w Szkole Głównej Krakowskiej za czasów rektorstwa Oraczewskiego.

---

¹⁾ Por. M. Mościcki: Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi, str. 54.

Wydana przez Ferdynanda Kojśewicza *Ks. Hugona Kołłątaja korespondencya z Tadeuszem Czackim* (Kraków, 1844 — 1845, 4 tomy) chociaż zawiera w sobie listy z lat 1802 — 1810, ale w nich spotykamy bardzo wiele zdań i sądów bezpośrednio odnoszących się do zajmującej nas kwestyi. Co do samej K. E., to mówi się o jej zadaniach (II, 241), o jej zasługach, brakach i wadach (I, 130; III, 124, 257), przeszkodach, jakie spotykała na swej drodze (I, 91), o wpływie nowej edukacyi na społeczeństwo (II, 242, 248), doniosłości „Ustaw“ (III, 264) i stosunku ich do późniejszych reform szkolnych (I, 109; III, 154). Poszczególne sprawy także są tutaj nieraz roztrząsane, jako to: reforma akademii Krakowskiej (I, 95, 150), książki elementarne (I, 267; II, 334, 337; III, 216), rozmaite kwestye co do nauczycieli (I, 196, 249, 252; II, 251, 375), szkół parafialnych (III, 58), karania uczniów (IV, 73, 105), wykładów w języku polskim (I, 307): wypowiedają się też zdania o pojedynczych szkołach, jako to Winnickich (I, 371), albo też o rozmaitych osobistościach personelu nauczycielskiego (I, 261; II, 415, 433; III, 62). Ponieważ te sądy i zdania pochodzą od tak czynnego i oddanego sprawie szkolnej działacza, jakim Kołłątaj był za czasów K. E., są więc bardzo cenne i miarodajne. W jednym z listów swych Kołłątaj z powodu propozycyi Śniadeckiego, żeby pisał historję akademii Krakowskiej, donosi: „Miałem do tego pilnie zebrane Pamiętniki w aktach mojej wizyty i reformy akademii Krakowskiej; lecz te akta w 4-ch grubych tomach in folio zebrane zginęły w czasie mojej niewoli z tylą innymi mymi zbiorami: praca jedenastu lat, zawierająca w sobie wszystkie autografy i historję autentycznych robót Komisyi Edukacyjnej“. Przypuszczam, że są to te cztery tomy materyałów, które się dochowały dzisiaj w VII dziale (№№ 198 — 201) Metryki Litewskiej w archiwum ministeryum sprawiedliwości w Moskwie.

J. Jaroszewicz w *Obrazie Litwy pod względem jej cywilizacyi* (Wilno, 1845) w ostatnim 7-ym rozdziale (tom III, str. 143 — 155) traktuje o szkołach i podaje ogólną charakterystykę K. E. i jej systemu, o ile materyału dostarczyły mu prace Czackiego, Śniadeckiego i Jochera; w przypiskach podnosi zasługi Poczobuta dla Szkoły Głównej Litewskiej, ale i ten ustęp nowych szczegółów w sobie nie zawiera.

W piśmie zbiorowem *Rubon*, wydawanem przez Kazimierza Bujnickiego (Wilno, 1846, tom VII, str. 38) wydrukowano urywek wspomnień Jana ze Swisłoczy (Jana Chodźki), który w r. 1788 wstąpił

do 3-ej klasy szkół podwojewódzkich Wileńskich i z własnej obserwacji przytacza niektóre ciekawe wiadomości (o wykładzie gramatyki przez jezuitę Skarzyńskiego i pijara Szperkowicza, o uroczystościach szkolnych w dzień patronki św. Katarzyny, albo w dzień imienin królewskich na św. Stanisława, o urzędowych kostymach rektora, profesorów i nauczycieli). Inne szczegóły i wiadomości o K. E. są poplątane i wartości nie mają; charakterystycznym jest to tylko, że pijarów stawia wyżej nad jezuitów; niesłusznie może zbyt wielką rolę przypisuje pijarom w reformie K. E., ale im też niesłuszny stawia zarzut, że przez szerzenie liberalnych pojęć i zasad filozofii XVIII wieku podkopwali religijne dogmaty i wiarę, że żarliwość religijna i uczucie tam powolniej gasły, gdzie się dłużej utrzymali nauczyciele pozostali z sekularyzowanych jezuitów. Taki konserwatywny pogląd dłużej się utrzymywał na Litwie i ogólnie widać przeważał, skoro się odbił później i w pismach Grabowskiego, Mickiewicza i innych.

Żałować wypada, że jeden z uczestników K. E., najwięcej znany w literaturze — Julian Ursyn Niemcewicz zaczął pisać *Pamiętniki czasów moich* (Paryż, 1848) dopiero w późnej starości, gdy stępiąca pamięć, jak sam powiada, odmawiała mu już dokładnej służby, gdyż zapewne opowiedziałyby więcej szczegółów o czasach owych, a te wiadomości, które przytoczył, nie byłyby tak powierzchowne i fragmentaryczne, uniknąłby także faktycznych i chronologicznych błędów, którymi się roją te „Pamiętniki“; że tak jest istotnie, najlepszy dowód w fakcie, że Niemcewicz nawet o tem nie wspomniał, że sam należał do liczby członków K. E. i że w marcu i kwietniu r. 1792 przewodniczył Towarzystwu do ksiąg elementarnych. Do historii K. E. Pamiętniki Niemcewicza o tyle jedynie są ważne, że zawierają przyczynki drobne do charakterystyki wybitniejszych działaczy i uczestników tej sprawy, a mianowicie: Ponińskiego (str. 48), Massalskiego (str. 50), Czartoryskiego (str. 80), Młodziejewskiego (str. 118), Chreptowicza (str. 183), Kołłątaja (str. 211), wreszcie zaś Piramowicza i Zabłockiego (str. 349). Ważnem jest również zaświadczenie Niemcewicza zupełnie usprawiedliwione, że K. E. wywarła wielki wpływ na pokolenie następcze i że w szkołach jej wykształciło się wielu dzielnych ludzi.

Praca Józefa Muczkowskiego *Statuta necnon liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849* (Kraków, 1849) zawiera jedynie częściowy ma-

teryął dla nas ciekawy, a mianowicie „Ratio studiorum pro facultate philosophica universitatis Cracoviensis“ (str. CCXVIII — CCXL) wprowadzoną w życie przez Kołłątaja 1 października r. 1778 i spis osób, które otrzymały stopnie naukowe (str. 428 — 437) na fakultecie filozoficznym w latach 1773 — 1789).

Poważna swą objętością i treścią *Historia szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do r. 1794* (Poznań, 1849 — 1851, 4 tomy), wydana przez Józefa Łukaszewicza, głównie w drugiej połowie 2-go tomu zajmuje się czasami K. E. Nie można twierdzić, ażeby ten ustęp należał do napisanych udalnie: złożony jest w znacznej części z surowego materiału, znanego z druków współczesnych i wiadomości zaczerpniętych ze źródeł archiwalnych; zestawione są one dosyć mechanicznie bez dobrego planu i nie traktowane krytycznie. W całości przedrukowane są ustawy sejmowe o komisjach Edukacyjnej, Rozdawniczej i Sądowniczej z lat 1773, 1774 i 1793, tabela dóbr i kapitałów z r. 1781, w streszczeniu albo obszernych wyjątkach podaje Łukaszewicz ustawy z r. 1783, reformę Akademii Krakowskiej, przepisy dla nauczycieli, dyrektorów i na szkoły parafialne, wskazówki dla nauczyciela przez Piramowicza ułożone, ustawę seminaryum duchownego w Poznaniu z r. 1784, ogłoszenie Towarzystwa do ksiąg elementarnych, podręczniki przez nie wydane, rezolucyę K. E. z 22 kwietnia 1785 z uwagami nad gramatyką elementarną, streszcza też w krótkości broszury o edukacji, wydane przez Popławskiego, Bielińskiego, Kamieńskiego, Staszica i innych mniej wybitnych autorów. Z mów Piramowicza w rocznice otwarcia Towarzystwa do ksiąg elementarnych zna tylko dwie, które były wypowiedziane w latach 1779 i 1781; nie zna ani jednego popisu i programu do egzaminów, co już w dostatecznej mierze dowodzi, że to co wogóle mówi o działalności K. E. i jej szkołach w wielu kierunkach jest fragmentaryczne i nie wyczerpuje kwestyi. W przedmowie do 1-go tomu Łukaszewicz zrobił wzmiankę o tem, że przeglądał akta K. E., znajdujące się w Archiwum Głównem w Warszawie ¹⁾; odnosić się to może do materyałów, które stanowią grupę B. Istotnie Łukaszewicz podał wiele

---

¹⁾ W liście do Karola Sienkiewicza Joachim Lelewel 31 października 1858 pisze w odpowiedzi na list z 28 października: „Protokóły K. E. znalazłem w archiwum uniwersytetu Wileńskiego. Zda mi się, że to w Księgach Bibliograficznych nadmienię.

rzeczy nowych: o sumach na utrzymanie szkół i nauczycieli, o wydatkach na kształcenie profesorów, na rozmaite cele naukowe i na konwikty, o podziale Korony i Litwy na wydziały naukowe, liczbie szkół i uczniów, seminariach nauczycielskich; ogłosił program wykładów w Szkole Głównej Krakowskiej w r. 1791 i wykaz szkółek parafialnych w ziemi Wieluńskiej; ale to dowodzi, że na chybił trafił wyciągał z obfitych materiałów to i owo, i nie potrafił korzystać z nich umiejętnie i konsekwentnie według ściśle określonego programu albo zakresu. Bezplanowe i fragmentaryczne traktowanie rzeczy widać z tego, co w innych częściach pracy naocznie się ujawnia. W 1-ej części 2-go tomu Łukaszewicz zajmuje się czasami Konarskiego aż po rok 1773, tymczasem to wszystko co podaje do wiadomości czytelników o szkołkach parafialnych (II, 144 — 157), odnosi się do czasów K. E. i z jej materiałów wyciągnięte zostało. W 3-im tomie znowu rozsiane są rozmaite dane i wiadomości, odnoszące się do funduszków i naukowych instytucji Szkoły Głównej Koronnej, tudzież o tych szkołach średnich, które były ongi koloniami uniwersytetu Krakowskiego i przeszły pod zarząd K. E.; w 4-yim zaś tomie analogiczne wiadomości o instytucjach Szkoły Głównej Litewskiej i średnich szkołach, które K. E. otworzyła na miejsce jezuickich kolegiów i które utrzymywane były przez inne zakony pod jej zwierzchniczą kontrolą. Wiadomości o większej liczbie tych

---

Były gdzieś inne (sentencyonarze czyli streszczone protokoły w Archiwum Głównem w Warszawie), z których wyciągi Bentkowski Łukaszewiczowi dostarczył, a z nich Łukaszewicz opaczne rzeczy powymyślał o uniwersytetach, o kasyerach podrzędnych. W owych protokołach dużom czytał Kołłątaja raportów, projektów, które mię gniewały srodze. Było tam o ordynkach, mundurkach, rzyzie szkolnej i uniwersyteckiej“. Rocznik Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu, rok 1870 — 1872, str. 550. Zarzuty co do Łukaszewicza nie są słuszne: błąd jego na tem się zasadza, że mówiąc o Szkołach Głównych w Krakowie i Wilnie, używa terminu „uniwersytet“ (II, 264 — 265), co widocznie urażało Lelewela, jako profesora byłego „uniwersytetu“ Wileńskiego; co zaś do kasyerów podrzędnych, to Łukaszewicz miał widocznie na myśli rektorów lub prorektorów szkół, którzy prowadzili rachunki swego wydziału i przesyłali je kasyerowi generalnemu, byli więc niejako kasyerami prowincjonalnymi, jak ich nazywają „Ustawy“ (roz. VI, 1). Owym kasyerem generalnej (a nie głównej) kasy był Karol Lelewel, o czem Łukaszewicz mówi (II, 249), dodając, że był ojcem „najuczeńszego z żyjących dziś Polaków, Joachima Lelewela“. Słusznie można Łukaszewiczowi zarzucić niestosowne użycie terminu „szkoły wyższe“, gdy mówi o szkołach wydziałowych i podwydziałowych (II, 445 sqq.).

szkół są zupełnie ogólnikowe, przy niewielu tylko podane są szczegóły również na chybił trafił wzięte z raportów generalnych wizytatorów z lat 1782—1784; przekonałem się jednak, że nie wszystkie cytaty, np. o liczbie uczniów w szkołach są dokładne, że cytowany z r. 1782 raport wizytatora Kolendowicza jest właściwie raportem z r. 1783. Z ważniejszych wiadomości, które pochodzą z innych źródeł, odnotować można szczegóły o konwiktie Piłsudzkiego w Krożach (IV, 100) i o szkole w Żurominie (IV, 193) z rękopisu „Opis historyczny szkoły Płockiej przez Marcina Okunia“, opartego na raportach wizytatorów Kruszyńskiego i Popławskiego. Wskutek pobieżnego traktowania źródeł i niewyzyskania ich w należyty sposób, również i uwagi Łukaszewicza o wadach szkół K. E. i ich przyczynach nie sięgają w głąb rzeczy i nie wytrzymują krytyki, jako powierzchowne i częścicowe.

Michał Baliński, mając do rozporządzenia archiwum Jana Śniadeckiego napisał studium *Jan Śniadecki i Tadeusz Czacki* (Studia historyczne, Wilno, 1856, str. 1—86), wyjaśniające wzajemne stosunki tych dwóch wybitnych działaczy na polu oświaty polskiej. Cenną jest ta praca dla nas z tego powodu, że przytoczone są w niej dosłownie ustępy z listów Śniadeckiego, chociaż pisanych na początku XIX w., ale powołujących się nieraz na fakty z okresu poprzedniego; znajdujemy w nich mianowicie wiele uwag o ustawach i porządkach szkolnych za czasów K. E., krytyczne obserwacje o obsadzaniu katedr uniwersyteckich i powoływaniu na nie uczonych cudzoziemskich, oddawanie im nawet pierwszeństwa przed polakami, co powodowało większe wydatki materyalne, było zaś uszczerbkiem dla polaków i nie przynosiło korzyści ani uczniom polskim, ani też nauce polskiej; zasługują również na uwzględnienie uwagi Śniadeckiego o gospodarce finansowej K. E. i dobrach po-jezuickich, jakoteż o wpływie ustaw K. E. na urządzenie szkół w czasie późniejszym.

W Bibliotece Warszawskiej za rok 1861 (tom I, str. 628) K. D. podał *Krótką wiadomość o szkole Łomżyńskiej od r. 1616 do 1818*, gdzie (na str. 634—643) znajdujemy wiadomości odnoszące się do historii szkoły i zmian w personelu nauczycielskim w latach 1774—1794, wyjęte z domowej kroniki rękopiśmiennej „Historia domus Lomzensis“, które pisano w szkołach pijarskich, z których wszakże nie wiele do nas doszło; jest to więc pierwszorzędne źródło specjalne.

Druga praca Michała Balińskiego *Dawna akademja Wileńska — próba jej historyi od założenia w r. 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w r. 1803* (Petersburg, 1862) jest tak jak i poprzednie studjum napisana po dyletancku i bez historycznego czucia i sztuki; ważne jest dla tego, że opiera się na materyałach nowych i rękopiśmiennych. Obchodzący nas specjalnie ustęp (7 rozdziałów części 2-ej) o czasach K. E. z mniejszą jest opracowany ścisłością i bez dostatecznej krytyki, w całości bowiem — choć się autor do tego nie przyznaje — opiera się na listach Marcina Poczobuta pisanych do Joachima Chreptowicza, w liczbie kilkuset zapewne w Szczorsach przechowywanych; oprócz tego źródła uwzględnił Baliński niektóre druki przez Szkołę Główną Litewską, a raczej przez rektora jej Poczobuta wydane, wreszcie kilka listów przez Poczobuta do Jana Śniadeckiego pisanych. Już z tego samego wnioskować można, że pogląd autora jest nieco jednostronny, z korzystania z jednego tylko źródła wynikający, a to tembardziej że w stosunku do Poczobuta zajmuje autor stanowisko panegiryczno-apologetyczne; można słusznie powiedzieć nawet, że ta część dzieła jest raczej biografią Poczobuta, jako rektora, aniżeli historyą samej Szkoły Głównej Litewskiej. Ponieważ nie wiemy, czy te listy, z których Baliński korzystał, dochowały się do naszych czasów, więc pracę jego uważać musimy za ważne w każdym razie źródło, pomimo tego przeoczenia, że przy wielu listach, z których podano wyjątki, brakuje odpowiedniej daty.

Prace Łukaszewicza i Balińskiego posłużyły bezimiennemu autorowi za źródło do napisania rozprawy: *Учебныя заведенія Литвы до присоединенія ея къ Россіи* (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Petersburg, 1862, część CXVI, str. 65 — 97, 196 — 215, 310 — 346). Jest to zarys umiejętnie i bezstronnie napisany; autor nie stara się być mędrszym nad to, co w powyższych dziełach znalazł, nie przeprowadza żadnej apriorystycznej idei, ani nie rezonuje o kwestyi omawianej z punktu widzenia rozmaitych czasowych kierunków politycznych, jak to robili późniejsi mniemani historycy rosyjscy; pisząc obiektywnie i bez uprzedzenia podał czytelnikom rosyjskim bardzo dobry artykuł informacyjny; jeżeli są w nim błędy i usterki to raczej z winy źródeł samych, z których korzystał.

Wydane w Poznaniu w r. 1862 *Wspomnienia z roku 1788 po 1792*, których autorem jest Michał Czacki, podają tylko ogólne wia-

domości o Komisjach: Edukacyjnej, Rozdawniczej i Sądowniczej (str. 16 — 18); jako od współczesnego cenne są opinie o niskim poziomie wykształcenia w szkołach jezuickich i przyznawanej przez rozsądniejszych członków zakonu konieczności rozwiązania jezuitów. Ciekawą jest również wiadomość o magistraturze edukacyjnej, że „zaprojektowana tylko we Francji przez Turgot’a w pierwszym roku panowania Ludwika XVI podobnaż jurysdykcya u nas urzeczywistniona została staraniem mianowicie podkanclerzego litewskiego Chreptowicza“.

Prostem streszczeniem z dzieła Łukaszewicza jest artykuł Leona Rogalskiego *Komisya Edukacyjna*, pomieszczony w tak zwanej Orgelbranda „Encyklopedyi Powszechnej“ (Warszawa, 1864, tom XV, str. 220).

Karola Mecherzyńskiego *O reformie Akademii Krakowskiej w r. 1780 przez Kołłątaja, rzecz historyczna z archiwalnych źródeł zebrana* (Kraków, 1864) jest napisana jasno i treściwie, ale zbyt lekko i niezbyt naukowo traktowane są owe źródła, brak szczególnie dat, nawet ustąpienia Kołłątaja. Co do 1-go okresu reformy, to praca Mecherzyńskiego straciła swą wartość wskutek ogłoszenia przez Lenieka raportu samego Kołłątaja; z następnych zaś lat ciekawe są wiadomości o pracach, studyach i egzaminach kandydatów stanu nauczycielskiego, tudzież o ofiarach prymasa Poniatowskiego na instytuty naukowe dla Szkół Głównych w Wilnie i Krakowie.

W czasopiśmie „Христiанское Чтение“ (Petersburg, 1864, tom I, str. 11 — 75, 419 — 564) pomieszczoną została bezimiennie *Исторiя базилианскаго ордена*, napisana na podstawie rękopiśmiennych źródeł: 1) Akta 26 kongregacyi bazylikańskich odprawionych w latach 1617 — 1719 i na początku XIX w., 2) Observanda circa electionem archimandritae et circa congregationes seu capitula generalia et ordinaria (ustawy zakonne) i 3) Pominnik albo biografie bazylianów żyjących w latach 1686 — 1721 napisane przez Jana Olszewskiego, a z lat 1721 — 1778 przez Antoniego Zawadzkiego; rękopisy te były w bibliotece M. Kojalowicza, który też zapewne jest autorem tej historii. Ostatnią część swej pracy poświęca on szkołom bazylikańskim w Polsce i przyznaje, że czasy K. E. były najświetniejszym peryodem tych szkół rozwoju (mylnie odnosi ustanowienie K. E. do r. 1775), kiedy bazylianianie zajęli miejsce jezuitów, swoich nauczycieli, i podaje krótką historię szkół utrzymywanych przez nich w Berezweclu, Barze, Hu-

maniu, Kaniowie, Lubarze, Ostrogu, Szarogrodzie, Włodzimierzu - Wołyńskim i Żyrowicach, o tyle wszakże, o ile wiadomości o nich znalazł w dziele Łukaszewicza; wskazanego wyżej pod № 3 źródła wcale do tej pracy i ze szkoda jej nie wyzyskawszy.

Najlepszą z prac Balińskiego są niewątpliwie *Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnem i publicznem, i dziełach jego* (Wilno, 1865). W pierwszym jej tomie ważne są dla nas tylko pierwsze rozdziały do 8-go włącznie, zawierające biografię Śniadeckiego do r. 1794, a mianowicie jego prace nauczycielskie w szkole Nowodworskiej i profesorskie w Szkole Głównej w Krakowie, tudzież stosunki jego z Kołłątajem, Poniatowskim, Oraczewskim, Poczobutem, rola wreszcie, jaką odegrał w Grodnie w r. 1793 w sprawach K. E. i jej funduszów. Baliński korzystał z najlepszych źródeł: archiwum samego Śniadeckiego, a zatem wszystko co opisuje, szczegóły historyczne i daty pierwszorzędnej są wagi; nie wyczerpuje wszakże przedmiotu, nie miał bowiem do rozporządzenia wielu innych źródeł rękopiśmiennych. Drugi tom, zawierający równoległe do rozdziałów biografii najważniejsze źródła, nie mniej jest cenny, gdyż znajdujemy tu: wyłożenie nauk dla szkół Nowodworskich ułożone przez Kołłątaja 5 czerwca r. 1777 typowe — jako skala wymagań — i dla innych szkół co do programu i zakresu nauk w szkołach średnich, listy samego Śniadeckiego i te, które otrzymywał od Kołłątaja, Kopczyńskiego, Tadeusza Bukatego, sekretarza poselstwa polskiego w Londynie, Oraczewskiego, Garyckiego, Gintowta, Poniatowskiego i Chreptowicza, tudzież ważniejsze dokumenty, odnoszące się do czynności jego w Grodnie w r. 1793; wszystkie te materiały mają pierwszorzędną doniosłość dla historii K. E.

Alfreda Szczepańskiego *Szkoły w Polsce* (Dziennik literacki, wydawany przez Juliusza Starkła, Lwów, 1866, str. 314) nie jest pracą źródłową, ani naukową (w części faktycznej opiera się na dziele Łukaszewicza, a co do K. E. wyłącznie na „Ustawach“), lecz pod wpływem bieżących potrzeb napisaną, by sprawę wykształcenia na podstawie historycznej popchnąć na drogę narodowych tradycji. Ustanowienie K. E. i konstytucję 3 maja autor uważa za dwa pierwsze akty odradzającej się Polski; historię szkół i edukacji w Polsce więcej w imię tendencji swojej, aniżeli na podstawie historycznych danych, dzieli na dwa wielkie okresy, których granicznym słupem jest rok 1773 ustanowienie

wienia K. E. W krótkim rysie słusznie podnosi znaczenie tego faktu, który stworzył osobną władzę mającą na pieczy sprawę wykształcenia i który dał szkołom nową organizację, odpowiednią postępowi nauk, i charakter narodowy, jakiego dotąd nie miały; ale z drugiej strony, unosząc się skłonnością dla interesów chwili i nie znając dobrze sprawy, Szczepański po literacku wypowiedział nieco ryzykowne zdania, może zresztą same „Ustawy“ zniewalały go, by te zdania uważał za słuszne, że przez K. E. wychowanie wyzwolone było z rąk duchowieństwa i że ustawodawstwo ówczesne starało się uchylić wolność nauczania.

W Adama Kuliczowskiego rozprawie *Grzegorz Piramowicz, ustęp z dziejów dydaktyki narodowej* (Szkola, Lwów, 1869, tom III, str. 27) mamy ogólny zarys działalności Piramowicza, specjalnie zaś autor zajmuje się układem Elementarza dla szkół narodowych parafialnych (Kraków, 1785) i zastosowaną w nim poraz pierwszy metodą czytania połączonego z pisaniem, co późniejsi pedagogzy jak Olivier, Pestalozzi, Lankaster, Graser, Diesterweg gdzieindziej wprowadzać zaczęli; zaznacza również Kuliczowski udatne połączenie w elementarzu nauki obyczajowej z katechizmem i nauką rachunków, tudzież wybitne zalety „Powinności nauczyciela“ (Warszawa, 1787), akcentując progresyjne i nowe zasady postępowania zalecane przez Piramowicza.

Rozprawa Stanisława Zarańskiego: *Komisya Edukacyi Narodowej a Rada Szkolna krajowa rozważana w głównym kierunku wychowania publicznego* (Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Krakowskiego, rok 1870, tom XLI, str. 103 i osobna odbitka, Kraków, 1870) ma to samo znaczenie po części, jak rozprawa Szczepańskiego; co do K. E. nie zawiera nic więcej ponad ogólnikowe pochwały, do których za jedyne materiały posłużyły wydane przez nią „Ustawy“.

Pogląd na czasy i prace Grzegorza Piramowicza — wykład ks. Romana z Pawłowic mianym w Paryżu dnia 3 lutego 1870 (Lwów, 1871, odbitka z „Gazety Narodowej“) jest deklamacją o wielu rozmaitych rzeczach, ale nie o Piramowiczu, o nim bowiem prawie nic nie mówi, nie znając źródeł i nie uwzględniając nawet mów jego na rocznice Towarzystwa do ksiąg elementarnych, i żadnej z prac w sposób naukowy i szczegółowy nie traktuje. Wspomniany w przypisku na str. 27 Antoni Oleszczyński, który był uczniem Piramowicza, mając

7 lat wieku, nie zakomunikował niczego, coby nieznanne było i zasługiwało na uwagę, chyba to jedynie, że na nauczycieli szkółki w Kurowie wybierał dawnych wojskowych, aby dzieci uczyli mustry i że skupiał w swym domu rodzinę i dla niej grób wybudował.

W drugim zarysie historii bazylianów w Polsce, wydanym przez M. Petrowa pod tyt.: *Очеркъ исторіи базилианскаго ордена въ б. Польши* (Труды Киевской Духовной Академіи, 1871, zeszyt z lipca), znajdujemy tylko na str. 154 — 157 ciekawą wiadomość o memoryale (wziął go autor z kopii odszukanej się w rękopisie № 723 w bibliotece klasztoru Poczajowskiego) albo suplice bazylianów podanej królowi w r. 1773 przez Hilariona Komarnickiego i Paschazego Leszczyńskiego, pełnomocników zakonu. Proszą w tej suplice, ażeby oddano bazylianom gmachy jezuickie wraz z funduszami za obowiązek utrzymywania szkół publicznych; wyliczone są też w memoryale te klasztory bazylikańskie w prowincyi litewskiej i koronnej, z których do miejsc odpowiednich zakon mógłby wysłać potrzebną liczbę nauczycieli. Żądania te szły za daleko, ale w części uwzględnione zostały; tylko że autor rozprawy, nie posiadając dobrych materiałów źródłowych, mylnie co do tego daje informacje, twierdząc, że bazylianom oddano szkoły w Barze w r. 1781, w Owruczu w 1783, w Ostrogu „około tego roku“, a we Włodzimierzu Wołyńskim w r. 1786 i że niektóre z ich szkół rozszerzono, tak że w końcu XVIII w. bazylikańskie 6-klasowe szkoły istniały w Barze, Lubarze, Humaniu, Kaniowie, Ostrogu, Owruczu, Szarogrodzie, Włodzimierzu, Połocku, Witebsku i w Pustyni.

W czasopiśmie „Wilenskiej Wiestnik“ za rok 1872 nieznaną autor wydał rozprawę *Историческая записка о Бѣлостокской гимназіи* (i w odbitce Wilno, drukarnia Syrkina, 1872), poświęcając pierwszy jej ustęp czasom K. E. Charakter tej części artykułu jest ściśle historyczny, naukowo-informacyjny i zupełnie obiektywny. Za materiał posłużyły autorowi same ustawy K. E. i resztki źródeł rękopiśmiennych, jakie ocalały z archiwum szkolnego. Szkoda, że autor nie mówi, jakie mianowicie miał pod ręką źródła i gdzie się one znajdują obecnie. Z treści rozprawy domyślać się tylko mogę, że korzystał z kopjaruszów protokółów wizyt generalnych z lat 1783 — 1795, inwentarza biblioteki i muzeum szkolnego z r. 1787, wreszcie z dziennika wydarzeń szkolnych. Dzięki temu artykuł jest dla nas cenny, chociaż większą miałyby wartość, gdyby autor umiejętnie-

niej i pełniej wyczerpał choćby te materiały, którymi rozporządzał (np. co do kontyngensu nauczycieli). Zaznaczyć również należy, że autor słusznie podnosi zasługi wobec szkoły Izabeli z Poniatowskich Branickiej, kasztelanowej Krakowskiej, właścicielki Białegostoku.

W stóletnim jubileuszowym roku ustanowienia Komisji Edukacyjnej Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie zwołało zjazd nauczycieli i zaprosiło Józefa Ignacego Kraszewskiego na prelegenta. Kraszewski na zjazd przyjechać nie mógł, ale nadesłał do odczytania rozprawę p. t.: „Komisya Edukacyjna — jej prace i zasługi na polu wychowania publicznego“, wydrukowaną następnie w broszurze, mającej tytuł: *Na pamiątkę stóletniej rocznicy ustanowienia Komisji Edukacyjnej* (Lwów, 1873). Można by przypuszczać, że taki znawca dziejów drugiej połowy XVIII w., za jakiego uchodził Kraszewski, i w tej materji zdobędzie się na pracę i charakterystykę gruntowniejszą; tymczasem wogóle odczyt o K. E. jest słaby i błady, gdyż ponad Łukaszewicza nie miał Kraszewski innych materiałów, a mów Piramowicza wcale i samych nawet „Ustaw“ należy nie wyzyskał. Kraszewski w dosyć ogólnikowych wyrażeniach skreślił zarys prac i zasług K. E., nie zwracając uwagi na wady programu szkolnego i zupełnem pomijając milczeniem konwikty i sprawę fizycznego wychowania młodzieży, na którą przecież i sama K. E., i jej „Ustawy“ kładły tak wielki nacisk. Zaslugą jest wszakże zarówno inicjatorów zjazdu, jak i Kraszewskiego, że przypomnieli uczonym dawną instytucję i uznali konieczność zajęcia się bliższem i dokładniejszym zbadaniem jej dziejów. Nie pozostali nieczułymi na to wezwanie szczególnie nauczyciele galicyjskich szkół średnich: im bowiem zawdzięczamy dotychczas najwięcej w tym kierunku studyów i prac poważnych. Można powiedzieć, że od stóletniego jubileuszu zaczął się dopiero nowy okres gruntownych badań nad dziejami K. E. i jej szkołami, co zawdzięczać należy w części ogólnemu rozwojowi nauk historycznych w Polsce i zwiększeniu się liczby pracowników, którzy wyszli z historycznych seminaryów uniwersyteckich w Krakowie i Lwowie, a zarazem też i skierowaniu badań historycznych do dziejów wewnętrznych Polski, do czego dała pochop umiejętnie choć stronniczo w jednym kierunku skreślona historia polska Michała Bobrzyńskiego.

Najlepszym dowodem, że Kraszewski spraw K. E. nie studyował gruntownie, jest wydane w tym samym czasie inne dzieło jego: *Po-*

ska w czasie trzech rozbiorów, 1772 — 1799 (Poznań, 1873 — 1875, trzy tomy), w którem doniosłość reformy edukacyjnej ani zrozumianą, ani zaznaczoną nie została należycie. W pamiętnikarski sposób traktuje autor sprawę rozdrapywania funduszków po-jezuickich (I, 108 — 110, 185 — 187). Chreptowiczowi przypisuje inicjatywę utworzenia K. E., za Kołłątajem idąc pobieżną robi o niej wzmiankę (I, 136) i o sprawozdaniach złożonych przez nią na sejmach w r. 1776, 1780 i 1782 (I, 185, 248, 249), podnosi w kilku słowach zasługi Michała Poniatowskiego (I, 289), ale wymienia tylko skład K. E. złożony 19 marca r. 1792 przez Targowicę (III, 326); wreszcie zaś Kraszewski na jednej stronnicy streszcza (I, 137) sposób edukacji w XV listach opisany, nie wiedząc nawet o tem, że autorem ich jest Franciszek Bieliński.

Wydana w tym samym roku przez Henryka Schmitta rozprawa: *Ksiądz Hugo Kołłątaj i jego prześladowcy* (Lwów, 1873) nazwana szkicem biograficzno-krytycznym, ani krytyki w sobie nie zawiera, ani wartości naukowej nie posiada żadnej: dosyć powiedzieć, że autor nigdzie się nie powołuje na jakiekolwiek źródła albo dokumenty; jest to poprostu krótka opowieść (o ile się spraw K. E. tyczy) o reformie szkół Nowodworskich, akademii Krakowskiej, tudzież o projekcie hierarchii edukacyjnej, napisana w panegirycznym tonie.

Najbliższe lata zbogaciły literaturę ogłoszeniem głównie materiałów odnoszących się do kwestyi nas zajmującej. Te wydawnictwa dowodziły, że materiał bardzo liczny i cenny do historii szkół K. E. pozostaje dotąd w ukryciu, wskazywały również na to w jakim kierunku i gdzie poszukiwania robić należy, ażeby wyświetlić zbyt mało w szczegółach znaną kwestyę. W. Tekieliński wydał *Dzieje domowe albo opis przez dni osobliwszych dziejów i wypadków zdarzonych w szkołach wydziałowych Wileńskich, 1781 — 1824* (Wilno, 1876). Stronnice 1 — 93 odnoszą się do czasów K. E. (lata 1781 — 1791) i podają nam przedruk najpełniejszego i najlepszego z dyaryuszów szkolnych albo opisu biegu wypadków, jaki w każdej szkole z polecenia K. E. musiał być prowadzony; niniejszy dziennik sprawdzany i zaświadczany był przez wizytatorów. Wskutek bogactwa szczegółów i dokładnej opowieści jest to pierwszorzędne źródło do historii szkoły podwydziałowej, obfitujące w takie dane, których napróżno szukałoby

się w innych materyałach; szkoda, że autor nie wymienił, gdzie się znajduje rękopis tego dyaryusza.

Ks. Antoniego Moszyńskiego *Monografia kolegium i szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu - Koreckim* (Kraków, 1876) ma znaczenie uzupełniającego szczegóły materyału, gdyż z kroniki szkolnej „Historia domus Interamnensis“ (rękopis ten przechowywany jest obecnie w bibliotece seminarium duchownego rzymsko - katolickiego w Żytomierzu) przytoczone są w niej dosłownie wiadomości (str. 53 — 57) odnoszące się do wypadków w latach 1774 — 1789, chociaż są one podrzędnej wartości i bardzo pobieżnie notowane. W tym samym roku i przez tego samego autora wydana została *Kronika kolegium Lubieszowskiego XX. Pijarów* (Kraków, 1876), gdzie taki sam czytamy dosłowny wyciąg z kroniki szkolnej ale tylko z lat 1774 — 1787 (str. 110 — 118); nadto podane są niektóre wiadomości i szczegóły (str. 161 — 164) wyciągnięte z protokółów wizyt generalnych wizytatorów Pilchowskiego (1786), Erdmana (1787 i 1789) i Jaxy (1788).

Poczet chronologiczny prac drukowanych i rękopiśmiennych Grzegorza Piramowicza (Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie, 1877, tom V, str. 223 — 449) przez Władysława Wisłockiego podaje nam przegląd rozpraw i życiorysów, mniej znane szczegóły z życia i przegląd chronologiczny wszystkich prac literackich Piramowicza jako takich, które się przyczynić mogą nietylko do wyjaśnienia działalności samego ich autora, ale i ważniejszych chwil w dziejach Komisji Edukacyjnej. W tym celu pod 68 numerami Wisłocki podał „wiadomość szczegółową o wszystkich pracach Piramowicza, drukowanych i rękopiśmiennych, o ile się dochowały, z przytoczeniem z każdej wszystkiego, co tylko ważniejsze lub bezpośredni związek mieć może, bądź to z osobą autora, bądź też z rozwojem K. E. lub Towarzystwa do ksiąg elementarnych“. Ocena każdej pracy jest szczegółowa i dokładna, tudzież uzupełniona powołaniem się na inne źródła nieraz i rękopiśmienne; w szeregu ich przytoczono niekiedy w całości albo wyjątkach niektóre z rękopisów, jako to: Nr. 38 listy z podróży do Włoch z 1779 — 1780 roku do Ignacego Potockiego; Nr. 39 list do Czartoryskiego Adama z r. 1780; Nr. 56 listy do Michała Zaleskiego, posła Trockiego, z lat 1789 — 1790; Nr. 57 listy do Hugona Kołłątaja z lat 1789 — 1792; Nr. 63 drugi zbiór listów do Ignacego Potockiego z lat 1792 — 1794;

w końcu podany jest bibliograficzny spis prac Piramowicza ogłoszonych drukiem w XIX wieku. Nie wszystkie rękopisy Piramowicza Wisłocki sam miał w ręku i o takich wiadomość jest mniej dokładna, jak np. o listach będących w zbiorach Wilanowskich, a dziś przeniesionych do Krakowa, albo o rękopisie Nr. 770 (Nr. 33), znajdującym się w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Pomimo tych drobnych usterek jest to wogóle praca bardzo gruntowna i sumienna, jak wszystko, co Wisłocki ogłosił, i nikt bez niej obejść się nie może, kogo źródłowo interesują dzieje wykształcenia i oświaty polskiej w ostatniej ćwierci XVIII stulecia.

„Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“ zaraz w pierwszym tomie (Kraków, 1878) pomieściło materiały odnoszące się do dziejów K. E. Na str. 21—70 Władysław Wisłocki podał *Raport wizyty generalnej ks. Szczepana Hołłowczyca odprawionej w r. 1782*, obejmujący sprawozdanie o szkołach okręgu Lubelskiego (Lublin), Łuckiego (Łuck, Krzemieniec, Ołyka, Ostróg, Włodzimierz), Żytomierskiego (Żytomierz, Owruć, Winnica, Lubar, Humań), Kamienieckiego (Kamieniec, Bar, Szarogród) i w części pijarskiego (Góra, Łuków, Chełm, Międzyrzec). Raport ten wydany został z niezbyt poprawnej kopii, wskutek tego zawiera dosyć sporo błędów, a raczej omyłek. W tym samym tomie Władysław Seredyński wydał *Rys historyczny działań Dyrekcji Edukacji Narodowej i Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia w Polsce od r. 1812 do końca 1821*, ułożony przez Pawła Głuszyńskiego, sekretarza Generalnej Komisji Rządowej. „Rys“ jest uzupełniony dodatkami albo allegatami, szczegółowiej wyjaśniającymi niektóre kwestye; z owych dodatków ważny jest dla nas X-ty (str. 244), gdyż zawiera w sobie *Wykaz chronologiczny hierarchii stanu nauczycielskiego tak przy Szkole Głównej czyli Uniwersytecie, jakoteż w szkołach przyglównych gimnazjalnych Krakowskich umieszczonego od roku szkolnego 1780/81 aż do roku 1808/9*, tem cenniejszy, że przy wszystkich prawie nazwiskach są podane daty pełnienia przez dane osoby obowiązków nauczycielskich; ważny jest więc jako źródło do historii szkoły Nowodworskiej i uniwersytetu Krakowskiego.

Lepiej od Balińskiego przysłużył się Kraszewski dziejom K. E. przez wydanie *Listów Jana Śniadeckiego w sprawach publicznych od roku 1788 do 1830 pisanych* (Poznań, 1878). Podzielił je wydawca

na grupy, z których pierwsza obejmuje listy z lat 1788 — 1792 pisane do Januszewicza, sekretarza Szkoły Głównej Krakowskiej, Kołłątaja i Michała Poniatowskiego w sprawach uniwersytetu Krakowskiego i jego pomocniczych instytucji, których Śniadecki gorliwym był obrońcą i pragnął je należycie wyposażyć, by tem lepiej odpowiadały swemu celowi; nowego materiału dają te listy niewiele, ale uzupełniają obraz drobnemi wiadomościami i szczegółami, lepiej wyświetlając niezmiordowaną gorliwość Śniadeckiego i zasługi jego w tym kierunku. Druga grupa zawiera w sobie listy do Januszewicza pisane z Warszawy i Grodna w r. 1793; znał je Baliński, ale ogłosił nie wszystkie i nie w pełnym tekście ze względów cenzuralnych, w szczególności zaś opuścił nazwiska tych targowiczaków, którzy najwięcej zabiegali o pozyskanie się funduszami edukacyjnymi. Ponieważ te listy miały poufny charakter, a dobra wiara ich autora wątpliwości ulegać nie może, są więc one bardzo ważnem źródłem do historii K. E. i jej funduszków, zarówno jak i Ustaw.

Jan Zaruski w *Dawne wychowanie szkolne — notaty ze zbioru Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego* (Warszawa, 1878) streścił ustawy szkolne polskie, uzupełniając je suchemi datami o założeniu rozmaitych szkół, zaczerpniętemi z dzieła Łukaszewicza. Przypuszczenia jego inne o liczbie szkół średnich i parafialnych i liczbie w nich uczniów, tudzież kombinacye i wnioski na liczbach przezeń podanych oparte, nie mają żadnej wartości, jak i cała praca wogóle wobec tych źródeł i opracowań, które przedtem zostały ogłoszone.

Rozprawa Sz. Parasiewicza *O życiu i pismach Grzegorza Piramowicza z poprzedniem wspomnieniem o Komisji Edukacji Narodowej* (Szkola, Lwów, 1879, XVI, 9) jest udatnie skreślonym szkicem dla szerszej publiczności, napisanym na podstawie pracy Władysława Wisłockiego; uzupełnia po części artykuł Kulickowskiego, mniej się zajmując „Elementarzem“, a więcej „Powinnościami nauczyciela“.

Autor *Pamiętników wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego posła na sejm czteroletni* (Poznań, 1879) Michał Zaleski bezpośrednio się dotykał działalności K. E., gdyż w r. 1780 wybrany był jednym z delegatów sejmowych do egzaminowania K. E., ale niestety bardzo lapidarnie zdał o tem sprawę w pamiętnikach, wyraziwszy się „nic nie mając do poprawienia mówić, pochwałą wymowniejszym zostawiłem“

(str. 135); nie byłby może tak lakonicznym i powiedziałby o K. E. zapewne wiele więcej, gdyby nie to, że w r. 1812 spaliło mu się całe archiwum domowe i tylko z pamięci i notat opisywał wypadki. Zaleski był konserwatywnych przekonań, nie sympatyzuje więc z Kołłątajem i Ignacym Potockim, ani uznaje ich zasług w sprawie oświaty; więcej mając na myśli ich rolę polityczną, uważa ich za głowy stronnictwa rewolucyjnego, mające ścisłe stosunki z Francją i stamtąd nawet otrzymujące wskazówki (str. 172 — 176). To stanowisko autora trzeba uwzględnić, gdy się czyta dane przez niego do charakterystyki Chreptowicza (str. 82), któremu nie odmawia autorstwa projektu ustanowienia K. E. i jej stron dodatnich, tudzież Tyzenhauza, którego zręczności przypisuje wszystko „co zaszło złego w cenieniu dóbr, w zgromadzeniu ruchomych własności i w rozdawaniu“ dóbr po-jezuickich na Litwie.

Bronisław Zaleski w *Żywocie księcia Adama Jerzego Czartoryskiego* (Poznań, 1881) podaje krótką biografię jego ojca Adama Kazimierza, jenerała ziem podolskich (str. 135 — 146) i charakterystykę jego, co do uczestnictwa wszakże jego w pracach K. E. wykręca się ogólnikami, mówiąc: „Nie mniej gorliwe i światłe (jak w korpusie kadetów) znajdujemy jego zachody w tak słusznie narodowi pamiętnej i drogiej Komisji Edukacyjnej, której ksiązę stałym był członkiem, a chociaż na tem polu miała wówczas Polska wielu równie jak on gorliwych mężów i najszczerzej sprawą oświaty zajętego króla, nie mniej dla tego, wszystkie te prace jakkolwiek nie wyłącznie księciu Jenerałowi przynależne, splatają się dla niego na wieniec prawdziwej obywatelskiej zasługi, którego nie zwarzy żadna burza, ani zdań ludzkich niestałość“ (str. 142). Jest to opinia zbyt niedokładna i zbyt przesadzona, jak zobaczymy w swoim czasie, tymczasem zaś stwierdzamy tylko, że rola Czartoryskiego w sprawach K. E. odnosi się do pierwszych lat jej istnienia i wyjaśnioną już być może na podstawie ogłoszonych przezemnie materyałów (zeszyty 25, 26, 37). Z przytoczonego wyżej zdania Zaleskiego widać tylko, że mu się nie chciało gruntownie zbadać archiwum XX. Czartoryskich w tym celu, aby wyświetlić tę stronę działalności księcia jenerała ziem podolskich. Bądź co bądź, praca Zaleskiego podaje nie jeden przyczynek do oryentowania się w ocenie charakteru Czartoryskiego i na tem polega dla nas jej wartość.

Artykuł Piotra Chmielowskiego *Joachim Chreptowicz* (Encyklopedia Wychowawcza, Warszawa, 1882, tom II, str. 557 — 564) nie wyzyskuje należycie wszystkich źródeł, które podaje, i ma dosyć luk w charakterystyce i wiadomościach o Chreptowiczu, jako członku K. E., ale pomimo tego widać, że autor starał się rozszerzyć zasób wiadomości, zwracając uwagę na nowe źródła, mianowicie „Protokół albo opisanie zaszytych czynności na delegacyi od stanów Rzeczypospolitej na sejmie ekstraordynaryjnym Warszawskim 1773 — 1775“, który należy do rzadkości bibliograficznych, i podając ustęp z listu Cieciszowskiego do Chreptowicza z 1 lipca r. 1777, który się znajduje w rękopiśmie biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (№ 545).

W rosyjskiem czasopiśmie *Kijewskaja Starina* za rok 1882 (tom I, str. 262 — 300, 441 — 478; tom II, str. 276 — 307, 451 — 497) ukazała się rozprawa E. Kryżanowskiego p. t. *Учебныя заведения въ русскихъ областяхъ Польши въ периодъ ея раздѣловъ*, przedrukowana potem bez żadnych zmian w E. M. Kryżanowskiego *Собрание сочинений*, tom III, str. 5 — 195. Autor jej był dyrektorem 1-go gimnazjum w Warszawie i oprócz wielu artykułów w sprawach szkolnych w Królestwie napisał powyższą rozprawę. Ma ona pozory studjum naukowego, opartego na odpowiednich źródłach polskich, i by ich tem więcej miała, autor uzyskał pozwolenie korzystania z aktów K. E., znajdujących się w Archiwum Głównem i przytem zapewnia, że je zużytkował dla swego dzieła. Wyzyskanie ich wymagałoby kilku lat pracy usilnej i ciągłej, ale do tego brakło autorowi czasu i chęci; z najważniejszych nie korzystał wcale, może nawet z tego powodu, że celowi jego nie odpowiedziałyby i że przestudyowawszy je gruntownie, nie mógłby na ich podstawie dojść do takich wniosków, które byłyby w harmonii z jego apriorystycznymi idejami i dążnościami. Poprzestał więc jedynie na przestudyowaniu księgi (B. 222), zawierającej raporty generalnych wizytatorów, ale nawet i z tego materiału należycie nie skorzystał; dołączył do swej rozprawy przekład jednego tylko raportu Józefa Muszyńskiego z r. 1789, uważając ten raport za typowy z tych względów: 1) że w owym roku uczniowie przeszli pełny kurs nauk wprowadzonych wedle ustaw z r. 1783; — co nie ma żadnej racjonalnej podstawy, gdyż ustawy z r. 1783 były jedynie usankcjonowaniem ostatecznem porządków i przepisów szkolnych, wprowadzonych w życie już dawniej; 2) że ten raport uważał za peł-

niejszy od innych, — co nie jest prawdą, gdyż tego samego zakresu wiadomości są w raportach i innych wizytatorów; 3) że ten raport daje możliwość „jaśniej sobie przedstawić głęboką sprzeczność między szkołą a miejscowymi potrzebami ludu“ — jakby to szkoły wydziałowe i podwydziałowe istniały dla ludu (oczywiście ruskiego) i jakby inni wizytatorowie oprócz Muszyńskiego nie zajmowali się temi samemi szkołami, co Muszyński, i ich sprawami. Sam ten wywód jest dobrą ilustracją logiki i sposobu rozumowania, tudzież specyficznych tendencji autora. Dodam jeszcze, że nawet i ten raport Muszyńskiego wydany został nie w pełnym tekście: wyciągnięto z niego ustępy tylko o szkołach znajdujących się w województwach ruskich czyli jedynie o tych szkołach, które — jak się wyraża autor — znajdowały się w miejscowościach zamieszkałych wyłącznie przez ludność ruską („sredi spłosznago russkago naselenija“). Te ustępy raportu autor uzupełnił w przypiskach wyjątkami na chybił-trafił z raportów innych wizytatorów z lat 1783 — 1793 i wiadomościami o odpowiednich szkołach, wyjętymi z dzieła Łukaszewicza. Takim jest sposób czy metoda autora korzystania z bogatych źródeł archiwalnych.

Jeżeli kto stoi na stanowisku nacjonalistycznym rosyjskiem, a pisze o szkołach polskich na ziemiach ruskich, do których odmawia polakom kulturalnego prawa i racji w nich bytu: to oczywista z konieczności uciekać się musi do osłabiania doniosłości niezaprzeczonych faktów historycznych, fałszywego ich oświetlenia i komentowania, wpadać musi w sprzeczności w twierdzeniach, uogólniać pojedyncze fakty, wyciągać z nich nielogiczne wnioski i bałamucić czytelnika niejasnym i mętłym wyłożeniem rzeczy. Taką też jest istotnie powyższa praca Kryżanowskiego. Gdyby przyszło zbijać punkt za punktem twierdzenia i zdania jego, trzeba by napisać rozprawę kilka razy obszerniejszą, tembardziej że należałoby i nowe przytoczyć fakty, których autor nie uwzględnił, albo umyślnie zamykał na nie oczy; na każdym bowiem kroku zapominał on o tem świętem ewangelicznem przysłowiu, wedle którego człowiek widzi źdźbło w oku bliźniego, a nie dostrzega belki we własnym.

Bezstronnie oceniając K. E. i wprowadzone przez nią system wykształcenia i ustawy szkolne, nie można zaprzeczyć, że były one na swój wiek postępowe i z duchem czasu zgodne; że założone przez nią szkoły przez polaków i dla polaków fundowane były; że zadaniem ich

było odrodzić społeczeństwo przez wykształcenie obywateli świadomych swego zadania wobec społeczeństwa i ojczyzny; że wreszcie powstały one po pierwszym rozbiórce Polski, który był praktyczną lekcją daną polakom przez ich sąsiadów, że zatem idea patryotyzmu i obrona kraju musiała przyświecać kierownikom edukacji. Ale p. Kryżanowski tego rozumieć nie chce i nie może: pragnęły zapewne, ażeby członkowie Komisji Edukacyjnej kierowali się temi zasadami, które wypowiedziane zostały w deklaracjach mocarstw rozbiorowych! Oczywiście więc, że musi być w opozycji i wygłaszać takie zdanie, że system wychowawczy K. E. tchnie krańcowym idealizmem i czczą wiarą w jakiegokolwiek dodatnie jego skutki i następstwa dobre; szkoły K. E. są dla niego tylko narzędziem polityki i politycznych celów, a te mają na widoku jedynie państwo polskie; że w tych szkołach rozwijano tylko złe instynkty, które tkwiły w przeszłości. Można i takie głosić poglądy, gdyż bywali i są zawsze ludzie, co zamiast uprawiać grunt pod rośliny pożyteczne, zaplewiają go chwastami. Ale trzeba być konsekwentnym i logicznym: jeżeli się uważa za słuszne wypowiedziane powyżej zdania, to jednocześnie nie można twierdzić, że nowe idee, któremi się kierowała K. E., przeciwne były przywilejom stanowości i wyodrębnieniu klas wyższych, że apostołowały równość wszystkich i braterstwo. Pisząc dla czytelników rosyjskich rozprawę historyczną o szkołach polskich na ziemiach ruskich, nie należało puszczać w kurs takich fałszywych twierdzeń, że mieszczanie nie mogli być przyjmowani do szkół podwydziałowych i wydziałowych, że do szkół średnich i wyższych przyjmowano tylko synów szlachty, że chłopiec rusin nawet nie miał możliwości nauczania się pisać po rusku, że celem szkoły ludowej było „ozłocić polskie jarzmo poddaństwa, urobić ciało i duszę włościanina na maszynę korzyści pańskich i politycznych aspiracji Polski“. Są to twierdzenia, które się podobać mogą pewnym ludziom i pasować do czyichś dążeń, ale które mijają się z prawdą, gdyż imienne wykazy uczniów w szkołach podwydziałowych i wydziałowych dowodzą, że w tych szkołach synowie dygnitarzów i urzędników ziemskich na jednej ławie siedzieli z synami mieszczkańskimi, a nawet włościanami; z ustaw i wizytatorskich raportów widać, że ze szkoły parafialnej każdemu, kto miał środki i chciał się uczyć dalej, otwarty był dostęp do szkół średnich, a przez nie i do Szkół Głównych. Jezuitom tylko polacy i katolicy zapisywali wsi i majątki; K. E. będąc ich spad-

kobierczynią, nie mogła używać tych funduszów na szkoły dysydencie albo dyzunickie, ale wszakże nie tamowała wcale rozwoju szkół protestanckich i prawosławnych, a istniejąc więcej niż 100 lat temu, stała na stanowisku o wiele liberalniejszym i bardziej pedagogicznym, niż obecne ministerya oświaty w Petersburgu lub w Berlinie. Raporty szkolne i raporty wizytatorów w stosunku do narodowości ruskiej dowodzą czego innego, niż twierdzi p. K., chociaż nawet i w jego książce (III, str. 150, 170, 176) podane są wiadomości o nauce języka starosłowiańskiego we Włodzimierzu Wołyńskim, Lubarze i Kaniowie; w braku innych faktów użalanie się na konstytucję z r. 1764, wedle której popowicze, o ile nie wstąpią do stanu duchownego, będą uważani za chłopów, bardzo dziwnie brzmi w ustach historyka rosyjskiego, gdyż jasno dowodzi, że on historii rosyjskiej nie zna, ani też zdolnym nie jest do kombinacji i wniosków wynikających z prostego zestawienia dat chronologicznych. Wreszcie co do szkół ludowych, trudno wymagać, ażeby K. E. wprowadzała w czyn zasady i hasła rzucone światu przez wielką rewolucję francuską, albo żądać, żeby jej szkoły wcielały w życie chłopomańskie poglądy ubiegłego stulecia. Bądź co bądź wszakże co do swego ludu polacy lepiej się rehabilitowali przed historią przez sejm 4-letni i następne projekty i poczynania, niż społeczeństwo rosyjskie nawet czasu reformy z r. 1861.

Umyślnie i świadomie przedstawiając w nieprawdziwem świetle działalność K. E., p. K. z pewną goryczą i żałością wyrzuca polakom, że po upadku Rzeczypospolitej tradycyjnie trzymali się zasad K. E. w kwestyi wychowania i oświaty nie tylko za czasów Księstwa i Królestwa, ale nawet za czasów Wielopolskiego; nie chce bowiem uznać tego, że system K. E. odpowiadał zadaniom i duchowi edukacji narodowej; najlepszy zaś dowód mamy w fakcie, któremu i p. K. przeczyć nie śmie, że i w urzędzeniu szkół rosyjskich w końcu XVIII wieku i później po utworzeniu ministeryum oświaty w r. 1803 drogą prostego naśladownictwa wprowadzono wiele podobnych rzeczy w zakresie protokołów szkolnych, memoriałów, dzienników, wykładów i sposobie prowadzenia edukacji; co więcej, p. K. jest w sprzeczności z samym sobą, czego najlepiej dowodzą własne jego słowa: „gdybyśmy (rosyanie) świadomi byli tego, jak potężną siłą jest szkoła, w tym stopniu jak świadomą tego była Rzeczpospolita, uniknęlibyśmy widoku wstrząsających wypadków w tym kraju, *sztucznych sposobów ruszczenia*

go¹⁾ — słowa, które jakby mimowoli wyrwały się autorowi z pod pióra, dyskredytują go w oczach bezstronnego czytelnika, najlepiej dowodząc, że p. K. uzdolniony był do pisania pamfletów, ale nie studyów historycznych i naukowych.

Najlepszą częścią rozprawy Kryżanowskiego jest ta, która traktuje o programie nauk w szkołach K. E. Słuszną zupełnie jest uwaga, że szkoły średnie były przedmiotem największej troskliwości, ale nie podkreśla autor tej okoliczności, że one zastąpić musiały poprzednie kolegia jezuickie i że o nie nadewszystko dbać musiano, gdyż dawały wykształcenie największej liczbie obywateli posiadających prawa polityczne. Niedoceniony jest należycie fakt, że w owych szkołach język narodowy wprowadzony został jako wykładowy, że postępowem było zaprowadzenie nauczycieli przedmiotów zamiast nauczycieli klas, że wreszcie zakres nauk, sposób wykładu i podręczniki tak były zastosowywane i prowadzone, ażeby teoria dobrze łączyła się z praktyką i żeby obie tem większą dawały uczniom korzyść. Zarzuca p. K. polakom, że się zbyt spieszili z przeprowadzeniem reformy, z czego wynikły wewnętrzne sprzeczności w systemie naukowym i że nie było widać tych rezultatów, jakie sobie obiecywali kierownicy reformy szkolnej. Co do zbyt wielkiej ilości przedmiotów i przeciążenia nauczycieli różnaitością wykładanych nauk, możnaby się zgodzić na niektóre uwagi autora, ale są to rzeczy zupełnie podrzędne. Nie można było odrazu stworzyć dzieła zupełnie doskonałego i odrazu znaleźć pożądaną liczną zastęp jego wykonawców. Wypadało zaś p. K. z tem się liczyć, że K. E. istniała tylko 20 lat, że z czasem i powyższe usterki byłyby usunięte, gdyż je widziano i nie brakło takich (np. Kołłątaj, Śniadecki), coby je usunęli chętnie, tembardziej, że te usterki zauważono z biegiem czasu i że nie zapominano o kształceniu dobrych nauczycieli i profesorów. Nie zwraca też p. K. uwagi na to, że nie we wszystkich szkołach konsekwentnie hołdowano wielości wykładanych przedmiotów i że, co ważniejsza, szkoły na kresach południowych albo na ziemiach ruskich, które autor wyłącznie ma na względzie, z wielu jasnych do zrozumienia powodów stały pod względem naukowym

---

¹⁾ „Если бы мы сознали могущественную силу школы, какъ сознавала ее Рѣчь-Посполитая, намъ не пришлось бы видѣть потрясающихъ событій въ этомъ краѣ, искусственныхъ мѣръ къ обрусѣнiю его“. (III, 6).

i pedagogicznym niżej od szkół, mających dawniejsze tradycje i zdolniejszych nauczycieli, wyższymi zresztą pod tym względem były szkoły pijarskie w porównaniu z bazylikańskimi. Nie tyle ważnym był w owych czasach lepszy albo gorszy program nauk, lepiej albo gorzej wykładany ten lub ów przedmiot, lecz zastosowanie i wprowadzenie w życie innego systemu szkolnego i innych pedagogicznych pojęć; w tym zaś kierunku nawet w ciągu tak krótkiego czasu zrobiono bardzo wiele; samego nawet programu nauk za zły uważać nie można, skoro był dość rozważnie i przez znawców układany i wydał w następstwie wielki zastęp ludzi inteligentnych i wykształconych.

Najwięcej się panu K. nie podobają gimnastyczne ćwiczenia i mustry. Nie wiedział jeszcze, że te środki fizycznego wykształcenia, dawane przez oficerów, zarówno jak np. początki nauki prawa wprowadzone zostaną w Rosji przez ministerium oświaty dopiero na początku XX wieku, więc niema racji zarzucać K. E., że robiła to już w r. 1774. Pedagogiem będąc, powinien był p. K. zwrócić uwagę na tę okoliczność, że za czasów K. E. w klasach I i II bywali chłopcy i poniżej lat dziesięciu, ale też bardzo wielu było takich, co mieli po 16 — 20 lat, więc ćwiczenia gimnastyczne, zabawy na świeżem powietrzu albo mustra, pochłaniając zbytnią energię życiową takiej młodzieży, były środkiem bardzo celowym, a więc i pedagogicznym ¹⁾.

Że p. K. za mało był przygotowanym do podobnych studyów, że nie pisał w celu naukowym, ani też nie dorósł do zadania kompetentnego krytyka, dowodzą tego jeszcze dwie okoliczności: za mało zna ówczesną historję Polski ogólną i za małą posiada znajomość języka polskiego. Nie rozróżnia on Komisji Edukacyjnej od Komisji Rozdawniczej (III, 17), Ponińskiego nazywa Potockim, Michał Poniatowski jest według niego stryjem króla Stanisława Augusta; „jestestwo“ znaczy według niego to samo, co nauki przyrodnicze, a zgromadzenie szkolne to samo, co zakład naukowy (uczebnoje zawiedienije), wreszcie zaś przeinacza albo fałszywie pisze wiele polskich nazwisk: Śnia-

---

¹⁾ Sądząc z głosów prasy francuskiej, przyjęty zapewne zostanie przez parlament projekt ministra wojny Messimy, ażeby edukacja fizyczna była wprowadzona jako obowiązkowa w szkołach początkowych i średnich; prowadzoną ma być zaś w ten sposób, ażeby przygotowywała wszystkich uczniów do łatwiejszego odbywania służby wojskowej.

deski, Czaski, Chrebtowicz, Kołtąj, Tszczinski, Skżetułski, Wżeszcz, Czartoryjski albo Czartoryżski.

Redakcja „Kijewskiej Stariny“ wielce sobie ceniła tę rozprawę p. K.: w krótkim artykule wstępnym (1882, I, 262) poleca ją szczególnej uwadze czytelników, jako pracę bardzo gruntowną, która daje początek badaniom nad historią szkół na Ukrainie i kwestyę ich stawia szeroko i zasadniczo. Jaki pan, taki kram. Podobne „zasadnicze“ postawienie kwestyi i pozorny aparat naukowy rozprawy bardzo odpowiadały pewnym widokom i pewnym uczonym; ci też pochwycili poglądy p. K. i przyswajając je sobie, głosili dalej w pracach swoich, mających większe lub mniejsze pretensye naukowe, ale zawsze pisanych ad usum Delphini. To było powodem, że nad rozprawą p. K. musiałem się zatrzymać dłużej i poświęcić jej więcej miejsca, niż na to zasługuje.

Tadeusza Korzona *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 1764—1794* (Kraków, 1882—1886; Warszawa 1897—1898) są „badaniami historycznymi ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego“, więc to, co mówi się w nich o K. E., musi mieć wartość podrzędną, tem bardziej, że nie jest oparte bezpośrednio na źródłach nowych (tom III, str. 172; tom IV, str. 322—328; tom V, str. 193—196, 289). Praca będąc wynikiem gruntownych studyów, pożyteczną jest przy badaniach nad K. E. jako wskazówka podrzędnych źródeł i jako przyczynek do charakterystyki osób, które pośrednio lub bezpośrednio miały wpływ na sprawy K. E.

W r. 1883 A. G. Bem w czasopiśmie *Prawda* (tom III, str. 362) pomieścił artykuł *Z dziejów oświaty*, w którym zawiera się w krótkich rysach historia K. E. i charakterystyka jej „Ustaw“. Widzi w nich pewne sprzeczności wywołane oportunizmem, polegające zaś na ustępstwach kierunkowi konserwatywnemu (nabożeństwa, wykład religii albo nauki chrześcijańskiej) czyli inaczej mówiąc, z punktu widzenia tego liberalizmu, jakiemu autor hołduje i jakiego jest wyznawcą, ustawy K. E. wydają mu się za mało liberalnemi. Nie podobają mu się w szczególności artykuły ustaw 9-ty, 17-ty i 19-ty, które według jednostronnych i zanadto współczesnych poglądów autora „pielęgnują wyłączność szlachecką, przesady kastowe, służalstwo i pauperyzm“, czego istotnie trudno się w nich dopatrzeć.

Rok 1783 był stóletnią rocznicą zwycięstwa pod Wiedniem i K. E. poleciła szkołom obchodzić ten dzień uroczystie, a w drugą stóletnią rocznicę w r. 1883 Jan Leniek umieścił w krakowskim *Czasie* (Nr. 134 z 16 czerwca) w felietonie rozprawkę: *Obchód 100-letni odsieczy Wiednia urządzony przez szkoły polskie w r. 1783* i wydał ją w osobnej odbitce p. t.: *Obchód stóletni odsieczy wiedeńskiej, urządzony przez szkoły w Koronie i Litwie z polecenia Komisji Edukacyi Narodowej* (Kraków, 1883). Jest tu streszczony okólnik z 7 lipca r. 1783 wysłany przez Michała Poniatowskiego w imieniu K. E. do rektorów Szkół Głównych w Krakowie i Wilnie, ażeby rektorom szkół wydziałowych dali polecenie do urządzenia uroczystości w szkołach im podległych, tudzież list prymasa do Kołłątaja i Poczobuta, gdzie Poniatowski daje wskazówki, w jaki sposób uroczystość ta ma być urządzona przez zarządy szkół, jakie są znaczenie i doniosłość tego jubileuszu, tudzież jakie zasadnicze motywy i myśli nauczyciele szkół rozwinąć byli powinni w mowach, na uroczystościach szkolnych wygłosić się mających. List przez Poczobuta rozesłany do szkół na Litwie był już poprzednio drukowany w *Dwutygodniku Naukowym* (Kraków, 1878, I, 573) z oryginału znajdującego się w archiwum Konstantego hr. Przędzieckiego, o liście zaś Kołłątaja mówi p. Leniek, że jest w posiadaniu Władysława Seredyńskiego. Opisane są dalej uroczystości, które się odbyły w Wilnie (według opisu wydanego w Wilnie w r. 1784) i w Warszawie w szkołach akademickich i pijarskich, wraz z krótkim streszczeniem mów wygłoszonych w tych szkołach przez Golańskiego i Przybylskiego i w tym samym roku ogłoszonych drukiem.

Dla uczczenia 50-lecia Kijowskiego Uniwersytetu M. F. Władimirskij - Budanow wydał 1-szy tom swojej monografii *Исторія Императорскаго Университета Св. Владимира* (Kijów, 1884). Pisząc historią Kijowskiego Uniwersytetu, nie można było pominąć epoki poprzedzającej, stworzonej przez K. E. i tej ostatniej, tembardziej skoro sam p. Budanow przyznaje, że ustanowienie jej było faktem bardzo ważnym, albowiem jej system wprowadzony był i w Rosyi. Poświęca więc autor K. E. stronnice 6 — 15 swego dzieła, uważając, że nawet w tych ramach zanadto się rozszerzył nad powyższym przedmiotem. Ale i to, co napisał, wcale nie przynosi zaszczytu ani krytyczno - naukowej metodzie autora, ani też gruntowności i konse-

kwencyi jego wywodów. Autor sam mówi (str. 5), że korzystał z bogatego archiwum Czackiego, przechowywanego w uniwersytecie Kijowskim, ale w istocie wyciągnął z tego źródła bardzo mało; nie cytuje nawet specjalnie tego z trzech memoriałów, z którego bierze zbijane przez siebie dane o liczbie uczniów w szkołach ukraińskich w r. 1792. Cała mądrość i wiadomości wszystkie p. Budanowa opierają się jedynie na wspomnianej wyżej rozprawie Kryżanowskiego. Takie więc mając źródło i takiego mistrza, musiał i on te same popełnić błędy. W samym celu ustanowienia szkół przez K. E., w ich kierunku, układzie i metodzie nauk p. Budanow nie widzi żadnego postępu; szkoły K. E., jak i poprzednie jezuickie kolegia, pozostały klerykalnymi, zarówno jak narzędziem religijnego fanatyzmu i propagandy, gdyż były w rękach duchowieństwa; panowało w nich, jak w poprzednich szpiegostwo, które wyrabiało w uczniach obłudę; cały system stosunku między rektorem, nauczycielami, dyrektorami i uczniami, jak jest wyłożony w Ustawach, pozostał czczą teorią i frazeologią, więc też szkoły dobrymi nie były, i nie odpowiadały ani celowi swemu, ani interesom mieszkańców. Wywody p. Budanowa skierowane są głównie przeciwko Czackiemu, który celowość szkół, których był wizytatorem, i ich rację bytu udawadniał liczbą ich uczniów. Budanow stara się przekonać czytelnika, że cyfry podane przez Czackiego nic nie są warte, jako powiększone i przesadzone; ale operuje przeciw Czackiemu liczbami albo danymi z jednego roku 1789, które ma z raportu Muszyńskiego, ogłoszonego przez Kryżanowskiego, 1) zapominając o tem, że Czacki opiera się na danych z r. 1792; 2) nie bierze pod uwagę liczby uczniów szkół parafialnych i tych zakonnych i prywatnych, które się usuwały z pod kontroli K. E.; 3) nie liczy się z uwagą samego Kryżanowskiego (III, 98), który stwierdza, że raport Muszyńskiego pisany był w czasie rozruchów na Ukrainie, kiedy z tego powodu liczba uczniów w szkołach K. E. mniejszą być musiała od normalnej; 4) sam Kryżanowski w jednym z przypisków (III, 137) twierdzi, że w Ołyce w r. 1786 było uczniów 106, w r. 1789—54, ale w r. 1792 — 100, gdy tymczasem Czacki liczbę uczniów w tym roku w Ołyce podaje 79. Nie twierdzę, żeby statystyczne dane Czackiego o liczbie uczniów były zupełnie i zawsze dokładne; ale jestem zdania, że Czacki nie zasługuje na zarzut, ażeby w jakichś ubocznych celach podawał liczby większe od rzeczywistych, i że cały wywód p. Budanowa na str. 7—11 przeciw Czackiemu skierowany pod wzglę-

dem faktycznym żadnej nie ma wartości, zarówno jak i wysnute z niego wnioski. Budanowowi nie chciało się uznać tego faktu, że szkoły K. E. i te, które za czasów kuratorji Czartoryskiego istniały, umożliwiły otwarcie samego Kijowskiego uniwersytetu; dla kogo one istniały i o ile były potrzebne, widać najlepiej ze statystycznych danych o liczbie studentów Kijowskiego uniwersytetu przez Budanowa podanych: w r. 1834 było studentów 62 a w tej liczbie katolików 30, w r. 1835 studentów 120 i między nimi katolików 61, w r. 1836 studentów 203 i z nich katolików 104, w r. 1837 studentów 263 i wśród nich katolików 164, w r. 1838 studentów 267 w tej liczbie katolików 164, w r. 1839 studentów 125 i z nich katolików 35; nawet po pogromie roku 1839 gdy uniwersytet nadal, wedle słów Budanowa, miał się stać rosyjskim: co do personelu profesorskiego (str. 210) i co do narodowości studentów był w istocie uniwersytetem więcej polskim (por. dane statystyczne przytoczone przez Budanowa na str. 264, 479, 597 i str. XL Dodatku)¹⁾.

Budanow nie może negować faktu, że pierwszymi profesorami Kijowskiego uniwersytetu, takimi co byli wybitniejsi i zdolniejsi i kładli podwaliny jego naukowej sławy, byli polacy: Jakubowicz, Korzeniowski, Andrzejewski, Abłamowicz, Daniłowicz, Hreczyna, Fonberg, Kłębowski, Mickiewicz, Miechowicz, Mikulski, Wyżewski, Zienowicz. Większość ich, jak mówi p. Budanow, byli to istotni przedsta-

¹⁾ Podobne stosunki były i w gimnazyach; rozporządzałam statystycznymi danymi tylko co do gimnazyum w Kamieńcu Podolskim; według tych danych było tam w r. 1833 uczniów prawosławnych 22, katolików 76; w r. 1834 prawosławnych 61, katolików 147; w r. 1835 prawosławnych 70, katolików 217; w r. 1838 prawosławnych 93, katolików 278; w r. 1841 prawosławnych 78, katolików 227; w r. 1844 prawosławnych 67, katolików 284; w r. 1847 prawosławnych 74, katolików 334; w r. 1862 prawosławnych 128, katolików 232; w r. 1863 prawosławnych 119, katolików 230; w r. 1864 prawosławnych 101, katolików 169; w r. 1865 prawosławnych 126, katolików 200. И. Михалевичъ, Каменецъ - Подольская гимназія. Каменецъ - Подольскъ, 1883, str. CXVII — CXVIII.

Jakie były poglądy na tę sprawę ówczesnej inteligencji miejscowej, widać to z listu Gracyana Lenkiewicza, marszałka szlachty guberni Wołyńskiej, do Józefa Małachowskiego, marszałka powiatu Owruckiego, z Kijowa 27 czerwca r. 1834: „Dnia 15 następującego miesiąca lipca ma się otworzyć uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie z rozkazu Dobrotliwego Monarchy naszego. Życzeniem jest JWGrafa Lewaszowa, naszego naczelnika, tak wiele o dobro nasze starającego się, abyśmy dzień 15 lipca teraźniejszego roku, jako początek oświaty i szczęścia poko-

wiele nauki i gdy w r. 1839 rozrzucono ich po innych miejscach i wówczas „nie przestali z honorem dla siebie pracować dla nauki“ (str. 186, 187). A gdzie się kształcili ci profesorowie? W szkołach Komisji Edukacyjnej i w tych, które za czasów kuratorji Czartoryskiego były jej pierwotnymi córami. Cóż więc jest warte zdanie p. Budanowa w czambuł potępiające owe szkoły?

Współpracownikom Kołłątaja w zakresie politycznym poświęcił osobne studjum Władysław Smoleński, zatytułowane *Kuźnica Kołłątajowska* (Ateneum, 1884, tom I, str. 393; tom II, str. 111; tom IV, str. 397; Pisma historyczne, tom II, str. 295, z uzupełnieniami). Z tego grona dwie osobistości czynne były na polu pedagogicznym za czasów K. E.: Franciszek Salezy Jezierski i Franciszek Ksawery Dmochowski. Autor roztrząsa i opowiada ich działalność naukową i polityczną, ale nie pomija ich prac nauczycielskich, oświetlając ją po części na podstawie źródeł Archiwum Głównego w Warszawie, chociaż działalność ich w tym kierunku więcej była przejściową: Jezierskiego więcej pociągała i zajmowała polityka, Dmochowskiego zaś — literatura. Ciekawe są też i zajmująco napisane sylwetki obu tych działaczy.

W tym samym roku materiały do historii działalności K. E. i jej zakładów naukowych powiększyły się przez ogłoszenie *Wizyty Szkoły Głównej Koronnej przez Feliksa Oraczewskiego, komisarza edukacyjnego, roku 1786 dnia 19 maja rozpoczętej* (8 lutego r. 1788 zakończonej) w „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“ (Kraków, 1884, tom III, str. 174 — 395). Jest to bardzo ciekawy i ważny materiał, zawiera albowiem pełny i dokładny obraz stanu uniwersytetu Krakowskiego w oznaczonym czasie pod względem naukowym, finansowym i administracyjnym, tudzież wszystkich pomocniczych instytucji naukowych w czasie tej wizyty, stanowiąc dalszy ciąg i rozwój tego, czemu początek i inicjatywę dał Kołłątaj.

---

leń naszych osiągnąć się mający z ręki i łaski Monarszej, z prawdziwą godnością i uroczystością obchodzili, i na ten skutek polecić mi raczył, ażebym wszystkich jww. marszałków powiatowych guberni Wołyńskiej na dzień 14 lipca do Kijowa zaprosił wraz z cenniejszymi i znakomitszymi obywatelami w guberni...“ zaprasza go i na bal, jaki ma być dany, i prosi o nadesłanie na ten cel składki w ilości 300 rubli asygnacyjnych. List oryginalny w zbiorach p. Leona Małachowskiego w majątku Wielebniki w powiecie Owruckim. Por. opis uroczystości podany przez p. Budanowa na str. 87 — 91.

Zapomniana jest dziś niemal pożyteczna praca Jordana Kańskiego *Szkoły Piotrkowskie* wydawana luźnymi zeszytami w Piotrkowie w latach 1884 — 1888. Jest to rzecz przez amatora pisana, nie odpowiadająca wymaganiom metodyki historycznej, ale ważna z tego powodu, że się odznacza skrętnie zebranymi szczegółami i zawiera wiele danych, zaczerpniętych z rękopiśmiennych źródeł. Dla nas interesujące są rozdziały tej pracy 13-ty, 14-ty i 15-ty. Rozdział 13-ty „Komisya Edukacyjna“ nowego w sobie nic nie zawiera, gdyż jest napisany na podstawie Łukaszewicza *Historji szkół* i Zdunowicza-Sowińskiego *Historji literatury polskiej*. W rozdziale 14-ym (str. 142 — 149) opisane są dzieje *Szkół piotrkowskich* w okresie IV-ym, obejmującym lata 1773 — 1793, w następnym zaś (str. 149 — 160), wyliczeni „zwierzchnicy, nauczyciele i uczniowie szkół piotrkowskich w okresie czwartym“. Oprócz źródłowej pracy Gackiego, autor korzystał z dzieła Szymona Bielskiego (*Vitae et scripta quorundam ex congregatione Scholarum Piarum in provincia Polona professorum. Varsovia, 1812*) i wyczerpał dane z Encyklopedyi większej Orgelbranda, nadto zaś korzystał z rękopisu, zawierającego „zapisy przychodzących i odchodzących studentów w szkołach Piotrkowskich zaczęte dnia 29 września r. 1781 do r. 1791 włącznie“. Jest to więc praca pod tym względem źródłowa.

W „Encyklopedyi Wychowawczej“ (Warszawa, 1885, III, 342 — 351) ukryty pod literą L. książkę J. T. Lubomirski (por. tom VII, str. 226) pomieścił ciekawy artykuł o Piotrze Samuelu Dupont de Nemours. Mówi o pobycie jego w Polsce i specjalnie o stosunku do K. E., tudzież o wpływie jego poglądów na zasady pedagogiczne przeprowadzane w praktyce i stosowane przez K. E. Szkoda tylko, że autor, komunikując wiadomość o tem, że Dupont czytał swoje memoriały w sprawach edukacyjnych 23 i 28 września i 29 listopada r. 1774 i powołując się na „akta“ w tej sprawie, nie powiedział, na jakich posiedzeniach powyższe memoriały były czytane i gdzie się te „akta“, na których się opiera, znajdują.

Nową co do ujęcia rzeczy w sposób porównawczy jest praca Michała Wagilewicza: *Porównanie organizacyi dzisiejszych gimnazjów austriackich pod względem pedagogicznym i dydaktycznym z gimnazjami w Polsce przez Komisję Edukacyjną zaprowadzonemi* (Sprawozdania gimnazjum realnego imienia Franciszka Józefa w Dro-

hobyczu za rok 1885 i 1886, Gródek, 1885—1886). Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Pierwsze trzy (wydrukowane w Sprawozdaniu za rok 1885) nie zawierają w sobie nic nowego po nad to, co znaleźć możemy w „Ustawach“ K. E., w książce Łukaszewicza i w raporcie Hołowczyca o Komisji Edukacyjnej wogóle, o jej systemie wychowawczym i szkołach. Rozdział 4-ty (w Sprawozdaniu za rok 1886) jest ogólnym zarysem rozwoju gimnazyów w Austrii do r. 1849. Najważniejszym jest ostatni rozdział 5-ty zatytułowany: „Porównanie gimnazyów austriackich ze szkołami wydziałowemi w Polsce“. Ogólne twierdzenie autora, że szkoły wydziałowe K. E. były głównie zakładami wychowawczymi nie wydaje mi się uzasadnione; ale i sam autor nie jest z sobą samym w zgodzie, skoro przy szczegółowem porównywaniu i roztrząsaniu specjalnych kwestyi sam naprowadza czytelnika na tę myśl, że we wspomnianych szkołach wychowanie i wykształcenie proporcjonalnie i równolegle przeprowadzane były. Jest to zupełnie słuszne i autor ma rację, że pod tym względem szkoły wydziałowe K. E. lepsze były nawet od dzisiejszych szkół średnich. Za dobry i więcej racjonalny uważa autor dwustopniowy wykład nauk w szkołach wydziałowych i w niższych klasach (które odpowiadały szkołom podwydziałowym) przez jednych nauczycieli, a w wyższych klasach przez specjalistów; słuszny nacisk kładzie na wprowadzenie wykładu w języku ojczystym. Mówiąc o wykładzie poszczególnych przedmiotów, nie ma racyi, występując w obronie języka greckiego, jako przedmiotu wykładowego w szkole średniej; oświadczają się przeciw niemu najnowsi pedagodzy, tembardziej więc niesłuszny jest zarzut, postawiony przezeń Komisji Edukacyjnej, jakoby „nie umiała ocenić doniosłości greckiej literatury dla wykształcenia powszechnego“ (str. 33), skoro ją uważała słusznie za przedmiot wykładu w Szkołach Głównych. Zgodzić się za to można ze zdaniem autora, że mniej szczęśliwe było połączenie razem wykładu języka polskiego i łacińskiego, ale autor nie zaznacza, że to miało miejsce tylko w klasach niższych i że K. E. chciała tym sposobem ułatwić uczniom zdobycie znajomości języka łacińskiego i praktyczne władanie nim, o co ówczesnej szlachcie do rutyny przyzwyczajonej szło tak bardzo! Wykład historii powszechnej autor uważa za niedostateczny przy zbyttem nacisku na wykład historii starożytnej; ale tej ostatniej i dzisiaj

zbyt hołdują; nie zwraca też uwagi na to, że z raportów widać, że przy wykładzie geografii w niektórych przynajmniej szkołach szeroko uwzględniano pierwiastek historyczny i etnograficzny. Matematyczne nauki były wogóle wykładane dobrze i w należyтым zakresie. Czytanie i tłumaczenie ustępów z autorów klasycznych z zakresu gospodarstwa rolniczego i nauk przyrodniczych autor uważa za niewłaściwe; ale sądzę, że na to zdanie nie można zgodzić się bezwzględnie, gdyż podobne czytanie dawało uczniom bądź co bądź zapas wyrazów i wyrażeń do rozmowy łacińskiej o rzeczach potocznych, które młodą szlachtę gospodarstwem zajęłą interesować mogły i w oczach starszego pokolenia broniły ją od zarzutu, że nawet o takich rzeczach po łacinie rozmówić się nie może; zresztą sam p. W. osłabia swe twierdzenie tą uwagą, że racjonalny wykład nauk przyrodniczych jest zdobyczą ostatnich czasów; mnie się zaś zdaje, że nawet dzisiaj, wskutek olbrzymiego rozwoju i ciągłych nowych odkryć w zakresie przyrodoznawstwa, wykład tego przedmiotu po dziś dzień w pewne ramy ujęty nie jest i nie można twierdzić, ażeby wykładano go w sposób zadawalający. Autor rozprawy twierdzi też, że K. E. mogła więcej dokonać w sprawie książek elementarnych. I ten zarzut wydaje mi się przesadzonym, gdyż nawet i dziś można szczerze powiedzieć, że postulat co do podręczników szkolnych nie został rozstrzygnięty pomyślnie, a najlepszym dowodem tego niektóre podręczniki polskie używane w gimnazyach galicyjskich; w tej kwestyi silniej zaznaczyć trzeba było słuszną drogę, na jaką K. E. wstąpiła: ogłaszania w tym celu konkursów i że ten sposób dojścia do dobrych podręczników szkolnych mógłby z korzyścią być użyty i dzisiaj. Inne wymagania K. E. co do pomocy szkolnych, tworzenia biblioteki dla nauczycieli, żądania by przesyłali Komisji swe uwagi o podręcznikach szkolnych, słusnie autor uważa za stojące na wysokości zadania i celowe. Słusnie też p. W. w ówczesnych szkołach widzi tę dobrą cechę, że stosunek szkoły i nauczycieli do ucznia był prawidłowy, wskutek czego w młodzieży wyrabiała się ambicya i chęć do nauki, wraz z przywiązaniem do szkoły; popisy i akty uroczyste sprawiały na młodzieży przyjemne wrażenie i zostawiały jej miłe wspomnienia na całe życie. O fizycznym wychowaniu młodzieży toż samo powiedzieć można, że było postępowe, więcej nawet od obecnego nie tylko w praktyce, ale

i w teorii, skoro we wszystkich szkołach wydziałowych uczono higieny, o czym w dzisiejszych gimnazyach i mowy niema. Taką jest treść ostatniego rozdziału rozprawy p. Wagilewicza. Jest w ogóle napisana udalnie ta rozprawa, podnosi najważniejsze kwestye, oświetla je dobrze, odznacza się wykładem jasnym i konsekwentym: sądziłbym tylko, że autor niepotrzebnie robi w kilku miejscach polemiczno-apologetyczne wycieczki z powodu kwestyi szkolnych, mających tylko czasowo - miejscową doniosłość i wartość.

Aleksandra Bossakiewicza *Rys oświaty i funduszów edukacyjnych w Polsce* (Kraków, 1886) jest pracą dyletancką i nie mającą żadnej wartości naukowej, gdyż autor wiele kwestyi traktuje bardzo pobieżnie i w poszczególnych wypadkach ani razu nie powołuje się na odpowiednie źródła. Podany na czele spis źródeł sam przez się dowodzi dyletantyzmu; w liczbie tych źródeł są „Raporty Rady Stanu“ i „Źródła urzędowe“, ale co do pierwszych trudno określić co autor z nich wyczerpał i w jakim zakresie, owe zaś źródła urzędowe (cytowane na str. 94) są, jak się zdaje, urzędowemi wydawnictwami niektórych okręgów naukowych i pojedynczych zakładów szkolnych. O K. E. autor mówi na str. 28 — 31 ale dalekim jest od dobrej znajomości rzeczy i dokładności. Wiadomość o tem, jakoby Warszawicki Krzysztof pierwszy się domagał utworzenia jakiegoś trybunału naukowego bez krytyki powtórzona za Jaroszewiczem; wiadomości o posiedzeniach K. E. są fantazyjne; Ignacy ale nie Stanisław Potocki najczęściej prezydował na posiedzeniach Towarzystwa do ksiąg elementarnych, ale nie stał na czele jego. Dzięki niedokładności wyrażień, wynikającej z małej znajomości rzeczy, autor wielu przedstawicieli ówczesnej literatury uważać się zdaje za współpracowników reformy oświecenia, a co najmniej przypuszczać można, że nie rozumie rzeczy dokładnie, skoro do jednej grupy zalicza Naruszewicza i Krasickiego, Kniaźnina i Sołtyka wraz z Matuzewiczem.

W dziele Ludwika Dębickiego *Putawy* (Lwów, 1887 — 1888) znajdujemy wiele danych do biografii Adama Kazimierza Czartoryskiego, jenerała ziem podolskich, ale co do uczestnictwa jego w pracach K. E. autor nowych wiadomości nie podaje (I, 37 — 40), oprócz tej, że był on autorem broszury w XVIII wieku bezimiennie wydanej p. t.: „Myśli względem założenia Museum polonicum“.

Uzupełniające znaczenie mają niektóre szczegóły odnoszące się do stosunków jego z Poczobutem (III, 115—120) i Śniadeckim (III, 154—156), tudzież z niektórymi uczonymi zagranicznymi.

Książka pamiątkowa ku uczczeniu Jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum Św. Anny w Krakowie, którą wydał Jan Leniek (Kraków, 1888) jest bardzo cennym zbiorem materiałów i wskazówek źródłowych. We wstępie autor wypisuje odpowiednie rękopiśmienne źródła, znajdujące się w archiwum Uniwersytetu Krakowskiego, w bibliotece Jagiellońskiej, Akademii Umiejętności i w archiwum gimnazjalnem; wylicza potem źródła drukowane i zbiór zdaje się kompletny programów, popisów szkolnych i mów wygłoszonych w czasie rozmaitych uroczystości szkolnych; wreszcie zaś podaje spis dzieł pomocniczych. Czasy K. E. stanowią w historii szkoły okres drugi, ale opowiadając jego historią (str. CXXV—CLV) autor więcej się zajmuje samą Komisją Edukacyjną i jej reformami w ogóle, aniżeli historią i rozwojem szkoły Nowodworskiej w tym czasie, jej nauczycielami, dyrektorami i uczniami, i nic go nie uniewinni z zarzutu, że do historii tego okresu nie wyzyskał należycie i umiejętnie tych wszystkich źródeł, jakie miał pod ręką. Doniosłość tego zarzutu osłabia jedynie ten wzgląd, że w 3-ciej części książki podane są w całości w przedruku najważniejsze dokumenty do historii szkoły z czasów K. E. (NN 29, 33—70), a między innymi wyjątki z protokółów obrad szkolnych, przemowy i listy w sprawach szkolnych wygłaszane i pisane. Dzięki dokumentom wydawnictwo niniejsze należy do bardzo cennych.

Antoni Bądzkiewicz w rozprawie *Stanowisko korepetytorów w dziejach szkolnictwa polskiego* (Muzeum, Lwów, 1888, tom IV, str. 600) uwzględnił głównie czasy K. E. i wprowadzonych przez nią „dyrektorów“, wykazując, że w tym sposobie kontroli i dozoru nad uczniami ujawniły się wpływy „Leges et instituta gymnasii Torunensis“ (wydane w r. 1660) i porządków jezuickich. Zasługą K. E. było, że dokładnie określiła obowiązki tych dyrektorów i stosunek ich do prefekta szkoły w „Przepisach dla dyrektorów“ i w samych „Ustawach“, tudzież że postanowienia jej i przepisy były przewidujące i praktyczne, dlatego też i później zastosowane zostały, i w ustawie uniwersytetu Wileńskiego, zatwierdzonej przez cesarza Aleksandra I, i w szkołach zostających pod kierunkiem Czackiego.

Rozprawa Wołyniaka *Kilka słów o dwóch szkołach dawnych na Podlasiu* (Poznań, 1888, odbitka z „Dziennika Poznańskiego“), odnosi się do szkół w Białymstoku i w Drohiczyźnie. Pierwsza część napisana jest na podstawie bezimiennego szkicu, wydrukowanego w gazecie „Wilenskiej Wiestnik“ w r. 1872; druga zaś — na podstawie dzieł Balińskiego (Starożytna Polska), Łukaszewicza (Historia szkół) i Bielskiego (Vita et scripta Scholarum Piarum); traktuje zatem więcej o nauczycielach i podręcznikach, aniżeli o stanie szkoły, uczniach, nauce, gdyż co do tych kwestyi autor z żadnych materyałów rękopiśmiennych nie korzystał.

Bezimiennie wydany materyał p. t.: *Z dziennika szkoły Uszackiej* (Kronika Rodzinna, Warszawa, 1888, str. 10 sqq.) jest księgą wypadków szkolnych, prowadzoną od 29 września r. 1791, kiedy w Uszaczu otworzono szkołę podwydziałową, do 19 października r. 1798. Podobnie jak i inne dzienniki szkolne, prowadzone z polecenia K. E., tak i ten jest bardzo ważnym, w danym razie niemal jedynym źródłem do historyi tej szkoły, w związku z wypadkami ogólnojakrajowymi.

Z opracowań odnoszących się do czasów K. E. najcenniejszem jest dotychczas Władysława Smoleńskiego *Żywioły zachowawcze i Komisya Edukacyjna* (Ateneum, Warszawa, 1889, tom I, str. 413; tom II, str. 46, 241; Pisma historyczne, tom II, str. 95, z uzupełnieniami). Autor umiejętnie wyzyskał współczesne gazety i piśmiennictwo ulotne, korzystał też z części rękopiśmiennych źródeł Archiwum Głównego w Warszawie, a mianowicie z raportów jeneralnych wizytatorów z lat 1781 — 1793, ale nieco jednostronnie i fragmentarycznie, a mianowicie, przez wyzyskanie głównie tego, co odpowiadało jego tezie, i nie zawsze uwzględniał chronologiczne następstwo faktów. Drugą dodatnią stroną rozprawy jest zwrócenie uwagi na nowe kwestye. Wyjaśnia w niej autor stosunek społeczeństwa do skasowanego zakonu jezuitów i zabiegi ich, ażeby z własnej ruiny wyciągnąć jak najwięcej korzyści (nie mówi nic o korzyściach materyalnych czyli utajaniu dóbr): utrzymać swe wpływy, przeszkodzić wykonaniu bulli kasacyjnej i na nowo wziąć w swe ręce sprawę wykształcenia młodzieży. Mówiąc o reformach K. E. i jej szkołach, autor wykazuje ich słabe strony i stara się wyjaśnić przyczyny zmniejszania się liczby uczniów od czasu ogłoszenia „Ustaw“, wreszcie zaś wyjaśnia stosunek reakcyjno-konserwatywnych prądów w społeczeństwie ówczesnem do K. E. i jej sy-

temu szkolnego. Szkoda tylko, że autor nie uwzględnił wcale raportów szkolnych o naukach, gdyż zmodyfikowałby może nie jedno zdanie swoje i swoim przedstawieniem rzeczy nie podsuwałby zapewne czytelnikowi tej myśli, jakoby przyczyna wykazywanych wad i błędów jedynie spadała na Komisję Edukacyjną. Wadą rozprawy jest nieuwzględnienie pierwszego peryodu działalności K. E. i stosunków szkolnych z przed r. 1783, tudzież zupełne nieuwzględnienie szkół istniejących na Litwie i Szkół Głównych. Cennym dodatkiem do rozprawy jest tabelaryczne zestawienie liczby uczniów w szkołach koronnych w latach 1781 — 1793, jakoteż ustępy z instrukcyi sejmikowych z r. 1790 i 4 nieznane listy Ignacego Potockiego w sprawie wykładu języka łacińskiego i w sprawie gramatyki Kopczyńskiego (Pisma historyczne (II, 202 — 206).

W dwa lata później Władysław Smoleński wydał książkę p. t. *Przewrót umysłowy w Polsce w wieku XVIII* (Kraków — Petersburg, 1891). Za jedną z cech owego przewrotu uważa autor sekularyzację szkoły i tej kwestyi poświęcił 7-my rozdział powyższego dzieła (str. 247 — 278). Dokonała jej Komisya Edukacyjna, więc zajmuje się członkami Komisyi, albo, jak ich zwano, komisarzami edukacyi, i daje krótką charakterystykę każdego z nich, nie wyczerpując materiału, udalnie wszakże chwytając wybitne rysy ich; przy tej sposobności najbardziej, zdaje mi się, pokrzywdzony został Piramowicz na korzyść Ignacego Potockiego, który więcej był widomą głową i promotorem reform, ale nie głównym ich inicjatorem i autorem istotnym. Wiadomości o K. E. są tu uzupełnione nowymi szczegółami, które autor skrzętnie wy dobył ze współczesnych druków i wydań peryodycznych; wiele też ciekawych danych podał o stanie ówczesnym nauk i badań nad nimi w dwóch ówczesnych Szkołach Głównych Krakowskiej i Wileńskiej. Zaznajamia dalej autor czytelników z reformą edukacyjną, streszczoną w „Ustawach dla stanu akademickiego“, zwracając uwagę na odpowiednie projekty Samuela du Pont de Nemours; ale się nie wdaje w określenie właściwego stosunku ich, a raczej wpływów obcych autorów na „Ustawy“; ostatnie objaśnione są dokładniej charakterystyką podręczników, wydanych przez Towarzystwo do ksiąg elementarnych i faktami historycznymi, wyjętymi z raportów jeneralnych wizytatorów, w celu uwydatnienia cech i kierunku wykształcenia, jakie ono przyjęło po swem zeświecczeniu i usunięciu od wyłącznego wpływu

duchowieństwa; kończy się zaś rozdział zebraniem faktów, świadczących o tem, o ile publicystyka sympatyzowała z systemem wykształcenia wprowadzonym przez K. E. Ostatni 10-ty rozdział „Ogół wobec haseł wieku oświeconego“ (str. 382 — 394) jest streszczonem powtórzeniem części poprzednio wydanej rozprawy, mówi bowiem w nim autor o wrogim stosunku i zachowaniu się reakcyjno-konserwatywnych prądów w społeczeństwie względem systemu edukacyjnego i tych zasad, których wybitną reprezentantką była Komisya Edukacyjna. Obie prace Smoleńskiego napisane są udatnie, obfitują w nowe dane i zwracają uwagę na wiele kwestyi, które przyszli badacze szczegółowo roztrząsać będą w specjalnych monografiach.

Jan Leniek podjął nowy temat w rozprawie: *Kandydaci stanu akademickiego — przyczynek do dziejów szkolnictwa z czasów Komisji Edukacyjnej* (Sprawozdanie gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1891). Jest to rozprawa o seminaryum dla przygotowania nauczycieli szkół wydziałowych i podwydziałowych, istniejącem przy Szkole Głównej Krakowskiej w latach 1783 — 1794, i rozprawa cenna z tego powodu, że jest oparta na źródłach pierwszej ręki (Manuskrypty archiwum uniwersyteckiego №№ 28, 30, 31); nie można tylko powiedzieć, żeby autor wyzyskał należycie odpowiedni materyał: nie podaje danych o kosztach utrzymania seminaryum; byłoby też dobrze, gdybyśmy tu znaleźli i listę wychowalców tego zakładu, zarówno jak i wiadomości, kiedy z niego wypuszczeni zostali i do jakich szkół ich posłano na nauczycieli; wszystkie te wiadomości z rękopisów tego samego archiwum dałyby się wyciągnąć i niezmiernie podniosłyby wartość i doniosłość rozprawy.

Rzecz Seweryna Udzieli *Ustrój szkół ludowych w Polsce przy końcu XVIII w. i w początkach XIX wieku* (Lwów, 1892) o ile dotyczy szkół parafialnych za czasów K. E., napisana jest bardzo słabo, podaje bowiem w streszczeniu jedynie to, co o tych szkołach powiedziane jest w „Ustawach“ wydanych w r. 1783.

Antoni Karbowski, któremu zawdzięczamy kilka prac odnoszących się do K. E., świetnie debiutował na tem polu wydaniem rozprawy *O książkach elementarnych na szkoły wojewódzkie z czasów Komisji Edukacji Narodowej* (Lwów, 1893). Rozprawa dzieli się na dwie części; pierwsza zaś część na 5 rozdziałów: 1) Nowy cel edukacji, wybór umiejętności zastosowany do tego celu, istota i przymioty no-

wych ksiąg elementarnych — oparty jest na „Ustawach“, mowach Piramowicza, wygłaszanych w rocznice otwarcia Towarzystwa do ksiąg elementarnych i pracy Wisłockiego o Piramowiczu. Rozdział 2-gi ma za treść: „założenie Towarzystwa do ksiąg elementarnych, jego członkowie“. W 3-im autor mówi o tem, „jakimi środkami Towarzystwo pragnie dojść do doskonałych ksiąg elementarnych“, czyli opowiada historię ogłoszenia na nie konkursu. W 4-ym rozdziale zajmuje się autor pracą członków Towarzystwa w tym kierunku i ocenia wogóle osiągnięte rezultaty, wypowiadając uwagi, pod któremi zupełnie podpisać się można, chociaż nie wyczerpują przedmiotu w należytej pełni. W rozdziale 5-ym mamy przegląd książek elementarnych, które K. E. wydała i miała zamiar wydać stosownie do planu nauk wykładanych w szkołach, przyczem autor mówi, jakich przedmiotów w każdej klasie uczono i obrazowo układa w tablicę książki elementarne wydane i zamierzone, notując przy wydanych miejsce i rok wydania pierwszego, format, liczbę stronnic i cenę książki, a w rubryce „uwagi“ powołuje się na to wydanie, które miał pod ręką w braku wydania pierwszego, przytem książki spisane są kolejno według klas od I-ej do VI-ej, na które były przeznaczone.

W 2-ej części rozprawy dostajemy „Szczegółowy przegląd ksiąg elementarnych Komisji Edukacji Narodowej“ według nauk, przyczem podana jest treść każdej książki i krytyczne uwagi o niej, nadto zaś podane są tytuły tych podręczników, które były w użyciu w braku odpowiednich podręczników urzędowych; ten wykaz jest dowolny a raczej niekompletny, jak się przekonać można z ogłaszanych przezemnie raportów szkolnych o naukach; zdaje mi się również, że układając go autor nie uwzględnił czasowych „Przepisów o naukach“, wydanych przez K. E. Plan rozprawy p. K. jest dobry i wyczerpano w niej odpowiednie materiały, które autor mógł mieć do rozporządzenia; uwagi jego są słuszne i praca jego służyć może za dobrą, fundamentalną podstawę do dalszych studyów nad tym przedmiotem według tego, co podają protokoły Towarzystwa do ksiąg elementarnych i archiwum jego, dotąd nie wyzyskane przez nikogo. Zapewne nie zależało to od autora, że nie mógł korzystać z innych bibliotek polskich, ażeby uwzględnić wszystkie wydania książek elementarnych dla dokładnego ich porównania i odnotowania istniejących między niemi różnic i poprawności tekstu w edycjach późniejszych. Niezbyt słusz-

nie odnosi autor (str. 26) do czasów K. E. dwadzieścia wydań gramatyki Alwara, gdyż dwie edycje z r. 1773 i trzy Połockie nie mogą być brane w rachubę; mówiąc zaś o tym fakcie i wnioskach, jakie nasuwać może albo jakie z niego kto chce wyciągać, należałoby stwierdzić także znaczną liczbę szkół, które się usuwały z pod kontroli K. E. i prywatnych nauczycieli albo domowej nauki, które kontrolowane być nie mogły.

W bardzo krótkim przeciągu czasu ten sam autor zaczął drukować nową pracę swoją *Listy w sprawie wystawy rzeczy szkolnych narodowych* (Muzeum, Lwów, 1893, tom IX, str. 710; 1894, tom X, str. 23). Były one pisane z powodu mającej się otworzyć we Lwowie wystawy. Co do historii pedagogiki i szkół w Polsce nie można uważać tej pracy za udatną naprzód z powodu nierówności opracowania i przedstawienia niektórych ustępów samemi bibliograficznymi cytacjami, a następnie ze względu na przyjęty za podstawę chronologiczno-polityczny szemat w układzie zebranego materiału. Praca ta za mało obmyślaną została, a za prędko wykonaną. Mnie interesuje w niej tylko to, co się odnosi do Komisji Edukacyjnej, której są poświęcone, nie wiadomo dlaczego, listy 1-szy i ostatni 9-ty; w środkowych rozdziałach albo listach, traktujących o szkołach w czasie późniejszym, uda się niekiedy wynaleźć jakąś bibliograficzną wskazówkę przydatną i dla okresu 1773 — 1794, albo program szkolny, tembardziej, że autor korzystał z rękopisów biblioteki Jagiellońskiej i archiwum uniwersytetu Krakowskiego. List 1-szy (Muzeum, 1893, IX, str. 710) p. t. „Czasy Komisji Edukacji Narodowej, 1773 — 1795“ zawiera wyliczenie zabytków i źródeł, jakie umieścićby można na wystawie: portretów, map, widoków, planów, medali, pieczęci, instrumentów fizycznych, druków, rękopisów, które unaoczniałyby działalność K. E.; wykaz ten według sześciu grup: sprawy ogólne, szkoły główne, seminaria duchowne (nie należały do kompetencji K. E.), szkoły wojewódzkie, szkoły żeńskie, szkolnictwo ludowe — jest prosto wyliczeniem źródeł materialnych, drukowanych i części rękopiśmiennych, które autorowi znane były albo które odszukaćby należało; podstawą wykazu była głównie „Bibliografia“ Estrejchera i same „Ustawy“ z r. 1783. Z rzeczy źródłowych zasługuje na wzmiankę przytoczony w całości (str. 717 — 719) Inwentarz instrumentów matematycznych i fizycznych, kopersztychów i innych do nauk służących sprzętów, tudzież druków i rękopisów K.

E., spisany w r. 1786 w Łucku, pozostałych po śmierci ks. Andrzeja Słabniewicza, rektora wydziału Wołyńskiego. W liście IX-ym (Muzeum, 1894, tom X, str. 653 — 664) autor zestawił alfabetycznie 99 „szkół wyższych Komisji Edukacji Narodowej“, co jest zupełnie z prawdą niezgodne, gdyż ani termin „wyższy“ dla tych szkół jest odpowiedni, ani też wielu z nich do wyższych zaliczać nie można, gdyż sama K. E. uważała je tylko za parafialne; niesłusznie także niektóre z wyliczonych zalicza p. K. do kategorii wydziałowych albo podwydziałowych, jak np. Beresteczko, Chwałajnie, Datnów, Hulewicze, Jaryszew, Korczyn, Poczajów i inne. Najważniejszą i najpożyteczniejszą nowością w tej pracy jest mapa szkół średnich z czasów K. E. (str. 654), dokładniejsza niż wykaz co do charakteru szkół i ułożona dobrze, gdyż zawiera wskazówki, czy szkoły były pod rządem akademickim czy też pod rządem duchowieństwa rozmaitych reguł zakonnych; tę mapę narysował p. Józef Gruenberg, szkoda tylko, że przez mechaniczne zmniejszenie za pomocą fotografii do szerokości kolumny druku jest za małą i zbyt niejasną, czego można było nawet uniknąć zrobiwszy cynkotyp z tłem białem.

Kurator okręgu naukowego Wileńskiego Jan Kornilow zaczął wydawać „Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи“ i rozpoczął od historii szkół na Litwie: *Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ, 1783 — 1807* (Petersburg, 1893). Ważny jest dla nas tom 1-szy, gdyż w wykazach, raportach i wiadomościach o rozmaitych szkołach na Litwie i na Ukrainie z końca XVIII i początku XIX stulecia przytaczane są wyjątki z ustaw K. E., postanowienia jej i decyzje odnoszące się szczególnie do szkół ukraińskich, dane biograficzne o nauczycielach tych szkół, o planach nauk i podręcznikach szkolnych, o funduszach edukacyjnych i t. p. Dokumenty tego rodzaju, wyciągnięte głównie z archiwum ministerjum oświaty w Petersburgu, ważne są powtórnie i pod tym względem, że rzucają światło na wpływ i stosunek ustaw K. E., na rozporządzenia władz i porządki szkolne, zaprowadzane w zaborze rosyjskim i w Rosyi.

Opinię przeciw dodatniej stronie systemu edukacyjnego, wprowadzonego przez K. E. i przeciw szkołom jej ponownie wypowiedział w ostatnich czasach energiczny polemista i zawzięty bojownik konserwatywnego kierunku. Mówię o Jerzym hr. Moszyńskim i jego dziele: *Myśl polityczna z księgi dziejów, cierpień i pracy* (Kraków, 1894),

w którym, analizując kwestyę wedle swych pojęć i tendencji, potępił K. E. (tom I, str. 310 i nast.), jako instytucyę masońską, która propagowała niewiarę i liberalizm, osłabiając i podrywając pobożność i uczucie religijne. Głosili już podobne ideje przyjaciele jezuitów, potem zaś stronnicy konfederacyi Targowickiej, popularne były też na Litwie dzięki jezuitom, którzy za K. E. nie byli nauczycielami i na Białorusi osiedli. Moszyński popiera swe zdanie powagą Mickiewicza, Załęskiego i Rogalskiego, ale ci w tej kwestyi za powagi uznani być nie mogą. O Mickiewiczu mówiłem już, jaką jest geneza jego opinii. Co do Załęskiego i Rogalskiego, to Moszyński po części nadużył ich nazwiska, podsuwając im mniemania, pod któremi zapewne by się nie podpisali. Przytacza on Załęskiego zdanie (z Historji zniesienia jezuitów w Polsce, Lwów, 1874 — 1875, str. 84), że w K. E. „położono sobie za cel wpoić w młodzież monarchiczne pojęcia, zaszczerpić w nią poczucie obowiązku obywatela posłusznego prawom rządowego państwa, a jako podręczniki szkolne dano w ręce młodzieży tłomaczone lub przerobione książki rewolucjonistów francuskich“ — o ile pierwsza część tego zdania jest słuszna, o tyle z myślą Moszyńskiego sprzeczna, druga zaś (co do podręczników) jest zupełnie fałszywa, więc też za dowód brana być nie może. Zresztą przytoczyć mogę inny ustęp z książki Załęskiego współcześnie wydanej (Czy jezuita zgubili Polskę? Lwów, 1874, wyd. II, str. 89), gdzie również się powołuje na zdanie Mickiewicza, ale jednocześnie dodaje: „że w Polsce, gdzie rząd szczerze pragnął dobra poddanych, gdzie nie był wywrócony porządek: rządy dla ludów, a nie ludy dla rządów, K. E. mogła przynieść pożądane korzyści“. Załęski więc nie uważa jej za tak złą instytucyę za jaką w jego imieniu ogłasza ją Moszyński. Wreszcie co się Rogalskiego tyczy, to on podał tylko goły spis członków K. E. (Encyklopedia powszechna, Warszawa, 1864, XV, 220). Moszyński zaś wyciągnął z tego następujący wniosek: „masonerya naznaczyła sobie miejsce schadzki w Komisji Edukacyjnej“ (I, 313). Niektórzy członkowie Komisji istotnie byli uczestnikami łóż, ale i ci, przyszedłszy na posiedzenie w sprawach edukacyi, o całej masoneryi zapominali: przecież protokół Towarzystwa do ksiąg elementarnych i protokół posiedzeń samej Komisji Edukacyjnej, ogłoszone przezemnie w druku, najlepszym są dowodem, że na posiedzeniach tych korporacyi

ideje i sprawy masońskie ani wprowadzane, ani nawet omawiane nie były. Moszyński pobijać więc chce Komisję Edukacyjną bronią nieuczciwą. Potępiwszy ją, a nawet i jej edukacyjne tradycje z czasów Księstwa i Królestwa, w konkluzji łągodzi szorstkość swego zdania, mówiąc: „Że Ignacy Potocki, Kołłątaj, Czartoryski, Staszic, Czacki, Ossoliński, Stanisław Potocki i wielu innych mieli najszczerze chęci pchnięcia naprzód umysłowego wykształcenia Polski, że dobre ich chęci uwieńczonemi były nawet w tym kierunku znakomitym skutkiem, to nie ulega wątpliwości, ale równym jest pewnikiem, że zebraliby byli owoce bez porównania zdrowsze i obfitsze, gdyby w swych dążeniach nie zeszedli byli ze świętego katolickiego gruntu, gdyby nie dali się porwać błędnemu ognikowi liberalizmu“ (str. 315). Autor miałby rację, gdyby nam okazał i wyłożył ów system, który według jego zdania, byłby lepszy i lepiej odpowiadał interesom społeczeństwa, a był konsekwentnym wynikiem historycznego rozwoju. Nie doszedłby zapewne do tego wniosku, gdyby uwzględnił, że rezultaty dwóchsetletniego wykształcenia jezuickiego były dla Polski bardzo smutne, gdyż dawały tylko pozory edukacji i to kosmopolitycznej, wpały jedynie fanatyczną ortodoksalność katolicką, a nie istotnego religijnego ducha, nie wyrabiały charakterów obywatelskich i ducha poświęcenia, a niszczyły samodzielność myśli; gdyby nie ignorował działalności pijarów i Konarskiego, której wynikiem było powstanie K. E. i gdyby bezstronnie patrzeć na rzecz, dowiódł, w czem K. E. zeszała w sprawach wykształcenia z owego katolickiego gruntu, o który mu głównie idzie. Ale znajomość tego wszystkiego nie upoważniłaby do wyciągania takich wniosków i nie pozwalałaby twierdzić, że tradycje K. E. „wywarły fatalne skutki na rozwój stosunków rosyjsko - polskich“, co o ile również jest słuszne, zbyt daleko odeszlibyśmy od przedmiotu, gdybyśmy o to z autorem polemizować chcieli i zbyt mało zna historję Polski i Rosyi, żeby podobną tezę mógł obronić skutecznie.

Rozprawa Tadeusza Mandybura *Nauka historii w szkołach Komisji Edukacyjnej w Polsce* (Muzeum, Lwów, 1894, tom X, str. 766) jest cennym i gruntownie napisanym przyczynkiem do historii wykładu tego przedmiotu, poglądu nań i krytyki podręczników używanych w szkołach. Oglądając się na to, co było na Za-

chodzie, Mandybur mówi o wykładzie historii i poglądach na nią w Niemczech, Francji i w Polsce w szkołach pijarskich; wykazuje wpływy Rollina, Bossueta, Mably'ego i Montesquieu'sza, teoretyczne wywody Bielińskiego, Popławskiego i Piramowicza, tudzież zastosowanie ich w praktyce w podręcznikach Kajetana i Wincentego Skrzetuskich; co do teorii i tendencji, autor podnosi słusznie, że miała na celu wyrobienie w uczniach zmysłu politycznego i etycznych zasad, wdrożenia uczniom państwowo - społecznej subordynacji i świadomości posłuszeństwa prawu gwooli ogólnego publicznego szczęścia, dobra i pożytku; co do podręczników wykazuje, o ile odpowiadały powyższemu zadaniu i o ile dobre były pod względem układu, treści i wykładu.

Władysław Świechło w rozprawie *Pierwsze elementarze polskie a Elementarz najnowszy* (Szkoła, Lwów, 1894, str. 178) zrobił jedynie wzmiankę (str. 181) o elementarzu K. E. z r. 1785 i w przypisku zazaczył, że ten elementarz znakomitym był w swoim rodzaju. Obiecał napisać o nim osobny artykuł, lecz tej obietnicy nie spełnił.

Dr. Składny, radca szkolny w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, na posiedzeniu niemieckiego towarzystwa historycznego 13 lutego r. 1894 miał odczyt o reformie szkolnej w Polsce w r. 1783; streszczenie tylko odczytu pod tytułem: *Ueber die polnische Schulreform im Jahre 1783* podano w „Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen“ (Poznań, 1894, tom IX, str. 454). Sam tytuł odczytu i streszczenia dowodzi, że autor nie zna się na rzeczy; czytał jedynie drukowane „Ustawy“ i stojąc na stanowisku inspektora obecnych szkół ludowych w Prusach, zrobił K. E. śmieszne zarzuty i dziwne do niej rości pretensye, a mianowicie, że się nie zajmowała wykształceniem dzieci wszystkich klas społecznych i wszystkich wyznań, że nie myślała zupełnie o wykształceniu nauczycieli dla szkół parafialnych, że reforma jej miała na celu jedynie wyższe zakłady naukowe, a upośledzała wykształcenie elementarne, że dbała jedynie o wykształcenie szlachty. Nie rzadki przykład pełnej ignorancyi z pretensjami do miarodajnego zdania.

„Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“ (Kraków, 1895, tom VIII, str. 305) podało nowy i ważny materiał do historii szkolnictwa z czasów K. E. są to *Dzieje domowe albo opis dni osobliwszych dziejów i przypadków, zdarzonych w szkołach więk-*

szych Kaliskich wydziału Poznańskiego od r. 1781 dnia 1 października czyli dyaryusz szkolny pisany stosownie do polecenia K. E. Zawiera on notatki o wypadkach z roku 1773 i 1774, następnie zaś konotację i opis rzeczy godniejszych pamięci od 5 września r. 1781 do 13 lutego r. 1793 czyli do wkroczenia pruskich wojsk do Kalisza. Do historii szkoły Kaliskiej jest to pierwszorzędne źródło, tem cenniejsze, że zostało przedrukowane dobrze i w przypiskach objaśnione uzupełniającymi wiadomościami wziętymi w części z fragmentów innych dokumentów znalezionych w archiwum szkolnem. Wydawcą dyaryusza jest Bronisław Wojciechowski.

Michał Rolle w swej pracy *Ateny Wołyńskie* (Lwów, 1898) dał „krótki pogląd na dzieje oświaty na Wołyniu za rządów polskich“ pogląd istotnie krótki, ale niezbyt przytem dokładny i gruntowny, gdyż autor jego opiera się tylko na dziele Łukaszewicza i mylnie informuje czytelników o tem, że K. E. na wniosek Chreptowicza z r. 1775 utworzoną została w r. 1776 i że w Beresteczku istniała szkoła podwydziałowa (str. 7, 9). Jedynie co do Krzemieńca cenne są wiadomości o nauczycielach w kilku ostatnich latach istnienia K. E. z danymi o ich wieku i latach służby; wyczerpał je autor z późniejszego rękopisu z lat 1803 — 1806, znajdującego się w zbiorach XX. Czartoryskich w Krakowie (Mss. № 3441).

Trzeci tom wydawnictwa *Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи* (Petersburg, 1898) poprzedzony został wstępem napisanym przez O. W. Kryżanowskiego, zawierającym krótki rys historii szkolnictwa na Litwie od czasów najdawniejszych do roku 1807. O czasach K. E. autor rozprawia na str. XX — XXXIII. Samodzielnie okresu tego nie badał, ani też uważał za stosowne to uczynić, gdyż sądził, że to jest zbyteczne wobec tak znakomitej pracy, jaką napisał E. M. Kryżanowskij; ale że zazwyczaj prozelicy gorliwsi są od swoich mistrzów, więc i O. W. Kryżanowskij z większą stanowczością podał za pewniki zdania wygłoszone przez swego imiennika. Upewnia czytelników, że reforma wprowadzona przez K. E. nie stanęła na tej wysokości, na jakiej stanąć była powinna ze względu na epokę; plan nauk dla szkół parafialnych uważa za fantastyczny, a w szkołach średnich za szeroki, dlatego wypełnione być nie mogły. Szkoły K. E., według zdania autora, nie dawały

wykształcenia, lecz budziły w uczniach pretensje do niego; nie rozwijały umysłu tylko wyobraźnię i uczucia; nie wydawały ludzi uzdolnionych do poważnej umysłowej działalności i pracy społecznej; za błąd uważa to, że podstawą i celem wykształcenia było służyć pożytkowi i dobru ojczyzny, że w tych szkołach wpajano tylko uczucia ograniczonego patriotyzmu szlachecko-polskiego; fizyczne wychowanie i ćwiczenia gimnastyczne miały na celu przygotować ludzi zdolnych do odbudowania ojczyzny w dawnych granicach, a że materiałem odpowiednim do tego celu mogła być jedynie szlachta, więc dlatego wstęp do szkół średnich i głównych nie szlachcie był wzbroniony. Reforma akademii Krakowskiej w tym samym wprowadzona duchu również nic nie była warta. Szczęściem więc było dla Polski, że straciła prawo rozporządzania sobą samodzielnie, czyli inaczej mówiąc, uszczęśliwili polaków ci dopiero, którzy w zaborach wprowadzili prawdziwie pedagogiczne systemy szkolne!

Józefa Bielińskiego imponujące obojętnością dzieło: *Uniwersytet Wileński, 1579 — 1831* (Kraków - Warszawa, 1899 — 1900, 3 tomy) jako zbiór materyałów jest bardzo cenne, jako opracowanie historyczne bardzo słabe. Nie jest mojem zadaniem dawać rozbiór całości co do jej planu i sposobu opracowania materyałów, zwróćę jedynie uwagę na to, co się odnosi do czasów K. E. Jest to według autora 2-gi okres historii Wileńskiego uniwersytetu i jako chronologiczne granice jego podaje Bieliński lata 1781 — 1796. Obie te daty są fałszywe. Sam autor rozpoczyna ten rozdział słowami: „Równocześnie z upadkiem jezuitów rozpoczyna się okres drugi...” czy to ma znaczyć, że jezuiti „upadli“ w r. 1781 i dopiero od tej daty K. E. rządziła Szkołą Główną Wileńską? W tomie II-gim str. 18 sam autor powiada, że od wakacyi do końca grudnia r. 1795 w Szkole Głównej żadnych wykładów nie było, co za racya więc kończyć peryod K. E. na roku 1796? Podany szkic historii Szkoły Głównej Wileńskiej w tych latach (III, 517 — 526) jest w ogólnych zarysach dokładny; opiera się on głównie na relacjach Śniadeckiego i Jundziłła, ale w szczegółach wymaga sprawdzenia i potwierdzenia przez źródła pierwszej ręki albo dane wzięte z dokumentów. Wogóle ten okres najmniej zadawalająco jest opracowany. Uwagi o K. E.,

uposażeniu, Towarzystwie do ksiąg elementarnych (I, 55, 83, 182, 216 — 219; II, 5 — 6, 55, 58; III, 519, 526) są niedokładne i pobieżne; widać luki w znajomości źródeł, albo brak krytycznego traktowania danych zapożyczonych u poprzedników; ustęp o szkołach średnich (I, 229 — 272) podaje niektóre wiadomości ale nie o wszystkich szkołach z czasów K. E., oparte wyłącznie na „Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи“; nie zajmuje się również autor kwestyą wpływu ustaw K. E. na ustawę uniwersytetu Wileńskiego z r. 1803. W tomie I-ym ciekawe są ustępy o aptekach (str. 129 — 130), bibliotece (str. 135), instytucjach pomocniczo - naukowych (str. 137 — 138, 146, 152), medalach (str. 157), obserwatorium astronomicznem (str. 173 — 175) i pieczęci uniwersyteckiej (str. 477 — 478), ale pożądanem byłoby przytem dokładniejsze cytowanie źródeł. Bardzo cenny jest również i ciekawy rachunek K. E. z Ignacym Massalskim, biskupem Wileńskim (str. 304 — 317) w całości przedrukowany z rękopisu — rzecz bodaj czy nie najważniejsza z tego, co autor do czasów K. E. podaje. W 2-im tomie bardzo są niedostateczne wiadomości o naukach wykładanych przed r. 1781, gdzie autorowi brakło drukowanych programów; uważa ten peryod czasu z przed r. 1781 za czas wegetacyi, intryg i reakcyi przeciw sekularyzowaniu Szkoły Głównej i pozwala sobie wypowiedzieć taki na przykład ogólnikowy pogląd, że „nauki wykładano te same, co i w okresie poprzednim podług tychże wzorów i przez tychże profesorów“ (str. 55). Polegają te wiadomości, również jak i biograficzne szczegóły o profesorach na relacyi Jundziłła, o którego stronniczości i uprzedzeniach autor wie dobrze, ale względem nich krytycznego stanowiska nie zajmuje. Wykaz prac drukowanych i rękopiśmiennych profesorów Wileńskich jest bardzo pożytecznym materiałem; na znajomości bibliografii wcale autorowi nie zbywa, nie wszystko jednak w tym zakresie odnosi się, albo też jest w związku z historią uniwersytetu Wileńskiego, tak samo jak np. Józefa Czecha działalność pedagogiczna i naukowa (str. 177 — 179). W 3-im tomie biografia Chreptowicza jest zbyt treściwą i niesłusznie nazwany jest kuratorem Szkoły Głównej, gdyż takiego tytułu nie miał i nie używał. Toż samo powiedzieć można o biografii Marcina Poczobuta (str. 39 — 47). Byłyby pożądane dokładniejsze cytaty źródeł również

i przy opisie uroczystych obchodów, które się odbywały w Szkole Głównej Litewskiej w latach 1781 — 1792 (str. 574 — 579).¹⁾

Rozprawa Henryka Gallego *Komisya Edukacyjna* (Encyklopedia Wychowawcza, Warszawa, 1902, tom VI, str. 244 — 260) jest streszczeniem „Ustaw“ po zatem zaś opartą jest na pracach Władysława Smoleńskiego; rażące są jednak niedokładne daty: ogłoszenie bulli kasacyjnej 8 listopada a ustanowienie K. E. 15 października 1773; z błędami również wydrukowano wiele nazwisk obcych uczonych na str. 248.

W pracy Antoniego Karbowiaka *Wychowanie fizyczne Komisji Edukacji Narodowej w świetle historii pedagogii* (Muzeum, 1901, XVII, 698; 1902, XVIII, 15, i Lwów, 1902) materiał teoretyczny jest zupełnie i dobrze wyzyskany, lecz o ile praktyka odpowiadała teorii, na to autor nie może dać odpowiedzi, gdyż nie zna archiwalnych źródeł, a w szczególności raportów wizytatorów. Co do wykładu, byłaby pożądana większa treściwość, a raczej unikanie powtarzania pewnych zdań i myśli już raz powiedzianych, co zaś do układu albo planu rozprawy uważam za nieodpowiednie umieszczenie w środku rozprawy rozdziału 9-go (Rzut oka na stan wychowania fizycznego w Polsce aż do czasów Komisji), który powinienby być pierwszym. Zdaje mi się, że autor silniej powinien był zaznaczyć wychowawcze myśli zawarte w „Powinnościach nauczyciela“, dziełko to albowiem dowodzi szczególniejszej dbałości K. E. o zdrowie klasy włościańskiej, wśród której najczęściej było w tym kierunku przesądów i znachorstwa. Epizod o „katechizmie zdrowia“ Fausta z r. 1795 jest czysto erudycyjny, gdyż i retrospektywnie nowego nic nie podaje. Bardzo są interesujące rozdziały ostatnie 10-ty i 11-ty (choć sama redakcja tytułów jest dwuznaczną) o śladach

---

¹⁾ Mimojazzdem poruszę kwestyę czysto osobistą. W III-im tomie str. 91 Bie-liński opisuje fakty na podstawie mojej ustnej relacyi. dodam więc, że są one oparte na dokumentach podanych w mojej broszurze: „Къ биографіи Адама Мицкевича въ 1821 — 1829 годахъ“ СПбурбургъ, 1898 (Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, том 66). W tym samym tomie (str. 565) cytuje autor wydawnictwa Szeligi i Wasilewskiego, a pomija milczeniem daleko ważniejsze źródła wydane przezemnie p. t.: „Къ исторіи тайныхъ обществъ и кружковъ среди литовско-польской молодежи въ 1819 — 1823 годахъ“, Warszawa, 1898 (Варшавскія Университетскія Извѣстія, 1897, zeszyt 8 i 9).

wpływów obcych i o oryginalnych rysach wychowawczego systemu K. E. Dowodzi w nich autor, że K. E., mając przed oczyma wzory klasycznej starożytności, kierowała się nimi i chciała je udoskonalić wedle myśli i projektów najlepszych i najbardziej postępowych pedagogów. Stała się też na wysokości zadania, tworząc pełen i zaokrąglony system w zupełności zastosowany do potrzeb i celów społeczeństwa polskiego. Słusznie także autor zwraca uwagę na to, że takie same zasady wypowiadał i głosił Ignacy Krasicki.

Karbowiak zszedł się w danym razie z Tadeuszem Mandyburem, który w rozprawie *Ignacy Krasicki a reformy Komisji Edukacyjnej* (Księga pamiątkowa ku uczczeniu 25-letniej działalności nauczycielskiej w uniwersytecie Lwowskim prof. dra Ludwika Ćwiklińskiego, Lwów, 1902, osobnej paginacji str. 1 — 6) poruszył inną stronę stosunku wielkiego pisarza do zasad Komisji Edukacji Narodowej. Główną ideją, którą Mandybur wyjaśnia, jest ta, że Krasicki w swych poglądach na historię powszechną, jako przedmiot nauki szkolnej, zgadza się z zasadami przyjętymi przez K. E., różni się zaś z nią w zdaniu na niezbędność gruntownej znajomości języka łacińskiego. Rozprawka jest napisaną dosyć pobieżnie, w szczególności zaś nie jest gruntownie wyjaśnioną drugą kwestyą. Nie można słusznie zarzucić K. E., że nie dbała o język łaciński, tylko należało silniej zaznaczyć, że inną drogą dążyć chciała do tego celu; co do Krasickiego zaś, to w tym względzie hołdował poglądom więcej konserwatywnym i niezupełnie jasno pojmował korzyści i przewagę w szczepieniu wykształcenia i umysłowego rozwoju uczniów przy pomocy języka rodzinnego, co widzieć można i z artykułu jego „o edukacji“ (Dzieła, Warszawa, 1878, tom IV, str. 337).

Franciszka Chłapowskiego *Życie i prace ks. Józefa Rogalińskiego* (dwie części, Poznań, 1902 i 1905, odbitka z 28 i 31 Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu) jest poświęcona głównie Rogalińskiemu, ale że on był od chwili ustanowienia K. E. rektorem departamentu Wielkopolskiego, chciał szkołę wydziałową w Poznaniu utrzymać na stopie akademii i uczestniczył w organizacji szkół średnich w swoim departamencie, więc odpowiedni peryod jego życia jest poniekąd fragmentem działalności samej Komisji, a praca Chłapowskiego dla nas ciekawą, a nawet bardzo cenną. Napisana jest bardzo starannie, ze znajomością rzeczy i z gorliwą chęcią wyzyskania

nieznanych źródeł, których autor poszukiwał ze skutkiem w wielu archiwach i prywatnych zbiorach. Nie znając raportów, przezemnie ogłoszonych, autor niezbyt jasno wyobraża sobie rolę Rogalińskiego, jako wizytatora i stosunek jego do Augusta Sułkowskiego i Komisji Edukacyjnej (część II, str. 25); niesłusznie też twierdzi (część II, str. 22), że kapitały po-jezuickie wpływały do Kasy Generalnej K. E.; mylnie robi Ignacego Massalskiego, biskupa Wileńskiego, członkiem Komisji Rozdawniczej (II, 28) i tworzy w K. E. sekcję ekonomiczną (II, 34, 38), gdy tylko sesye jej nazywano ekonomicznymi, gdyż na nich decydowano sprawy odnoszące się do rządu, gospodarstwa i funduszów; przez nieuważne odczytanie podpisu rektor szkoły Warszawskiej nazwany jest Jakubowiczem (II, 45), zamiast Jakukiewiczem. Są to wszakże drobne niedopatrzania. Wielka wdzięczność należy się autorowi za ogłoszenie w dodatkach (II, 52 — 92) memoriałów Augusta Sułkowskiego w sprawach wykształcenia publicznego, listów do niego przez Rogalińskiego pisanych, wreszcie zaś bilansów szkół, należących do departamentu Wielkopolskiego, z lat 1774 — 1780. Zapowiedzianą jest 3-cia część tej pracy i życzyć tylko sobie można, ażeby się ukazała jak najprędzej i żeby w niej znalazł się też wykaz osób i miejscowości wspomnianych we wszystkich trzech częściach.

Specjalną bardzo kwestyę poruszył, ale dobrze ją wyjaśnił Józef Czernecki w rozprawie *Najdawniejsze wzory pisma polskiego i polskie podręczniki do nauki kaligrafii. Przyczynek do dziejów pedagogii, dydaktyki i metodyki w szkołach i domach polskich* (Odbitka z kalendarza „Szkoły“. Lwów, 1902). Autor poddaje krytycznemu i porównawczemu roztrząśnieniu kaligraficzne wzory wydane za czasów K. E., a mianowicie „Forszryfty nowe polskie, niemieckie, francuskie, angielskie i włoskie, wydane przez Grölla w Warszawie w r. 1773, „Sztukę pisania“, wydaną u misjonarzy Warszawskich w r. 1781, która jest tłumaczeniem odpowiedniego ustępu z „Encyklopedyi“ Diderot’a i d’Alambert’a, „Wzór pisma“, dodany do elementarza, wydanego przez K. E. w r. 1785, wreszcie zaś „Sposób nowy czytania i pisania dla panienek“ (Kraków, 1790), wydany przez Maksymiliana Lubicz Prokopowicza pijara. Ocena tych wzorów jest dobra i dokładna, słusznem jest i to, co autor mówi o wzorach pisma przy elementarzu K. E. wydanych, a przez Kopczyńskiego ułożonych (widać to z protokółów Posiedzeń Towarzystwa do ksiąg elementarnych: moje

wydawnictwo „Komisya Edukacyi Narodowej“, zeszyt 36, str. 72, № 332), że połączenie razem nauki czytania z nauką pisania było nowym, praktycznym i celowym sposobem przez K. E. wprowadzonym, zarówno jak i racjonalnymi te przepisy co do nauki pisania, jakie elementarz podaje. Z braku materiału nie mógł autor traktować nauki kaligrafii w szkołach podwydziałowych i wydziałowych, gdyż w tej kwestyi wskazówki zawarte są dopiero w ogłaszanych przezemnie raportach szkolnych; ale winien co najmniej o tem powiedzieć, że Ustawy K. E. w rozdziale 15-ym, w planie nauk w I klasie dawanych zalecają: „ćwiczenia charakteru częste być powinny“. Istotnie w tych szkołach od roku 1782 — 1783 więcej się zwraca uwagi na „formowanie charakteru“ i widać, że przy nauce korzystano z wydawanych wzorów, zacytowane są nawet w jednym raporcie (Szkoły w Węgrowie, Komisya Edukacyi Narodowej, zeszyt 6, str. 50) wzory wydane przez księdza Szybińskiego¹⁾; są to zapewne te, które wydrukowano u misjonarzy w r. 1781 (porów. też Komisya Edukacyi Narodowej, zeszyt 5, str. 35, 47). Dołączone do rozprawy podobizny dawnych wzorów bardzo są cenne, gdyż znakomicie ułatwiają zrozumienie rzeczy i uwag krytyka.

Naszym bibliografom wcale jest nieznana rozprawa Mikołaja Ado *Краткій историческій очеркъ Минской мужской гимназіи. Часть I-ая до 1831 г.* (Mińsk, 1903), chociaż ma do pewnego stopnia wartość źródła, gdyż autor na podstawie rękopiśmiennego „dziennika obrad domowych“ podaje kilka nowych wiadomości z historii szkoły z lat 1783 — 1792 i wogóle zajmuje się reformą samej K. E. Jej „Ustaw“ autor widocznie nie uważa za złe i nieodpowiednie, skoro z nich podaje w przekładzie (str. 181 — 203) obszerne wyjątki o kandydatach stanu nauczycielskiego, nauczycielach, rektorze, prefektach, uczniach i naukach; zaznacza też, że szkoła Mińska rządziła się temi ustawami do r. 1825. Nie można się wszakże zgodzić z p. Ado, żeby słuszne były dwie inne jego uwagi wcale nowe. Jedną z nich jest taka, że ustawy z roku 1783 przypominają „Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu“ z r. 1584, dlatego mianowicie, że chciały zaprowadzić stół wspólny dla nauczycieli, więc pośrednio wypowiadały

---

¹⁾ Wzmiankę o nich czytamy również w „Pamiętniku Jana Karola Micewskiego“ (Michał Grabowski, Pamiętniki domowe, Warszawa, 1845, str. 166 sqq.)

się za bezżeństwem nauczycieli; jest to nieznamość rzeczy i nieporozumienie, o którym w swoim czasie i miejscu będę mówił. Większe pozory słuszności zdaje się mieć drugi zarzut, że uczniowie szkół K. E. byli tak samo rozpuszczeni i swawolni, jak uczniowie jezuitów i że władza szkolna ukrywała nazwiska takich uczniów. Zarzut niesprawiedliwy, gdyż z tych kilku faktów, które autor przytacza, wyciągnąć się nie da, i w innych szkołach wypadki większej swawoli zdarzały się rzadko; powtóre zaś, władza szkolna nie puszczała ich płazem, ale karała i to nie według widzi mi się, lecz według przepisów w samych Ustawach podanych i z przepisami pedagogiki zgodnych; słusznie wszakże ochraniała ambicję uczniów z powodów również pedagogicznych, co było chyba więcej racjonalne od późniejszego wynalazku znanego powszechnie pod nazwą „wilczych“ biletów.

Kazimierz Lutosławski w rozprawie *System oświecenia publicznego stworzony przez Komisję Edukacji Narodowej* (Muzeum, Lwów, 1904, tom XX, str. 935) słusznie zaznacza, że K. E. była pierwszą instytucją rządową (może byłoby lepiej powiedzieć państwową), mającą za zadanie kierować sprawą oświaty w państwie stosownie do do wymagań i zadań społeczeństwa. Rezultaty jej autor uważa względnie za niewielkie i wykazuje słuszne przyczyny tego, ocenia wszakże wielką i w należyтым kierunku prowadzoną pracę członków Komisji i jest zdania, że „najnowsze usiłowania pedagogiczne Zachodu dzisiaj poczynają dochodzić do tego, co stanowiło jądro systemu Komisji Edukacyjnej“. Wykłada autor w krótkości ten system, oceniając w nim jako najważniejsze zasady: przygotowanie dobrych nauczycieli i dobrych podręczników, racjonalny i konsekwentny układ nauk, zalecanie w nauczaniu dobrych metod, wreszcie celową naukę moralności i celowe wychowanie fizyczne — wszystko to zaś oparte na podkładzie narodowym. Źródłem, na którym się autor opiera, są wyłącznie „Ustawy“ z r. 1783, ale popełnia przytem (w przypisku na str. 938) mały lapsus memoriae, mówiąc, że cytuje ustawy według mojego wydania. Miał zapewne na myśli warszawskie wydanie M. Borkowskiego z r. 1902, z którym ja nie mam nic wspólnego.

Samuel Dickstein w rozprawie *Głos ks. Antoniego Popławskiego pijara (1774) w sprawie reformy wychowania narodowego* („Na powodzian“ — księga zbiorowa pod kierunkiem Stanisława Graybnera, Warszawa, 1904, str. 105) streszcza dziełko Popławskiego „O roz-

porządzeniu i wydoskonaleniu edukacji narodowej“, napisane z polecenia pijarów, zaznaczając, że miało wpływ na ustawy K. E. i utworzenie Towarzystwa do ksiąg elementarnych, chociaż za istotnego autora tego projektu (przypisek na str. 107) należy uważać ks. Alfonsa Kamińskiego, który pierwszy podał ten projekt w rozprawie „Edukacja obywatelska“.

Antoni Karbowski w *Konwikt szlachecki z czasów Komisji Edukacji Narodowej* (Muzeum, Lwów, 1904, tom XX, str. 109) przedrukował plakat albo ogłoszenie drukowane na osobnej karcie, którego egzemplarz dochował się w bibliotece Jagiellońskiej (Szkoły № 2286). Ogłoszenie podaje do publicznej wiadomości, że podpisany na niem Mateusz Górski, nauczyciel albo, jak mówiono wówczas, akademik otworzył za pozwoleniem K. E. w Warszawie na Krzywym Kole № 184 prywatną pensję wraz ze stacją dla chłopców szlacheckiego pochodzenia: podaje więc rodzicom do wiadomości, czego dzieci na niej uczyć się będą, jakie będą dostawali pożywienie i że pobierać będzie za naukę i utrzymanie po 50 dukatów od ucznia. Program nauk jest zastosowany do programu szkół podwydziałowych; wszystkich przedmiotów miał udzielać uczniom sam Górski. Autor ogłoszenia sam nazwał uczniów konwiktami, więc i Karbowski nawet w tytule samym użył wyrazu „konwikt szlachecki“, co jest mylne i w błąd czytelnika wprowadza wobec tego, że przy wielu szkołach, utrzymywanych przez K. E. istniały konwikty, do których przyjmowano tylko synów szlachty; Górskiego zaś pensja była czysto prywatnym przedsięwzięciem i podpada pod kategorię tych zakładów, które miał w swej pieczy Czartoryski (por. moje wydawnictwo „Komisya Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie“, zeszyt 25, str. 29). Bądź co bądź jest to ciekawy przyczynek do historii edukacji prywatnej w owych czasach. Ogłoszenie nie ma daty i w protokołach posiedzeń K. E. o wydaniu pozwolenia Górskiemu żadnej nie znalazłem wzmianki. X 1700

Pamiętniki księdza Stanisława Jundzitta, profesora uniwersytetu Wileńskiego ogłosił Antoni M. Kurpiel (Kraków, 1905; osobna odbitka z niewydanego dotychczas XIII tomu, str. 33—179, Archiwum dla historii literatury i oświaty w Polsce). Autor opowiada w nich historią własnego wykształcenia i działalności nauczycielskiej aż do r. 1792, kiedy na dalsze studia wysłany został za granicę. Ta część pamiętników mniej obfita w wiadomości zawiera w sobie jednak ciekawe

przyczynki do charakterystyki, stopnia wykształcenia i moralności ówczesnych pijarów w rozmaitych kolegiach ich na Litwie, do stanu nauk w ich szkołach w Lidzie, Rosieniach, Wilnie i Szczuczynie, następnie zaś dane do biografii i charakterystyki nauczycieli tych szkół; zasługują również na uwzględnienie opowieści Jundziła o Poczobucie, o wizytatorach szkół litewskich, książkach elementarnych i wykonywaniu ustaw K. E. w r. 1783 wydanych; wszakże krytycznie należy się odnosić do nich, gdyż Jundziłł, pisząc pamiętniki w czasach późniejszych popełnia faktyczne błędy, jak naprzykład, mylnie twierdzi (str. 18), że prezesem K. E. do r. 1788 (może to omyłka druku, zamiast 1778) był Ignacy Massalski, biskup Wileński, i że członkiem jej był także Narbutt (str. 21), który należał tylko do grona członków Towarzystwa do ksiąg elementarnych: ostrożnie korzystać należy z pamiętników również z tego powodu, że Jundziłł w ocenie ludzi unosił się wrodzoną mu zgryźliwością i brakiem zaufania. Wydanie Pamiętników jest dobre i wykonane z porównaniem paru ich redakcyi. Szkoda jednak, że wydawca nie uwzględnił wszystkich rękopisów, tych szczególnie (choć bezpośrednio od Jundziła nie pochodzących), które zawierają w sobie wiadomości o profesorach uniwersytetu Wileńskiego.

Heleny Witkowskiej *Komisyja Edukacyi Narodowej* (Warszawa, 1905) jest umiejętnie ułożonym i gładko napisanym szkicem; autorka uwzględnia nowe materiały i opracowania, w szczegółach tylko popełnia błędy mniej ważne, wynikające ze zbyt pospiesznego korzystania ze źródeł i z tendencji do bezpodstawnego uogólniania faktów; rozdział o wykształceniu kobiet jest pełniejszy niż u innych autorów, lecz rozszerzony nieproporcjonalnie do innych; najslabiej i pod faktycznym względem traktowany jest rozdział o Towarzystwie do ksiąg elementarnych.

J. Kraczkowskij pierwsze rozdziały swej pracy: *„Исторический обзор дьятельской Виленскаго Учебнаго Округа* (Wilno, 1905, część 1, oddział 1, 1803 — 1812) poświęca Komisyi Edukacyjnej i jej działalności. Opiera się wyłącznie na rozprawie E. Kryżanowskiego, którego powaga jest dlań niezaprzeczoną, i do jego przedstawienia rzeczy dodaje tylko kolorów i rysów czarniejszych, skwapliwie i bez żadnej krytyki powołując się na nieprzychylne i stronnice opinie autorów polskich, bez względu na to, do jakiego czasu i jakich oko-

licznosci one się odnoszą. Jest to wogóle surogat żadnej nie mający wartości.

W sprawozdaniu gimnazjum IV-go w Krakowie za rok szkolny 1905 Stanisław Koprowicz wydrukował rozprawę *Wychowanie religijno-moralne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej* (Kraków, 1905), w trzech rozdziałach: 1) ustanowienie, działalność i znaczenie Komisji Edukacji Narodowej, 2) cel i program wychowania religijno-moralnego w pojęciu Komisji Edukacyjnej, 3) dom i szkoła a wychowanie religijno-moralne. Autor opiera się na „ustawach“, na Piramowicza mowach i „Powinnościach nauczyciela“, wreszcie zaś na dziele Łukaszevicza, umiejętnie wyczerpując i streszczając to, co w tych źródłach uznał za odnoszące się do podjętego przezeń tematu: teoretycznej i praktycznej nauki religii i moralności. Teorya wyłożona dobrze, ale jak było w praktyce, na to oczywiście autor nie mógł dać odpowiedzi, nie znając odpowiednich materyałów archiwalnych.

Szczypty temat poruszył Antoni Karbowski w rozprawce *Doroczne powszechne święto dobrodziejów młodzieży szkolnej* (Muzeum, Lwów, 1905, tom XXI, str. 700); wskazuje mianowicie na to, że K. E.: 1) poleciła, ażeby na mszy uczniowskiej i podczas innych nabożeństw modlono się za żyjących i zmarłych, którzy się zasłużyli około dobra edukacji przez fundacye albo osobistą pracę; 2) zarządziła uroczysty anniwersarz po wszystkich szkołach w tygodniu Zadusznym za zmarłych dobroczyńców edukacji, 3) pamiętała o podobnych nabożeństwach przy zawieraniu konkordatów z biskupami, 4) zaleciła, ażeby nauczyciele po ostatniej lekcji odmawiali z uczniami psalm de profundis i modlitwę Deus veniae largitor; nadto zaś, dodam od siebie, i na duchownych nauczycieli włożyła obowiązek odprawiania mszy żałobnych. Wszystkie te rozporządzenia harmonizowały z ogólną tendencją i zasadami K. E., miały bowiem ten cel dobry, ażeby młodzież nabierała przekonania, że wykształcenie, które odbiera, jest obowiązkiem społecznym wielkiej doniosłości, że fundacye i ofiary na rzecz oświaty składane, zasługują na wdzięczność wychowawców i że godni są pamięci ludzie zasłużeni na tem polu, przez co młodzież uczyła się cenić także naukę, szkołę i nauczycieli; nadto zaś pamięć i wdzięczność dla fundatorów mogła być pobudką dla innych do dalszej ofiarności.

W drugiej z tego samego roku pracy ten sam autor poruszył znowu temat najogólniejszy; jest to rozprawa *System dydaktyczno-pedagogiczny Komisji Edukacji Narodowej* (Przegląd historyczny, Warszawa, 1905, tom I, str. 222). Rozpatruje go autor w trzech kierunkach: 1) wykształcenie umysłu, 2) wyrobienie charakteru, 3) wychowanie fizyczne, w każdej z tych rubryk streszczając jasno i systematycznie to, co o każdej z powyższych kwestyi mówią Ustawy z r. 1783. Mniej poświęcając miejsca brakom i lukom tych ustaw, więcej się autor rozszerza nad tem, co w ustawach było dobre i postępowe, i zaznacza jako cechy charakterystyczne owego systemu: 1) oparcie go na gruncie narodowym, 2) zajęcie się oświatą ludu, 3) wykształcenie kobiet, 4) wprowadzenie do szkoły języka narodowego, jako wykładowego, 5) harmonijną spójność i jedność, 6) świadomą praktyczność i celowość, 7) opieranie się na postępowych zasadach pedagogicznych głoszonych przez Locke'a, Rousseau i Basedowa.

Wacław Tokarz, opisując *Ostatnie lata Hugona Kołłątaja 1794 — 1812* (Kraków, 1905), mało się zajmuje poprzednim okresem jego działalności: uczestnictwem w pracach Komisji Edukacyjnej i wypracowaniem jej Ustaw. Wiele wszakże faktów z drugiej połowy życia Kołłątaja, które autor wyjaśnia dokładnie, rzuca cenne światło na charakter jego i sposób postępowania, przez co łatwiej jest zrozumieć stosunki jego z członkami K. E.; specjalnie zaś w tej pracy zasługuje na uwzględnienie to, co Tokarz mówi o stosunkach Kołłątaja z prymasem Michałem Poniatowskim i z królem Stanisławem Augustem (I, 15 — 23), o zmianach w ustawach K. E. i zastosowaniu ich do szkół na Litwie za Czartoryskiego i na Ukrainie za Czackiego (I, 254 — 266), wreszcie zaś uwagi Kołłątaja o samych Ustawach i ich celu zasadniczym (II, 102 — 108), z tego względu, że w niniejszej pracy autor wyzyskał niewydaną dotychczas korespondencję Kołłątaja.

Augusta Wundrack'a *Geschichte der Piaristen-Schule zu Reisen, 1774 — 1820* (Beilage zum Jahresbericht des Koeniglichen Marien-Gymnasiums in Posen, Poznań, 1905) jest rozprawą naukową co do tonu, sposobu traktowania rzeczy, planu i staranności w wyzysskaniu źródeł nie tylko drukowanych, ale i rękopiśmiennych; korzystał autor w tym celu z archiwum książąt Sułkowskich w Rydzynie i archiwum tamtejszej parafii katolickiej. Daje nam więc dosyć

dokładny i nowymi uzupełniony szczegółami obraz historii szkoły w Rydzynie, w związku z systemem K. E., poczynając od umowy zawartej między Augustem Sułkowskim i Stanisławem Konarskim w r. 1765, którą dosłownie przytacza w dodatku; roztrząsa stosunek Sułkowskich do szkoły i dobre ich chęci w sprawie założenia przy niej konwiktu szlacheckiego i konwiktu dla uczniów. Autor nie zna popisów szkolnych drukowanych z roku 1780 i 1788, ani raportów szkolnych i wizytatorskich, więc też praca jego, a raczej historia szkoły pełniejszą wyjść może w wielu kierunkach w nowym jej opracowaniu.

Artykuł o K. E. podany w „Wielkiej Encyklopedyi Ilustrowanej“ (Warszawa, 1905, XXXVIII, 317 — 330) jest mechanicznie zszyty z kilku części rozmaitej wartości. Naprzód przedrukowano część rozprawki Henryka Gallego z „Encyklopedyi Wychowawczej“, ale bez poprawienia wielu faktycznych błędów i tak zredagowano ten wyciąg, że czytelnik, przeczytawszy wytknięte Komisji wady i błędy niezbyt zrozumieć może, na czym opierać się mogą te dodatnie strony o jakich mowa w końcu artykułu. Stanisław Krzeмиński dodał trzy razy obszerniejsze od owego wyciągu „objaśnienia faktyczne“ w trzech ustępach. W I-ym mówi: a) o historii powstania K. E., b) funduszach jej, c) składzie osobistym (z mylną datą co do ustąpienia Massalskiego z prezesostwa) i d) szkołach, z mylnem i niewłaściwym używaniem nazw „wyższe“ albo „powiatowe“ szkoły. W II-ym ustępie streszczone są „Ustawy“, przyczem mówi się bardzo a bardzo pobieżnie o szkołach parafialnych, co właściwiej w punkcie d) poprzedniego ustępu wyłożone być powinno. III-ci ustęp obejmuje bibliografię bardzo niesystematycznie podaną skoro np. cytowane są w takiej kolei prace: Balińskiego pamiętniki o Śniadeckim, Bema artykuł z dziejów oświaty, a potem Bielińskiego sposób edukacji; ale o to mniejsza, gdyż ta bibliografia wobec późniejszej pracy Józefa Lewickiego żadnego nie ma znaczenia. Kończy się zaś cały artykuł takim ustępem: „Do M-ptów: Spisy Wisłockiego, Kętrzyńskiego, Korzeniowskiego. Bibl. główna w Warszawie posiada kilka voluminów akt K-i E-ej; są i w Metryce Głównej“. Widać z tego jedynie, że piszący ten ustęp lubi rzucać czytelnikom kłopotliwe zagadki, a za mało ceni własną reputację naukową.

W ciągu jednego roku wydane powyższe prace nie pozostały bez wpływu na dziennikarstwo, do czego zresztą przyczyniło się znacznie żywe zajęcie się społeczeństwa polskiego sprawami szkolnemi. Władysław Bukowiński napisał artykuł *Dążenia i ideały Komisji Edukacyjnej* (Kuryer Codzienny, Warszawa, 1905, № 87), który jest felietonowo napisany na podstawie rozprawy Heleny Witkowskiej, tak samo jak artykuł Adama Karpowicza: *Kilka słów o dawniejszych szkołach u nas* (Kuryer Litewski, Wilno, 1905, № 71), wywołany przez prace Józefa Bielińskiego i Aleksandra Pogodina o uniwersytecie Wileńskim. J. Gralewski w artykule *Szkoła ludowa w ustawach Komisji Edukacyjnej* (Szkoła polska, Warszawa, 1906, XXV, 13) zwraca uwagę czytelników na dawne przepisy, zastosowane do narodowych potrzeb, w zakresie szkolnictwa ludowego; to samo w szerszym zakresie i z większą emfazą, ale nie bez omyłek zrobiła H. C(eysinger) w artykule *Pierwsze w Europie ministerjum oświaty* (Szkoła polska, XXV, 99). Zofia Czarnocka, ogólnie zaznaczywszy doniosłość pedagogicznych zasad K. E., uważa za słuszne, ażeby one były punktem wyjścia do należytej reformy szkolnictwa polskiego (*Komisya Edukacyjna i szkolnictwo dzisiejsze*, w czasopiśmie „Kobieta“, Warszawa, 1906, II, 121), na co się również pisał Michał Kreczmar w artykule: *Komisya Edukacyjna a chwila dzisiejsza* (Nowe Tory, Warszawa, 1906, I, 101). Jan Gralewski w odczycie mianym w Związku naukowo-literackim we Lwowie na temat *New education i ustawy Komisji Edukacyjnej* (sprawozdanie w „Słowie Polskiem“, Lwów, 1906, № 78), ogólnikowo traktując zadania szkoły, zaznaczył jedynie idejowe pokrewieństwo nowych systemów angielskich z dawnymi zasadami naszej K. E.

Jan Leniek wydał *Hugona Kołłątaja raport z wizytacyi Akademii Krakowskiej w r. 1777* (Kraków, 1906, osobna odbitka z niewydanego dotąd XIII-go tomu, str. 178 — 255, Archiwum dla dziejów literatury i oświaty w Polsce). W przedmowie podana jest z rękopisu № 227 Akademii Umiejętności, w całości instrukcja dana Kołłątajowi przez K. E. 24 kwietnia r. 1777, potem zaś idzie sam raport, z rękopisu biblioteki Jagiellońskiej № 5984, odnoszący się do 1-go okresu działalności Kołłątaja w Krakowie, a mianowicie ten, który był złożony K. E. w r. 1778 i w którym Kołłątaj kreśli krótki zarys historii uniwersytetu Krakowskiego, jego wydziałów i insty-

tucyi naukowych, a nadto zdaje sprawę z wizytacyi kolegium emerytów przy kościele Św. Piotra, innych domów po-jezuickich, szkół Sandomierskich i wprowadzenia nowego układu nauk do szkół albo kolegium Władysławsko - Nowodworskiego. Wydawca robi wzmiankę i o drugim raporcie Kołłątaja z r. 1784 (rękopis Akademii Umiejętności № 227), z którego korzystali już inni, głównie Mecherzyński, wreszcie zaś w dodatku wydrukował Leniek dwa listy Kołłątaja z 17 maja i 29 lipca r. 1777 (z rękopisu Akademii Umiejętności № 194), z ciekawemi szczegółami o jego działalności pisane do Michała Poniatowskiego, którego wydawca nazywa prezesem K. E., co nie jest prawdą, gdyż Poniatowski, chociaż już wówczas gorliwym był w pracy członkiem K. E., ale prezydującym jej był jeszcze Massalski, który ostatni raz prezydował na sesyi 13 stycznia roku 1778, Poniatowski zaś po raz pierwszy 16 stycznia tego samego roku.

Pierwiastek patryotyczny w pedagogice Komisji Edukacyi Narodowej Antoniego Karbowiaka (Muzeum, Lwów, 1906, XXII, 1, 433) w pełniejszym omówieniu zawiera to, o czem autor mówił już w poprzednich rozprawach: patryotyczny duch i dążności, jakimi ożywieni byli członkowie K. E. i jaki starali się wpoić wychowawcom szkół przez naukę w języku ojczystym, wyrobienie z nich pożytecznych obywateli i obudzenie uczuć polskich, bądź to przez obchód takich uroczystości, jak stóletnia rocznica zwycięstwa Wiedeńskiego w r. 1683, bądź też przez urządzenie modłów dla odwrócenia klęsk i nieszczęść, jak to zrobiono w r. 1792 po wkroczeniu wojsk rosyjskich (uniwersał drukowany w bibliotece Jagiellońskiej, Prawo № 3933). Z tego też punktu widzenia roztrząsa autor „Ustawy“ z roku 1783, wykazując, o ile się w nich ujawniły patryotyczne uczucia i wskazówki, jakie dają w celu wychowania młodzieży w tym kierunku.

Ks. Stanisław Załęski T. J., autor wielkiego dzieła *Jezuici w Polsce* (tom V, część I, 1773 — 1820, Kraków, 1906) najdokładniej ze wszystkich historyków wyłożył historią powstania K. E., stosunku jej i ówczesnego społeczeństwa do jezuitów, zarówno jak historią grabienia ich dóbr i ocalenia resztek dla funduszu edukacyjnego: dzięki temu, że należycie wyzyskał „Protokół czynności na delegacyi 1773 — 1775, rękopiśmienny dyaryusz tegoż sejmu z muzeum Czartoryskich, tudzież inne rękopiśmienne źródła głównie pochodzące z archiwum Watykańskiego i jezuickiego prowincyi

polskiej. W opowieści Załęskiego są tylko dwie luki, które wypełnić należało: po pierwsze, nic autor nie mówi o konkordatach zawartych przez K. E. z biskupami; po drugie zaś, wcale nie zaznacza, że sami jezuita ukrywali zapisy i kapitały, tudzież bardzo niechętnie ujawniali na to dokumenty, będące w ich posiadaniu; szczególnie kolegium Jarosławskie, które po pierwszym rozbiórce znalazło się w kordonie austriackim, miało w tym kierunku swoje tajemnice, i ślady ich muszą być zapewne w tych źródłach i korespondencyi, z jakich autor korzystał. W sądach swych o K. E. autor jest wstrzemięźliwy i widoczna, że liczy się z tem, ażeby mu nie zrobiono zarzutów słusznych. Mniema, że system edukacyjny K. E. był encyklopedyczny, że go krytykowano na sejmie w r. 1776 jako nie dosyć religijny i za mało dbający o naukę łaciny (str. 61). Załęski zaznacza, że opinie Mickiewicza są surowsze i chociaż przytacza je w odnośniku, lecz ich nie uznaje, owszem zwraca uwagę na postęp w wykształceniu i urządzeniach wprowadzonych przez K. E. Mówiąc o składzie K. E. (str. 73) wypowiada się, że złożoną była z osób zacnych, ale jak na tamte czasy postępowych i liberalnych; zrażało to takich ludzi, „którzy przy starym systemie nauk i ściśle katolickich zasadach uporczywie stali“. Jest to tylko frazes wypowiedziany może w tym celu, ażeby ks. Załęski S. J. nie wydał się więcej liberalnym niż hr. Moszyński, boć gdyby Załęski bliżej się przypatrzył osobistemu składowi Towarzystwa do ksiąg elementarnych (ono było odpowiedzialne za system i zasady!), to zapewne nie wyraziłby się w taki sposób.

Kwestye stosunku pedagogicznych zasad K. E. do takichże zasad za granicą na Zachodzie głoszonych, poruszoną w krótkości i jakby mimojazdem w rozprawie „System dydaktyczno-pedagogiczny Komisji Edukacji Narodowej“ starał się Antoni Karbowski szerzej rozwinąć i uzasadnić w innej pracy, mającej tytuł: *Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej w świetle systemów pedagogicznych XVIII wieku* (Przewodnik naukowy i literacki, Lwów, 1907, tom XXXV, str. 207 sqq). Co do objętości jedna z większych prac Karbowski, poświęconych K. E. i jej sprawom, ale co do wartości, zalet i opracowania nie najlepsza. Napisana jest za prędko i za pobieżnie, opracowana nierównomiernie i powtarza się w niej niejedno, szczególnie w pięciu pierwszych rozdziałach, o czem autor mówił

już w rozprawach poprzednich. Byłoby to studyum o wiele lepsze, gdyby autor ściślej hołdował systematyczności, więcej się liczył z chronologią, unikał powierzchownego zbywania niektórych kwestyi i dokładniej traktował źródła, tudzież uwzględniał wszystkie te, które mógł mieć pod ręką, szczególnie współczesne; jedynym źródłem nowem, na którym się opierał albo z którego korzystał, były protokoły posiedzeń Towarzystwa do ksiąg elementarnych (str. 208) w niezbyt dokładnej kopii. Że autor nie dosyć pilnie i skrupulatnie traktuje źródła widać to szczególnie z przeglądu materiałów i opracowań w rozdziale 1-ym, przeglądu i niedokładnego, i niepełnego i niesystematycznego; zapewne przy układaniu go kierował się tylko własną pamięcią i zbyt jej dowierzał, a czasu tracić nie chciał na dokładne sprawdzania; widać to i z takich błędów czy niedopatrzeń jak naprzykład na str. 208, gdzie Piramowicz uznany został za autora protokółów K. E., albo przeinaczenie Kurzenieckiego na Kuszelnickiego (str. 316), lub też twierdzenie (str. 315) że K. E. została ustanowiona 14 października r. 1773, na str. zaś 413, że jej pierwsze posiedzenie odbyło się 10 października. „Literatura i źródła“ podawane są na końcu każdego rozdziału, zamiast na początku, a nawet w samym tekście rozprawy (str. 529), co jest wielkiem nieposzanowaniem dla ogólnie przyjętych zasad metodycznych. Nie aprobowałbym też i planu rozprawy, a raczej odwrócił go i pierwiej mówił o teoriach zagranicznych pedagogów, a potem o stosunku ich do Konarskiego planów i zasad przez K. E. przyjętych, a w Ustawach wcielonych; co najmniej zaś 4-ty rozdział postawiłbym przed 1-ym, a przedtem jeszcze 6-ty. Wyszła na złe rozprawie i ta okoliczność, że pisaną była w roku 1905 (str. 212), a z druku wyszła w r. 1907: za długo w redakcyi leżąc przestarzała się nieco. Na rozprawę składa się 14 następujących rozdziałów: 1) Stan źródeł i literatury do dziejów Komisji Edukacyi narodowej — opowiada tu autor historią powstania „Ustaw“ i podaje przegląd źródeł i opracowań, jak powiedziałem, dorywczy i niesystematyczny. 2) Reformy szkolne europejskie XVIII wieku i zarys dążności do reformy spraw szkolnych w rozmaitych państwach na Zachodzie, przyczem najbardziej uwzględnione są Austria i Niemcy; i tutaj sprawa jest dosyć chaotycznie wyłożona z punktu widzenia historyczno-geograficznego, przy braku ściślej łączności między tem, co robione było w Austrii,

a w Niemczech, nadto zaś poglądy autora przeceniające sprawę szkolnictwa ludowego w Niemczech w XVIII w. podlegać mogą wielu zastrzeżeniom, gdyż właściwie dopiero w XIX szkoła ludowa niemiecka zaczęła być tem, za co ją chcą uważać, i ten fakt przyznają nawet niemieccy uczeni, którzy się zbytnio nie unoszą uwielbieniem dla tej szkoły i patrzą na rzecz krytycznie (por. np. artykuł Maxa Lehmana: *Aus der Geschichte der preussischen Volksschule* w *Preussische Jahrbücher*, 1910, tom 140, str. 209). 3) Stan nauczania i wychowania w Polsce w okresie Stanisława Konarskiego: jest dobrze napisany i uwydatnione głównie zasługi tego reformatora i podążających za nim jezuitów. 4) Geneza i organizacja Komisji Edukacji Narodowej: treściwie podana historia utworzenia i składu K. E. i Towarzystwa do ksiąg elementarnych, przyczem o niem najwięcej jest danych i wiadomości, krótko o Komisji Rozdawniczej, a wcale nic o Komisji Sądowej. 5) Zarys reform Komisji Edukacji Narodowej: mówi o stosunku K. E. do społeczeństwa i do szkół, o typach szkół i ich organizacji, naukach w nich wykładanych, o sposobie roztrząsania podręczników, pomocach naukowych szkolnych, języku polskim jako wykładowym i przygotowaniu nauczycieli, na podstawie ustaw i mów Piramowicza; wyczuć można tutaj pewną niekonsekwencję i niedokładność z tego powodu, że autor razem ściąga fakty odnoszące się do różnego czasu, albo też mówiąc o wcześniejszym czasie, opiera się na faktach późniejszych. 6) Krajowe źródła pedagogiki Komisji Edukacji Narodowej: wyjaśnia autor, jakie zasady Konarskiego przyjęła K. E. i jak je rozwijała dalej, mówi o projektach Kamieńskiego i Popławskiego, i co im K. E. zawdzięcza, następnie o projektach Bielińskiego i analogicznych idejach, które Krasicki wypowiedział w „Przypadkach Doświadczyńskiego“ i w „Panu Podstolim“; rozdział ten jest najbardziej interesujący, zawiera bowiem pierwsze dokładniejsze zestawienie i porównanie tych źródeł z zasadami przyjętymi przez K. E. 6) Montaigne, Bakon i Locke a Komisja Edukacji Narodowej — również jest pod tym względem nowy, zarówno jak rozdział: 8) Pedagogika francuska, a zwłaszcza Rousseau a Komisja Edukacji Narodowej: gdzie autor bada stosunek ich idei i przychodzi do wniosku, że pedagodzy polscy umieli krytycznie przyjmować cudze rzeczy, odróżniać to, co jest korzystne, do rzeczy wątpliwej wartości, prawdę

od paradoksów, obserwacje bystre i pewne od spostrzeżeń powierzchownych, by zatrzymać to, co jest odpowiednie dla celu, jaki sobie założyli. Byłby ten rozdział pełniejszy, gdyby autor uwzględnił memoriał Ludwika Renata de Caradeur de la Chalotais: „Essai d' éducation nationale ou plan d' études pour la jeunesse“ i poglądy Salomona Du Pont de Nemour'a wyłożone przez Lubomirskiego (Encyklopedia wychowawcza, III, 342). Rozdział 9-ty „Pedagogika niemiecka XVIII w. a pedagogika Komisji Edukacji Narodowej“ jest również nowy i ciekawy, gdyż wskazuje myśli o pedagogice wypowiedziane przez Leibniza, Felbigera, Basedowa i wpływy ich na zasady przyjęte przez K. E.; i w tym zakresie nie uwzględnił autor wszystkiego a bodaj czy nie najważniejszego, a mianowicie Millera „Grundsätzen einer weisen und christlichen Erziehungskunst (Göttingen, 1771) i Jana Borelli „Le plan de réformation des études élémentaires“ (à la Haye, 1776). 10) Motywa, podstawy, cele i podział pedagogiki Komisji Edukacji Narodowej: dowodzi autor, że zasady pedagogiczne K. E. nie były kopją obcych, ani powtórzeniem, lecz wypracowane samodzielnie; pedagogika K. E. była oparta na prawach psychologicznych i etyce chrześcijańskiej; dążyła do stopniowego rozwijania sił i władz ciała i duszy dla szczęścia i dobra całego społeczeństwa przez wykształcenie każdego członka na człowieka cnotliwego i szlachetnego, na obywatela dobrego i użytecznego, przez edukację fizyczną, rozwinięcie umysłu i wychowanie moralno-religijne; te trzy podstawy uzasadnia i wyjaśnia autor w rozdziałach 11-ym, 12-ym i 13-ym, które się opierają na Ustawach i mowach Piramowicza, a są powtórzeniem tego, co już było powiedziane w innych rozprawach. Ostatni rozdział 14-y: „Ideał a rzeczywistość“, wykazuje wady i błędy w urzędzeniu szkół i programie nauk i przeszkody, które hamowały skuteczniejszą działalność K. E.; nie są te uwagi samodzielne, lecz zsumowane według opinii i zdań wypowiedzianych przez Kołłątaja, Śniadeckiego i Smoleńskiego.

Od ręki i bez wielkiego wysiłku napisaną została inna rozprawa tego samego autora: *Edukacja i instrukcja moralna i religijna Komisji Edukacji Narodowej*, pomieszczona w czasopiśmie: „Dwuetygodnik katechetyczny i duszpasterski“ (Tarnów, 1906, X, 373) i przedrukowana w „Rodzina i Szkoła“ (Lwów, 1911, XVI, 33). Dwa pierwsze ustępy: 1) Zadania i środki edukacji moralnej i 2) Edukacja moralna

są streszczeniem zasad i środków przez Piramowicza podanych w „Powiąznościach nauczyciela“, trzeci zaś ustęp „Instrukcja moralna“ jest streszczeniem tego, co w danym zakresie wyciągnąć można z odpowiednich podręczników szkolnych: Moralna nauka na klasę I, Moralna nauka na klasę II i Moralna nauka na klasę III, przyczem co do ostatniej, to autor raz powiada (str. 421), że ma pod ręką wydanie 2-gie z r. 1790, a w innym miejscu (str. 426) powołuje się na wydanie 3-cie z r. 1810. W dalszym ciągu autor z 3-ej części Elementarza streszcza naukę obyczajową w 8 krótkich ustępach, kończy zaś podaniem tego, co „Ustawy“ i „Przypisy do nauki moralnej“ mówią o sposobach udzielania uczniom przez nauczycieli nauki moralnej. Na tem się rzecz cała zamyka; zapowiedziane w tytule roztrząśnienie instrukcji „religijnej“ zostało w rozprawie pominięte zupełnie.

Antoni Potocki studyjując *Wychowawcze zadania ogółu* (Lwów, 1907), nie mógł pominąć milczeniem dawnych tradycji, płynących w Polsce z głównego w tym zakresie źródła, jakim były ustawy K. E. Zwrócił też uwagę (str. 35 — 42) na zasadnicze punkty tych ustaw, zaznaczając, że K. E. ustaliła dwa najszlachetniejsze bieguny idei wychowawczej: ojczyznę służącą wcieleniem dobra publicznego, i jednostkę, której szczęście zawiera się w pierwszej, a kierując się temi zasadami ustanowiła wychowanie obywatelskie, chcąc mieć z uczniów swoich dzielnych i samodzielnych ludzi, określiła obowiązki i kwalifikacye stanu nauczycielskiego, stworzyła typy szkół, społeczeństwu całemu przypomniawszy obowiązki względem dzieci przedszkolne i pozaszkolne, ułożyła wreszcie plan nauk dobrze przystosowany do ustroju i celów społeczeństwa polskiego w owej dobie. Ustawy jej, będące teoretycznym wcieleniem tych zasad i zamierzeń, są jednolitym co do treści i postępowym co do ducha i dążności pomnikiem, słusznie więc miały wpływ na późniejsze urządzenia szkolne i powinny być punktem wyjścia w Polsce dla wszystkich rozpraw nad sprawą wychowania i wykształcenia młodzieży. Ten ustęp p. t. *O Komisji Edukacji Narodowej* przedrukowany został w „Miesięczniku pedagogicznym“ (Cieszyn, 1910, XVII, 68).

Wygłoszony w Warszawie odczyt publiczny przez Stanisława Krzemińskiego wyszedł z pod prasy p. t. *Komisya Edukacyjna* (Warszawa, 1908). Rzeczy główne i zasadnicze dobrze są ujęte i wyłożone jasno, gdyż autor sumiennie korzystał z najważniejszych ogłoszonych

źródeł i opracowań, tudzież z rękopiśmiennych protokółów posiedzeń Towarzystwa do ksiąg elementarnych. Sprzeczać się można o szczegóły: więcej zapewne dla oryginalności niż z dobrej racji Augustowi Sułkowskiemu przypisuje autor inicjatywę utworzenia K. E.; niezbyt są dokładne wiadomości (str. 28) o zakresie działalności funkcyjnaryuszów K. E.; o taniości książek szkolnych (str. 87); polityczno-partyjnym, a nie historycznym jest pogląd na dwie Komisje Edukacyjne (str. 106 — 107), logika Condillac'a w przekładzie Jana Znoski wydana została w Wilnie w r. 1802 (str. 41), czytać należy Baudeau a nie Bandeau (str. 39), Roussel a nie Rousset (str. 43), Chompré zamiast Champré (str. 81). Nie wiem też, jaką drogą logiczną doszedł autor do tego, że K. E-jej odmówił prawa zajmowania się szkołami parafialnymi (str. 95), mówiąc, że przekroczyła co do tego swój mandat: autor przeoczył widocznie konstytucję sejmową i list sekretarza K. E. do ks. Rościszewskiego z 13 kwietnia r. 1776, przytoczony przez Smoleńskiego w „Pisma historyczne“ (II, 142); mnie zaś raczył zaszczyścić nowym tytułem „archiwisty metryki koronnej“, do którego z wielu powodów i względów pretensji rościć nie mogę.

Bardzo ciekawy materiał ogłosił ks. Jan Kurczewski w *Wiadomości o szkołach parafialnych w dyecezyi Wileńskiej* (Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno, 1908, tom II, str. 17). To, co autor we wstępie mówi o szkółkach parafialnych wogóle, dokumentami poparte nie jest i poparte być nie może; cennym jest za to wykaz wykaz szkół parafialnych na Litwie w latach 1781 i 1782 wraz z liczbą uczniów w każdej, według stanów, ułożony na podstawie dyecezyalnych wizyt, tudzież fragmentaryczne wiadomości o niektórych szkołach z czasów późniejszych, z tych samych pochodzące źródła. Autor ogłosił nadto szczegółową relację o szkółce w Ejdziszkach z r. 1788 (str. 25). Dodać wszakże należy, że figurujące w wykazie szkoły w Białymstoku, Szczuczynie i Wiszniewie niesłusznie zaliczone zostały do parafialnych.

Rok 1908 przyniósł nam bardzo ważne wydawnictwo dla historyków Komisji Edukacyjnej. Jest to praca Józefa Lewickiego *Bibliografia druków odnoszących się do Komisji Edukacji Narodowej, pierwszego w Europie ministeryum oświaty* (Lwów, 1908, odbitka z osobnego dodatku do „Muzeum“, 1907, tom I i sqq.). Książka ma jeden błąd techniczny: wyraz główny, o ile się powtarza na następnej

kolumnie, nie jest podany w całości na jej czele, lecz zastąpiony kreską; ale to nie wina autora, lecz nieuważnej redakcji Muzeum. Bibliografia Lewickiego zestawia wszystkie druki odnoszące się pośrednio i bezpośrednio, albo w całości i w części swej do K. E. w następujących dwóch działach: 1) Druki spólczesne i przedruki późniejsze (№№ 1—2043 i 2) Źródła bibliograficzne i opracowania (№№ 2044—2210). Trzecią część książki stanowi Skorowidz rzeczowo - osobowy, bardzo dobrze ułożony. W przedmowie autor zapowiedział (str. 4) część 4-tą, która miała obejmować Skorowidz chronologiczny druków spólczesnych, ale jej nie wydał, czego żałować wypada, gdyż ta część byłaby należytem uzupełnieniem poprzednich, a przy studiach byłaby wielce użyteczną dla badaczy. Jako praca bibliograficzna książka Lewickiego jest wykonaną dobrze i pracowicie, i jako bibliografia specjalna i podręcznik niezbędną będzie dla każdego badacza edukacji w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku i czasach następnych. Byłaby ta praca doskonałą, gdyby autor miał możność stykania się z materiałem bezpośrednio, robiąc studia w bibliotekach polskich i badając sam odpowiednie druki, szczególnie te, które nazywa spólczesnymi, to jest dawne. Ale to widać było niemożliwe i autor dokonał pracy, że się tak wyrażę, prawie wyłącznie w swoim gabinecie, czyli korzystał przeważnie z bibliografii i katalogów przez innych wydanych, wskutek czego praca jego ma pewne kłopotliwe nieraz dla badacza braki, a mianowicie, najważniejszy: niedokładność i niezupełność cytat, co najbardziej jest widoczne, gdy idzie o druki wydane bez roku, druki arkuszowe lub ogłoszenia i broszury bezimienne, tak naprzykład przy № 367 opuszczona data 18 lipca; przy № 822 powiedziano, że istnieją dwie edycye odmienne, ale bez wzmianki, czem się różnią między sobą i bez podania daty: Kraków 5 czerwca r. 1777 (drukowane u Balińskiego Pamiętniki o Janie Śniadeckim, (II, 5) i u Lenieka Książka jubileuszowa (str. 81); № 1748 drukowany u Grölla w r. 1781 (jest ten druk w bibliotece hr. Czarneckiego w Dobrzycy); № 2106 ma datę 1 sierpnia 1805 i drukowany „Berlin und Stettin bei Friedrich Nicolai, 1805“, 16°, str. 34; bardzo niedokładne wskazówki albo brak ich przy №№ 267, 1177 — 1179, 1181, 2092, 2093, 2155, 2186, 2187. Drugą wadą są powtórzenia albo uważanie jednakowych druków za różne, jak naprzykład №№ 15 = 726, 300 = 335, 993 = 1213, 1056 = 1245 i 1510, 1057 = 1249 i 1513, 1058 = 1248 i 1512, 1259 = 1830; № 2080 od-

nosi się do czasów poprzedzających K. E.; № 2149 podaje o K. E. tylko bardzo ogólne wiadomości, a № 2168 nie zawiera ich zupełnie. Trzecią wreszcie wadą jest opuszczenie wielu druków współczesnych, jakoto: O wadach edukacji (Monitor z 9 kwietnia 1774 № 29); Antoniego Onufrego Okęckiego Głos na Delegacji 19 października 1774 o dystynkcyi sum i funduszków po-jezuickich; Myśli względem założenia Museum Polonicum, wydane bez roku, zapewne w 1774 — 1776 przez Adama Kazimierza Czartoryskiego; List pewnego senatora do obywatela pisany r. 1776 (przeciw Komisji Rozdawniczej); Sumaryusz dwuletniej percepty i ekspensy od 1 lipca 1776 do ostatniego czerwca 1778, Ordynacya dla sądów K. E. poprawiona z datą 13 stycznia 1778; Rafała Gurowskiego mowa w senacie 10 września 1776 (przeciw Komisji Rozdawniczej); Propozycye od JKMości stanom Rzeczypospolitej na sejm r. 1780 (fol., 2 karty, biblioteka Czartoryskich); Eksperymenty publiczne w szkołach wojewódzkich Nowogrodzkich z lat 1777, 1780, 1781; Eksperyment publiczny w szkołach Nieświeskich z r. 1781; Uniwersał o nadsyłaniu druków i książek do biblioteki Załuskich z 2 czerwca 1781; Uniwersały do szkół z datą 25 kwietnia 1777 i 16 grudnia 1793; Dowód postępu w szkołach Wileńskich z r. 1780 i 1788; Sumaryusz dwuletniej percepty i ekspensy od 1 lipca 1786 do 1 lipca 1788, druk arkuszowy; Przełożenia i żądania księży pijarów koronnych do skonfederowanych rzeczypospolitej stanów z r. 1788 (arkuszowy druk w bibliotece Czartoryskich); O publicznej edukacji porównanej z prywatną, 1789. W drugim dziale książki są też pewne opuszczenia, gdyż nie cytowane są prace: Potockiego, Gackiego, Zaruskiego, Kańskiego, Kornitowa, Kraczkowskiego, Ado, Kryżanowskiego.

Rozprawka Konstantego Kościńskiego *Szkoły Rydzyskie książy Sułkowskich — przyczynek do historii oświaty w Polsce* (Poznań, 1909, odbitka z „Dziennika Poznańskiego“) co do bogactwa treści i naukowej wartości nie może iść w porównanie z poważną pracą Wundrack'a. Autor traktuje rzecz pobieżnie i nie cytuje źródeł; o ile się starał wyzyskać prywatne archiwa w W. Ks. Poznańskim nie dowiadujemy się wcale; jest to przyczynek w każdym razie do charakterystyki Augusta Sułkowskiego i jego planów utworzenia w Rydzynie szkół dla młodzieży płci obojga, głównie zaś pensyi dla panien z rodzin szlacheckich, planów pięknych i użytecznych w założeniu, ale

w praktyce licho wykonywanych z braku wytrzymałości, energii, konsekwencji i kłopotów finansowych, które nie pozwalały wydawać ciągle tyle pieniędzy, ile wymagało urzeczywistnienie pierwotnej myśli.

W *Матеріяли до исторії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв.* (Українсько-руський архівъ, Lwów, 1909, tom IV, str. 1) Hilaryon Swiencickij pomieścił rozprawkę: „Шкільна освіта духовних кандидатів в pp. 1756 — 1788“. Dowiadujemy się z niej, że akty konsystorza unickiego we Lwowie zawierają kilkadziesiąt świadectw szkolnych (74 z lat 1756 — 1788), wydanych przez zwierzchników rozmaitych szkół za czasów K. E. Autor dla przykładu przedrukował w całości trzy takie świadectwa: szkoły Szarogrodzkiej z r. 1776, Lubarskiej z r. 1778 i Kamienieckiej z r. 1784. Świadectwa takie rzadko spotykają się w archiwach, ten zbiór ich więc jest ciekawy. Ze smutkiem wypada mi tylko skonstatować, że ruscy doktorowie filozofii bardzo słabo przygotowani są do poważnych studyów naukowych, gdyż za mało znają historią kraju ogólną, język polski i nauki pomocnicze: p. Swiencickij twierdzi, że jezuici i po r. 1781 prowadzili szkoły w Kamieńcu Podolskim; wydalenie ucznia ze szkoły Szarogrodzkiej za awanturę widocznie szkolną przypuszcza, że nastąpiło za udział w rozruchach w r. 1768 (czyżby wiek ucznia mógł naprowadzić na taki wniosek?), łacińskie wyrazy drukuje autor w takim skróceniu: „Inquisitt. productitt“, zamiast profesor fizyki czyta „praeft. fizyki“, polski zaś frazes „prostym stylem“ w przypisku objaśnia w ten sposób: „значить в матерній мові“ (!), przecieć do dzieci i do ludu ruski paroch nie mógł kazania mówić ani po łacinie, ani po polsku; mówił tylko „prostym stylem“ — nie uczenie, ale zrozumiale.

Bardzo ciekawy uzupełniający fragment p. t. *Cudzoziemcy w Uniwersytecie* pamiętników Stanisława Jundziłła ogłosił Ludwik Janowski w rozprawie „O pismach historyczno-literackich Jundziłła“ (Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, 1909, III, 19). Czytamy w nim żywo skreślone sylwetki Regniera, Bisio, Giliberta, Forstera, Langmayera, Sartorisa, Lobenweina i Spitznagla, którzy powołani zostali z zagranicy na profesorów Szkoły Głównej Litewskiej w latach 1775 — 1794; te biograficzne szczegóły, które Jundziłł podaje, są nieocenione; o tych zaś, które milczeniem pomija, daje nam uzupełniającą wiadomość w adnotacyach wydawca pamiętników, powołując się na inne źródła, co pozwala czytelnikowi skontrolować zarazem opo-

wieści Jundziłła, niezbyt przychylnie, ale i słusznie spoglądającego na cudzoziemców niechętnem okiem. Biblioteka Publiczna w Wilnie posiada niewielki rękopis (B. XXIII. 1/7), zawierający notatki o tych samych profesorach pisane przez nieznanego autora według opowiadań Jundziłła; szkoda, że wydawca nie porównał go z tą redakcją fragmentu, którą sam do druku podał.

Kazimierza Maryana Morawskiego *Ignacy Potocki a Komisya Edukacyjna (1773 — 1788)* jest artykułem naprędce wyrwanym z większej całości, która zapewne się wkrótce znajdzie w ręku badaczów. W tym artykule (Biblioteka Warszawska, 1909, IV, 27) przedstawienie rzeczy nie jest wyczerpujące, nie są nawet cytowane źródła, widać tylko, że autor posiada źródła nowe i ciekawe, w szczególności zaś nieznaną dotychczas a bardzo cenną korespondencję Potockiego.

Należy się zrobić wzmiankę i o rozprawie Henryka Mościckiego *Sprawa włościańska na Litwie za panowania Pawła I* (Biblioteka Warszawska, 1909, II, 336), w której z niewydanych pamiętników Jana Nepomucena Kossakowskiego, biskupa Wileńskiego, i z rękopisów Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie wy dobył bardzo ciekawy fakt urządzenia przez tego biskupa nowej komisji edukacyjnej, której był prezesem i która głównie miała na celu popieranie oświaty wśród ludu przez zakładanie szkół parafialnych. Interesujące są mianowicie dwa okólniki biskupa z 28 września r. 1797 i z 1 czerwca r. 1800, w których poleca duchowieństwu i parafianom zupełnie się kierować w tej sprawie ustawami K. E. Chronologicznie więc sprawa przekracza granice zajmującego nas okresu, ale ważnym jest przyczynkiem do historii wpływu ustaw K. E. na szkolnictwo w okresie bezpośrednim po jej zwinieciu.

Nowy „Kwartalnik Litewski“ słusznie historię szkół uważa za kwestyę wymagającą opracowania i daje nowe przyczynki do niej. W tomie II-im (r. 1910, str. 67) Marek Gozdawa pisze *O szkołach w województwie Połockiem w XVIII w. po pierwszym kraju rozbiorze*. Mamy tutaj skrzętnie zebrane wiadomości o szkołach w Leplu, Czasnikach, Głębokiem, Połocku (ze strony polskiej), Dziśnie, Łużkach, Uszaczu i Berezweclu. Uwzględniony jest w tych zarysach i okres Komisji Edukacyjnej, zbogacony nawet wielu danemi nowymi, które autor wyczerpał nie tylko z drukowanych, ale i z ręk-

kopiściennych specjalnych źródeł, jakie sam posiada (raport szkolny z Uszacza z r. 1792) albo muzeum XX. Czartoryskich. Ten sam autor w artykule *Mozyrz* (Kwartalnik Litewski, 1910, III, 81) mówi o szkole w Mozyrzcu za czasów K. E. i przytacza faktyczne dane z wizyt generalnych wizytatorów ks.ks. Bienkowskiego i Erdmana w latach 1782 i 1789, których rękopisu doszukał się w muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie.

Józefa Lewickiego *Geografia za czasów Komisji Edukacji Narodowej, pierwszego w Europie ministerium oświaty* (Lwów — Warszawa, 1910), jest małą monografią poświęconą wspomnianemu w tytule przedmiotowi, który roztrząsa w trzech rozdziałach. Pierwszy: „geografia i stan jej za granicą” jest zanadto treściwy i za dużo bibliograficzny, nie dający dokładnego pojęcia o rzeczy, lecz odsyłający czytelnika do prac wskazanych. W 2-im rozdziale autor traktuje o geografii w Polsce; część jego pierwsza o rozwoju historycznym tej umiejętności w Polsce jest również konspektowo-treściwa i autor niesłusznie pomija w niej Jakóba ze Stobnicy, którego praca pod skromnym tytułem *Introductio in Ptolomaei cosmographiam* (1512 — 1531 pięć wydań) rozszerza wiadomości geograficzne i zawiera niektóre rzeczy nowe; w tym też rozdziale autor mówi pokrótce o geografii astronomicznej, fizycznej, o słownictwie geograficznym, również za bardzo treściwie, a nawet zanadto pobieżnie, tak samo jak o kartografii i podróżach po Polsce i jej opisach; najistotniejszą częścią tego rozdziału jest ustęp o geografii szkolnej, gdzie autor rozprawia o metodzie, pod czem rozumie poglądy na naukę geografii panujące w sferach kierujących za czasów K. E., mówi następnie o podręcznikach tej nauki i wykładzie jej w szkołach; chociaż z tekstu i przypisków widać znajomość odpowiedniego materiału, wszakże zdaje mi się, że i w tym razie należałoby poruszone kwestye rozwinąć dokładniej i wyłożyć w sposób bardziej wyczerpujący, gdyż takie pobieżne traktowanie sprawia na czytelniku wrażenie, jakoby owe dwie części rozprawy były jedynie koniecznym wstępem do części 3-ej (co do objętości równej dwóm pierwszym), zawierającej „wiadomości bibliograficzne”, ułożone według następującego szematu: 1) bibliografie, 2) źródła, pod którymi autor rozumie dzieła zawierające wiadomości do historii geografii, podręczniki do nauki jej oryginalne i tłumaczone, tudzież mapy,

wydane w Polsce i za granicą i 3) opracowania. Według mnie 1-sza i 3-cia grupa są w danym razie zbyteczne, gdyż tematu rozprawy nie dotyczą i wspomniane już były w wydanej przez autora „Bibliografii“, to zaś, co w dziełach tych dwóch grup odnosi się do geografii, spożytkowaneby mogło być albo zestawione w przypiskach do części 2-ej rozprawy; w 2-ej zaś grupie (źródła) takie są niekonsekwencye, gdyż np. opuszczono „Ustawy“ a zacytowano broszurę „wiadomość o soli“ (Warszawa, 1788); w grupie podręczników i map figurują nietylko wydane w latach 1773 — 1794, lecz i wcześniejsze, mniej więcej od połowy XVIII w. wydawane. W samym tytule zadanie autora z punktu widzenia treści i chronologii określone zostało dokładnie, w wykonaniu tymczasem ramy te ciągle się chwieją i krzywią bez zrozumiałych, a może i słusznych powodów. Nie przeczy to wszakże zasadzie gruntowności i chęci wyzyskania materiału, tudzież gorliwości, z jaką autor rzecz swą traktował; choćby jako przedwstępne studyum praca niniejsza bardzo jest cenną i użyteczną; jest też zapewne jedynie zapowiedzią prac dalszych, niewątpliwie pełniejszych w rozwinięciu i doskonalszych w układzie. Życzyćby tylko można, ażeby autor więcej unikał wyrażen, które zbyt silnie drapią ucho: uważać się bankrutem (str. 2); we formie (str. 21) jest wyrażenie galicyjskie, ale nie polskie; konstrukcja zdania (str. 23) z formą „przekonujemy się“ nie jest zrzeczna; tytuł rosyjskiego dzieła (str. 44) podany jest w transkrypcji alfabetem łacińskim, ale bardzo koślawo wskutek pomieszania pisowni rosyjskiej z ruską.

Studyum Wacława Tokarza *Zatarg o sprawę reformy akademii Krakowskiej w latach 1777 — 1782* znane jest dotychczas tylko ze streszczenia (Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie, 1910, XV, № 4, str. 3), ale z owego streszczenia widać, że poruszoną sprawę autor gruntownie i bezstronnie wyświetla na podstawie archiwalnego materiału, specjalnie zaś tek Kołłątajowskich, włączonych do Metryki Litewskiej, przechowywanej w archiwum Ministerjum Sprawiedliwości w Moskwie.

W tem samem wydawnictwie (Sprawozdania, 1910, XV, № 5, str. 8) podano streszczenie pracy Kazimierza Maryana Morawskiego *Archiwum Rydzyskie ksiąg Sułkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół nauk* zawodzi nasze oczekiwania, gdyż co inne-

go opiewa tytuł, a o czym innym mówi się w streszczeniu: charakterystyki Sułkowskich są cenne i dobrze skreślone, lecz dokładny opis zawartości ich archiwum może więcej dla badaczy byłby pożądanym.

Surowy ale cenny materiał podany został w wydawnictwie: „Literatura i sztuka. Dodatek do Dziennika Poznańskiego“ 1910, II, 14. Jest to *Kronika szkoły narodowej w Poznaniu od roku 1781 do roku 1793*, zawierająca przedruk dziennika spraw szkolnych z opisem wypadków od 21 października 1781 do 31 stycznia 1793, podany przez Tr. bez żadnej wzmianki o tem, gdzie się przechowuje rękopis oryginalny, z którego dokonano tego przedruku.

Rok 1910 z bogacił naszą literaturę nawet francuską monografią: *L'instruction publique et la Commission d' éducation en Pologne* (Paryż, 1910), której autorem jest ks. St. Żelazowski, doktor uniwersytetu Paryskiego. Obchodzą nas w niej dwa ostatnie rozdziały 4-ty i 5-ty. W pierwszym z nich autor, opierając się na protokołach Delegacyi sejmowej (a może tylko na dokładnem sprawozdaniu Załęskiego w „Jezuici w Polsce“), opowiada historią zawiazania K. E-ej, przyczem Oraczewskiemu i Sułkowskemu, że pierwsi wypowiedzieli słowo edukacja narodowa, a potem Massalskiemu, który przyczynił się do kodyfikacyi ustawy sejmowej, przypisuje zaszczyt autorstwa tej instytucyi, co słuszne nie jest; nie notuje jednak, że już Krzemiński podobnego był przed nim zdania. W rozdziale 5-ym autor opowiada o składzie K. E., jej pierwszych krokach, regulacyi majątku po-jezuickiego, Towarzystwie do ksiąg elementarnych, reformie akademii Krakowskiej i Wileńskiej, ustawach szkolnych, podziale szkół, systemie wykształcenia, szkołach parafialnych, szkołach profesjonalnych, wykształceniu dziewcząt, literaturze, końcu K. E. i funduszu edukacyjnym. Opowieść ta jest dość powierzchowna, mało wnikająca w istotę rzeczy i szczególnie pod koniec rozdziału bardzo pobieżna. Autor nie zna wielu źródeł drukowanych i wielu opracowań; niezbyt umiejętnie i krytycznie ze swych źródeł korzysta: powołuje się nieraz na takie prace jak Mecherzyńskiego albo Schmitta; eskurs o Staszicu nieudatnie wtłoczony w tekst opowieści, a takie np. twierdzenie jak to, że Paweł I ustanowił w Rosyi ministerium oświaty, dowodzi braku gruntowniejszych i ogólniejszych studyów. Rzecz w przedstawieniu autora jest

może nowa dla francuzów, ale przypuszczam, że i na czytelników francuskich zrobi wrażenie czegoś egzotycznego. Autor największy winien był położyć nacisk na historyczno-pedagogiczną stronę kwestyi, wykazać, o ile zasady i ustawy K. E. były postępowe, jaki ich stosunek do idei i porządków szkolnych istniejących we Francyi w XVIII wieku, zarówno jak i do reformy szkolnej wprowadzonej przez Napoleona I: toby więcej rozciekawilo francuzów i zmusilo do uznania przewodnictwa Polski w tak ważnych sprawach oświaty narodowej. Tymczasem wszystkie te kwestye autor pomija milczeniem i traci sposobność dobrą do urwania sobie lauru sławy i zaślugi.

P. Kopko wydał *Krytyczny rozbiór gramatyki narodowej O. Kopczyńskiego (Przyczynek do historii polskiej gramatyki)*, pomieszczony w Rozprawach Akademii Umiejętności, wydział filologiczny, serya III, tom 1-szy (ogólnego zbioru 46), Kraków, 1910, str. 244. Tytuł rozprawy jest śmieszny albo raczej niepotrzebnie ośmieszający Kopczyńskiego, boć on przecież gramatyki „narodowej“ nie napisał, a tylko gramatykę „dla szkół narodowych“. W wstępie autor rozprawy mówi o gramatykach, z których Kopczyński korzystał, omawia „wstęp do układu“, wyjaśniającego sposób pracy i pomocnicze źródła Kopczyńskiego, wreszcie ogólnikowo mówi o doniosłości jego gramatyki. Następują cztery rozdziały: 1) głosownia, 2) deklinacya, 3) koniugacya, 4) znaczenie wyrazów, źródłosłów — słoworód, składnia, iloczas, wierszopistwo, zawierające rozbiór odpowiednich kwestyi, przyczem wykazane są różnice w stosunku do poprzedników, inowacye zastosowane przez Kopczyńskiego, sposób traktowania rzeczy w rozmaitych częściach gramatyki, krytyczne uwagi i obserwacye autora. Rozprawa jest rezultatem sumiennej i usilnej pracy; dobra jest w szczegółach, ale brak jej uogólnienia wyników badania, zsumowania szczegółowych uwag, ogólnej charakterystyki albo dokładnej oceny, gdyż pobieżne uwagi o brakach albo zaletach gramatyki, we wstępie niby mimojazdem wypowiedziane, niewiele czytelnika nauczą. Dziwnem jest również, że w specjalnej pracy o gramatyce Kopczyńskiego nawet dokładny jej tytuł ani razu nie został przytoczony; nie dowie się też czytelnik, kiedy ta gramatyka została wydana, ile miała edycyi, jaki jest ich stosunek, z którego wydania autor rozprawy korzystał. Odpo-

wiedzi na powyższe pytania wymagała ścisłość naukowa, choćby wobec samego tytułu danego przez autora swej pracy.

Rozprawa ks. Stanisława Chodyńskiego *Szkoły oo. pijarów w Radziejowie i Włocławku* (Włocławek, 1911), o tyle dla nas jest ważną, że podaje z rękopisów wzięte wiadomości historyczne z kroniki szkoły Radziejowskiej w latach 1775 — 1787 (str. 24) i następnie wyciągi z protokółów wizyt (Decreta de professoribus et magistris scholarum in Radziejow), w których wyliczeni są członkowie personelu nauczycielskiego i ocenione ich pedagogiczne zdolności; pochodzą te dane z lat 1775 — 1778 i 1788 — 1793 (str. 39 — 41).

W monografii Wołyniaka *Bazylianie w Owruczu* (Przewodnik naukowy i literacki, Lwów, 1911, XXXIX, 63 sqq.) w rozdziale 4-ym: „Nauczanie w Owruczu w XVIII wieku“ jest mowa o tamtejszych szkołach za czasów K. E. na podstawie danych, które zebrał Smoleński i materyałów, które ogłoszone zostały przez Wisłockiego i przezemnie (choć nie wszystkich); jedna wiadomość o prefekcie Pantaleonie Maliszkiwiczu podaną została z rękopisu № 244 archiwum uniwersytetu Jagiellońskiego. Bardzo ciekawy i nowy jest następny rozdział 5-ty: „Wiadomość o sodalicyi w Owruczu“ (str. 151), gdyż wyzyskany został w tej materyi oryginalny rękopis bractwa, znajdujący się w muzeum Czartoryskich w Krakowie.

Kazimierz Maryan Morawski w artykule: *August Sułkowski a Komisya Edukacyjna* (Kwartalnik historyczny, Lwów, 1911, XXV, 75) ogłosił memoriał jego p. t.: „Projets qui devroint être exécutés par la Commission d' éducation“, który dowodzi tylko niepraktyczności umysłu Sułkowskiego, zarówno jak i tego, że pomijając udział jego w Komisji Rozdawniczej, wybór jego do K. E. ani zaszczytu, ani pożytku jej przynieść nie mógł. Podany w dodatku wyciąg z dziennika podróży tegoż Sułkowskiego usprawiedliwić może tylko powody, dla których wybrany został.

Wdzięczny temat wybrała sobie Z. Szybalska: *Praca Komisji Edukacyi Narodowej nad językiem polskim* (Wychowanie w domu i szkole, Warszawa, 1911, IV, 15), ale wątpić należy, czy potrafi mu należycie podołać. Ogłoszona dotychczas część tej pracy w dwóch zeszytach wspomnianego czasopisma traktuje o nauce języka polskiego przed czasami K. E., o nauce języka ojczystego w Niemczech, Austrii i Francji, o zasadach w tym kierunku przez K. E. przyję-

tych, o pracy Towarzystwa do ksiąg elementarnych i wydanych przezeń elementarzu i gramatyce Kopczyńskiego. W roztrząsaniu i traktowaniu tych kwestyi widać w autorce brak metodycznego przygotowania: nieumiejętność oryentowania się w źródłach i należytego korzystania z właściwych i wszystkich, przeskok i wtręty nie należące do rzeczy, małą precyzyę myśli, a zbytnie lekceważenie dokładności w wyrażeniach, nadto zaś rażące błędy: elementarz dla szkół parafialnych wyszedł z pod prasy w r. 1785, a nie 1786-ym; Jacek Przybylski nie był członkiem K. E.; ostatnia nie posyłała „statutów swej organizacyi zagranicznym członkom swoim“, gdyż ani statutów, ani członków takich nie miała.

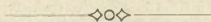

Z powyższego poglądu materyałów i opracowań, odnoszących się do Komisji Edukacyi Narodowej, które dotychczas posiadamy, przekonać się można, że okres szkolnictwa naszego za czasów tak postępowej i chlubnej dla nas instytucyi, jaką była ta Komisya, nie jest należycie i gruntownie opracowany w literaturze naszej. Jest nam znana w zarysach ogólnych, ale szczegółów o każdej specjalnej kwestyi brak nam na każdym kroku. Wiemy, jakie były ogólne zasady pedagogiczne, dążności i cele wykształcenia, przez nią zapoczątkowane i przeprowadzone, ale za mało wiemy o środkach i sposobach, jakie stosowane były, aby ten cel osiągnąć. Znamy teorię, ale za mało posiadamy dotychczas wiadomości, jak teoria stosowaną była w praktyce, jak się ona w życiu i w zastosowaniu przedstawiała, jaki był stan, rozwój i wewnętrzne życie nie tylko samej Komisji Edukacyi Narodowej, jako instytucyi kierowniczej, ale i tych instytucyi, które względem niej były pomocnicze, jako to Komisya Rozdawnicza, Komisya Sądowa, Towarzystwo do ksiąg elementarnych, i które K. E. stwarzała sama, to jest szkół: głównych, wydzielonych, podwydziałowych i parafialnych; ich historia zewnętrzna i życie wewnętrzne zamało albo wcale wyświetlone nie jest; zbyt mało wiadomości posiadamy również o tem, jaki był majątek funduszu edukacyjnego, jak się tworzył, o ile był pełny i w jaki sposób K. E. nim rozrządzała.

Z przeglądu powyższego widać również, że dotychczas bardzo niewiele ogłoszono materyałów: takie tylko, które dorywczo wpadły

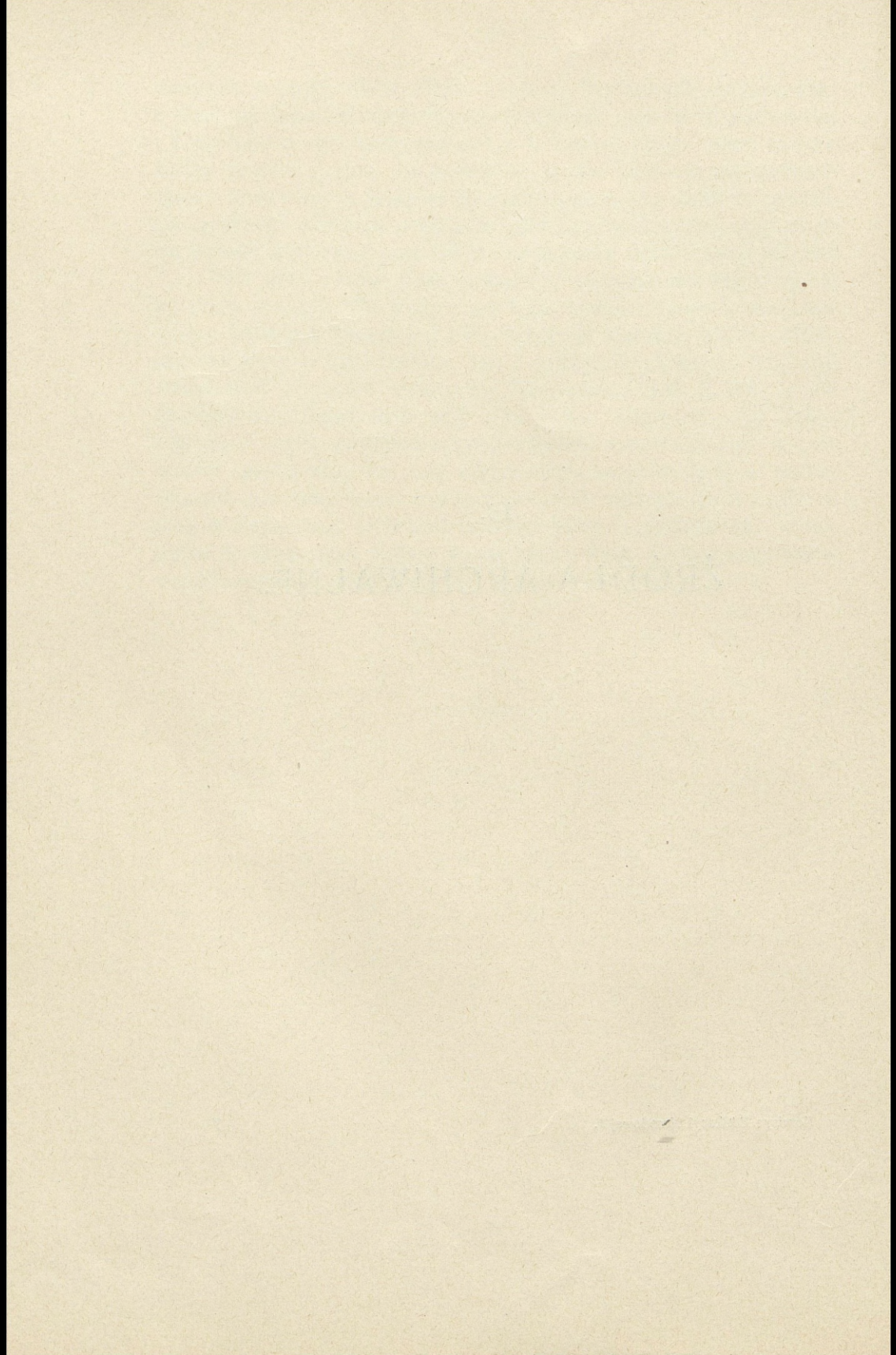
uczonym w rękę. Wprawdzie Lelewel, Bentkowski, Łukaszewski i Wisłocki dawali wskazówki, ale dotychczas tylko E. Kryżanowski i Smoleński z nich korzystali, a i to w bardzo ograniczonej mierze. Żaden jeszcze uczoney nie podjął się w tym kierunku systematycznych i archiwalnych studyów na szeroką skalę, by dojść do pojęcia, co zawierało właściwie archiwum Komisji Edukacyjnej, zbadać co się z niego dochoowało i na całości materyałów oprzeć swoje studya.

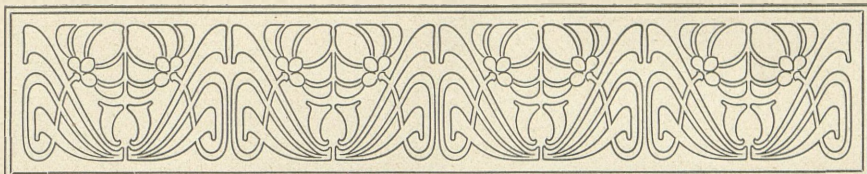
Taki stan rzeczy dostateczną był pobudką dla mnie, by się tej pracy podjąć. We wstępie do 1-go zeszytu wydawnictwa „Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły w Koronie, 1773 — 1794“ napomknąłem o tem, zarówno jak i w artykule „Komisya Edukacyi Narodowej“ (Przegląd historyczny, Warszawa, 1906, II, 396), gdzie szczegółowiej rozwinąłem mój plan w tym względzie. Na końcu niniejszej części powtarzam go z nowemi uzupełnieniami, a tymczasem przechodzę do 2-ej części mego zadania, dając w alfabetycznym porządku miast wykaz materyałów rozproszonych z całości, jaką tworzyło ongi archiwum Komisji Edukacyi Narodowej. W dodatku do tego spisu podaję wykaz urzędowych również materyałów współczesnych, znajdujących się w innych zbiorach.

B.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE.

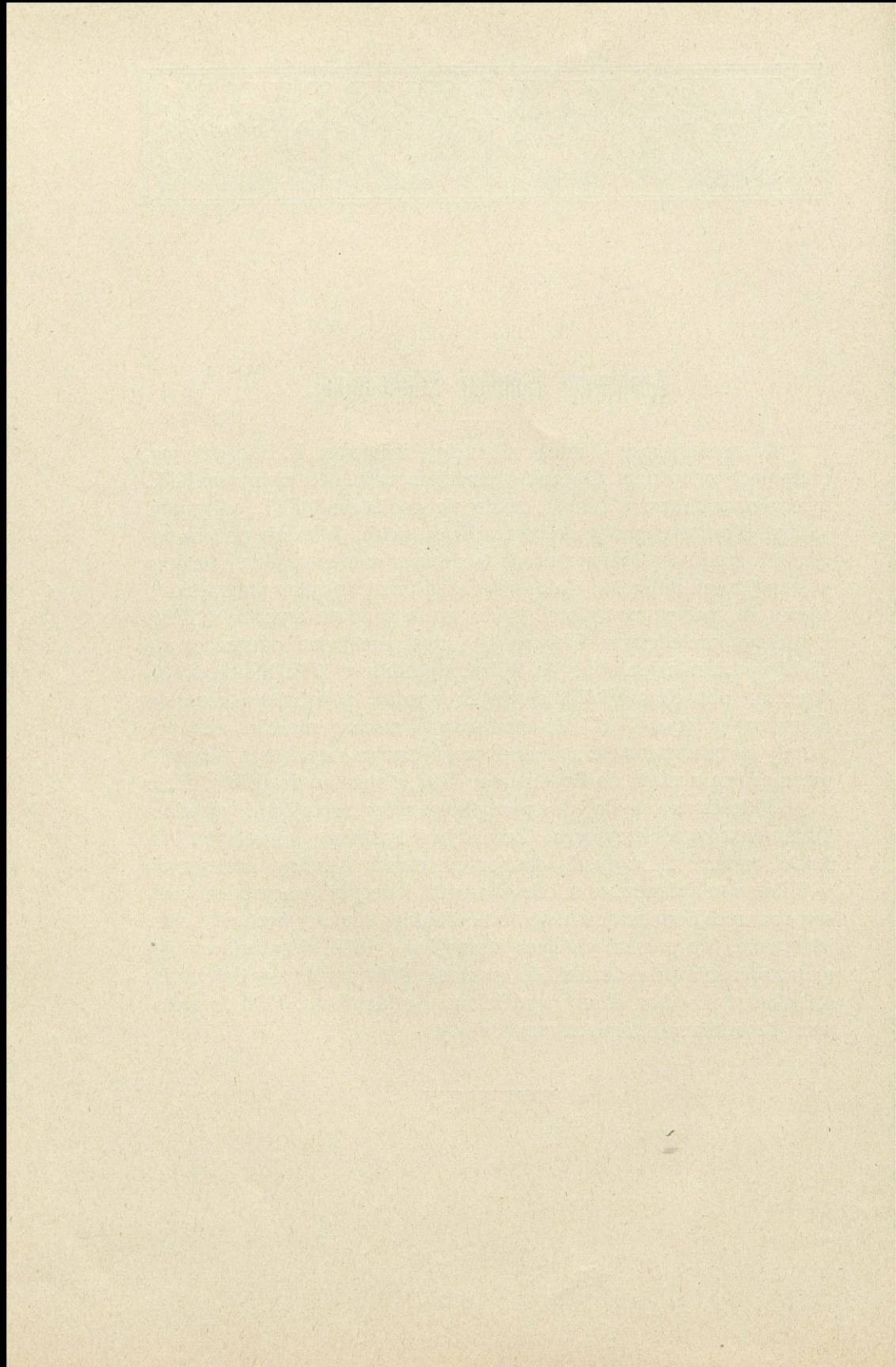

Archiwum Komisji Edukacyjnej.

W swoim czasie i miejscu historia archiwum K. E. będzie wyczerpująco wyłożona. Obecnie zaznaczam tylko, że archiwum K. E. było pierwotkowo w Zamku, gdzie się posiedzenia K. E. odbywały, i stamtąd przeniesiono je do pałacu Krasieńskich. W czasie pożaru pałacu (15 grudnia 1782) wyrzucono archiwum w nieporządku i złożono w jednej z sal biblioteki Załuskich, skąd je z powrotem przeniesiono znowu do pałacu po odbudowaniu go w połowie stycznia r. 1784. Z decyzji konfederacji Targowickiej część archiwum odnosząca się do Litwy przeniesioną była do Wilna w grudniu r. 1792, ale znowu po złączeniu obu Komisji Edukacyjnych w jedną, powróciła ta część do Warszawy w lutym 1794. Po kapitulacji Warszawy niektóre akty pozostały na miejscu, część zabrały Prusy i Austria, największa zaś część przeniesioną została do Grodna w r. 1797, a stamtąd do Wilna, gdzie w r. 1803 zabrano się do ich uporządkowania w celu głównie ujawnienia funduszków edukacyjnych. Zawiadywał tą sprawą uniwersytet Wileński, oddane zaś były do dyspozycji dwóch Komisji istniejących w Wilnie i w Krzemieńcu w celu zbadania i decyzji wszystkich kwestii spornych, odnoszących się do funduszków edukacyjnych na Litwie i Ukrainie. Po zamknięciu tych komisji w r. 1832, akty będące w jej rozporządzeniu przewieziono do archiwum dóbr państwa w Petersburgu, skąd tylko dwa działy wydzielono i oddano w r. 1834 do archiwum departamentu ministerium oświaty.

Kraków.

Muzeum XX. Czartoryskich.

Wszystkie rękopisy, jakie się znajdują w tym zbiorze, dzielę na dwie grupy: pierwszą stanowią te, które pochodzą z Wileńskiego oddziału K. E. i dostały się Adamowi Czartoryskiemu w czasach, kiedy był kuratorem okręgu naukowego Wileńskiego; druga zaś grupa, opisana w dodatku, pochodzi zapewne z archiwów, jakie przeszły do Czartoryskich po królu Stanisławie Augustie i po Tadeuszu Czackim. Nie wszystkie są dotychczas uporządkowane i skatalogowane, muszę więc, wyliczając je, podać ich sygnatury stare albo wypadkowe nie odpowiadające treści tytułu.

1) Jesuitica Nr. 6. Lustracya kolegium akademickiego Wileńskiego anno 1773 novembris 17 dnia po promulgowanej bulli rozpoczęta, anno zaś 1774 ianuarii 13 die skończona. Rękopis in folio, nienumerowany, z oryginalnymi podpisami lustratorów: Andrzeja Pomarnackiego, sędziego ziemskiego województwa Smoleńskiego, i Kajetana Podbereskiego, skarbnika województwa Wileńskiego.

2) Cztery zeszyty raportów szkolnych o nauczycielach, dyrektorach i uczniach zbroszurowane, szaro-niebieskim papierem obłożone, bez żadnej sygnatury: a) z Grodna z lat 1782, 1783, 1785 — 1787, 1790; Wołkowyska z lat 1782, 1783, 1785 — 1787, 1789, 1790; Lidy z lat 1782, 1785, 1786, 1788, 1789; Szczuczyna Litewskiego z lat 1785, 1787; Merecza z lat 1785 — 1787, 1789, 1790; Żyrowic z lat 1782, 1785 — 1790; Łużek z lat 1788, 1789; z Nowogródka z lat 1782, 1787 (236 kart). b) z Brześcia Litewskiego z lat 1782, 1785 — 1787; z Pińska z lat 1782, 1783, 1785 — 1790 (118 kart). c) z Mińska z lat 1782, 1786 — 1790; Słucka z lat 1783, 1785 — 1790; Berezwecza z lat 1783, 1785 — 1790; Chołopienicz z lat 1785 — 1787, 1789, 1790; Wierbołowa z lat 1785 — 1790; Mozyrza z roku 1787, Bobrujska z r. 1787, Nieświeża z r. 1787, Łużek z r. 1785, Lubieszowa z lat 1786 — 1788 (265 kart). d) z Białej z lat 1782, 1785 — 1787; Białegostoku z lat 1782 — 1784, 1786 — 1790 (174 karty).

3) Pojedyncze zeszyty bez sygnatur, zbroszurowane w końcu XVIII wieku i obłożone kolorowym papierem ówczesnym rozmaitego rysunku i barwy; mają numery współczesne oprawie na grzbiecie albo na okładce wypisane, a mianowicie:

a) Nr. 4: Księga do zapisywania nauczycieli i młodzi w szkołach powiatowych Wiszniewskich od 2 września 1776 do 29 września 1792 (53 karty).

b) Nr. 5: O stanie szkół W. Ks. Litewskiego repartycyi ruskiej podczas wizyty generalnej w r. 1782 znalezionym przez ks. Franciszka Bieńkowskiego, w następujących miastach: Biała, Brześć, Lubieszów, Dąbrowica, Pińsk, Żyrowice, Słonim, Łysków, Wołkowysk, Nowogródek, Nieśwież, Swierzno, Słuck, Mińsk, Postawy, Berezwech, Łużki, Czaśniki, Chołopienicze, Bobrujsk, Mozyr (11 kart).

c) Nr. 5 (drugi): Raport wizyty generalnej ks. Franciszka Bieńkowskiego w r. 1783 o szkołach w miastach: Węgrów, Drohiczyn, Lida, Żyrowice, Biała, Brześć, Białystok, Wołkowysk, Szczuczyn Litewski, Grodno, Merecz, Wilno, Kowno, Rosienie, Kroże, Kretynga, Podubisie, Poniewież, Wiłkomierz, Boruny, Wiszniew (17 kart).

d) Nr. 8: Raport wizyty generalnej ks. Dawida Pilchowskiego z roku 1783 szkół w Lidzie, Nowogródku, Nieświeżu, Słonimie, Żyrowicach, Pińsku, Lubieszowie, Dąbrowicy, Słucku, Bobrujsku, Mozyrze, Mińsku, Chołopieniczach, Łużkach, Berezwechu, Postawach i Widzach (29 kart).

e) Nr. 9: Raport wizyty generalnej odprawionej w r. 1787 przez ks. Jana Erdmana (32 karty).

f) Nr. 17: Wypisy protokółów miejscowych wizyty generalnej ks. Dawida Pilchowskiego odprawionej roku 1786 (27 kart).

g) Nr. 20: Raport wizyty generalnej przez ks. Jana Erdmana odprawionej w r. 1787, z dodatkiem spisu instrumentów fizycznych i matematycznych w rozmaitych szkołach (23 karty).

h) Nr. 22: Protokoły miejscowe wizyty ks. Dawida Pilchowskiego odprawionej w r. 1787 w szkołach w Wierzbołowie, Mereczu, Kownie, Białymstoku, Wołkowyskach, Szczuczynie, Biale, Grodnie, Lidzie, Rosieniach, i ks. Jakóba Jaxy z wizyty w r. 1789 w Lidzie, Wiłkomierzu, Rosieniach, Szczuczynie i Poniewieżu; zalecenia zestawione w Łużkach (szkoły Waleryanowskie) dnia 25 lipca r. 1783 (rękopis niefoliowany).

i) Nr. 25: Raport wizyty generalnej ks. Jakóba Jaxy w r. 1788 odprawionej w szkołach w Żyrowicach, Wiszniewie, Nowogródku, Wilnie, Postawach, Berezwechu, Łużkach, Chołopieniczach, Mińsku, Nieświeżu, Słucku, Bobrujsku, Mozyrzu, Dąbrowicy, Lubieszowie (31 karta).

j) Nr. 26: Raport wizyty ks. Jana Erdmana odprawionej w r. 1788 w Grodnie, Brześciu, Krożach, Wołkowyskach, Pińsku, Biale, Białymstoku, Kownie, Kretyndze, Lidzie, Szczuczynie, Mereczu, Wierzbołowie, Rosieniach, Poniewieżu i Wiłkomierzu (26 kart).

k) Nr. 27: Wypisy z protokółów miejscowych wizyty ks. Jana Erdmana w r. 1788 odprawionej w szkołach, jak wyżej Nr. 26 (24 karty).

l) Nr. 28: Wypisy z protokółów miejscowych wizyty ks. Jakóba Jaxy z r. 1788 w szkołach, jak wyżej pod Nr. 25 (30 kart).

ł) Nr. 31: Wypisy z protokółów miejscowych wizyty generalnej ks. Jana Erdmana w r. 1789 odprawionej w szkołach w Wilnie, Postawach, Chołopieniczach, Mińsku, Słucku, Bobrujsku, Pińsku, Nieświeżu, Nowogródki i Wiszniewie (18 kart).

m) Nr. 32: Wypis z protokółów miejscowych wizyty generalnej ks. Jana Erdmana w r. 1790 szkół w Grodnie, Brześciu, Wilnie, Wołkowyszkach, Pińsku, Biale, Białymstoku, Kretyndze, Kownie, Mereczu, Wierzbołowie (21 karta).

n) Nr. 33: Raport wizyty generalnej ks. Jana Erdmana z r. 1790 szkół w Grodnie, Brześciu, Krożach, Wilnie, Wołkowyszkach, Pińsku, Biale, Białymstoku, Kretyndze, Kownie, Mereczu, Wierzbołowie (19 kart).

o) Nr. 75: Raport wizyty generalnej przez ks. Grzegorza Piramowicza w r. 1782 odprawionej szkół w Węgrowie, Drohiczynie, Białymstoku, Tykocinie, Grodnie, Szczuczynie, Lidzie, Wilnie, Borunach, Wiśniewie, Postawach, Widzach, Wilkomierzu, Poniewieżu, Rosieniach, Krożach, Kretyndze, Podubisiach, Kownie, Mereczu (36 kart).

4) Fascykuł zatytułowany: „Wizyty szkół i raporta, 1785 — 1792“, nieuporządkowany i nienumerowany, w okładce tekturowej szarej z taśmami do zawiązania, zawiera: 1782 raport o naukach klass III — VI z Pińska; 1783 raport o naukach z Pińska; 1783 wypisy z protokółów miejscowych wizyty generalnej szkół w Słonimie, Nieświeżu, Nowogródki, Żyrowicach, Pińsku, Bobrujsku, Mińsku, Mozyrzu, Chołopieniczach, Postawach, Berezwezu; 1785 luty 19 protokół wizyty rektorskiej szkół w Biale odprawionej przez ks. Buchowskiego, rektora wydziału Poleskiego; 1786 raport wizyty rektorskiej szkół wydziału Ruskiego odprawionej przez ks. Bauera; 1786 raport o stanie szkół wizytowanych przez ks. Franciszka Bieńkowskiego i ks. Dawida Pilchowskiego; 1789 wypisy z protokółów miejscowych wizyty generalnej ks. Jakóba Jaxy szkół w Wołkowyszkach, Krożach, Kretyndze, Wierzbołowie, Kownie, Grodnie, Białymstoku, Żyrowicach, Mereczu; 1790 wypis z protokołu miejscowego wizyty generalnej ks. Jana Erdmana szkół w Krożach; 1790/91 raport o stanie szkół w W. Ks. Litewskim; 1791 wypisy z protokółów miejscowych wizyty generalnej ks. Antoniego Obrąpalskiego szkół w Wołkowyszkach, Wierzbołowie, Kretyndze, Żyrowicach, Mereczu, Kownie, Grodnie, Brześciu, Białymstoku, Krożach, Wilnie, Biale; 1791 raport wizyty generalnej odprawionej przez ks. Antoniego Obrąpalskiego w szkołach wyżej wspomnianych; 1792 raport wizyty generalnej odprawionej przez ks. Antoniego Obrąpalskiego w szkołach w Nowogródki, Postawach, Chołopieniczach, Mińsku, Słucku, Bobrujsku, Pińsku, Nieświeżu, Wiśniewie, Berezwezu, Uszaczu; instrukcje od Szkoły Głównej Litewskiej wizytatorom generalnym dane w latach 1783, 1785, 1789, 1790.

5) Fascykuł z tytułem: „Zaświadczenia studentów“, nieuporządkowany i nieliczbowany, zawiera: świadectwa wydawane uczniom na blan-

kietach drukowanych przez rozmaite szkoły z różnych lat; potrzeby z okoliczności miejsca wynikające od szkół Białostockich do rektora Szkoły Głównej Litewskiej podane przez ks. Jana Michałowskiego prorektora, bez daty; raport o dyrektorach i uczniach szkół w Żyrowicach, bez daty; protokoły rezolucyi przedstawiających kandydatów do medalów diligentiae, bez daty; submisya „Ustawom“ nauczycieli szkół w Nowogródku z 27 września, w Brześciu z 28 września, w Grodnie z 9 października, w Kownie z 3 grudnia, w Mińsku z 12 grudnia, w Wilnie z 31 grudnia r. 1781, w Pińsku z 1 marca 1782, w Mozyrzu z 24 stycznia, w Biale z 29 września 1784; protokoły przyjęcia stanu akademickiego przez profesorów Szkoły Głównej Litewskiej z lat 1782 — 1787; raport o nauczycielach szkół w Słucku z r. 1785 i 1790, o nauczycielach w Nowogródku z roku 1787; raporty o nauczycielach, dyrektorach, uczniach i naukach w szkołach Białostockich, Brzeskich, Grodzieńskich, Kowieńskich i Nowogródzkich z r. 1793; wypisy z protokołu miejscowego obrad wydziałowych zgromadzeń akademickich Litewskiego w Grodnie, Poleskiego w Brześciu i Ruskiego w Nowogródku, wszystkie z 6 sierpnia r. 1790.

Moskwa.

1. Archiwum Ministerjum Spraw Zagranicznych.

Posiada tylko dwa kodeksy wypadkowo tutaj oddane:

1) Komisya Edukacyjna Obojga narodów. Prawo na sejmie 1793 roku postanowione. Warszawa, w drukarni Korespondenta (8°, 53 str.; Józef Lewicki, Bibliografia druków K. E. Nr. 836).

2) Разныя дѣла, относящіяся до Комиссии Эдукаціонной или воспитаніи (sic!) zawierają¹⁾ w sobie 14 następujących dokumentów: 1) Komisya Edukacyi Narodowej (drukowany projekt z r. 1791; Lewicki, Bibliografia Nr. 834). 2) Grzegorza Piramowicza Plan instrukcyi i edukacyi przepisany od Komisyi dla Szkół Głównych i innych w krajach Rzeczypospolitej (druk, Lewicki Nr. 1271). 3) Do Najjaśniejszego Pana i stanów Rzeczypospolitej od Szkół Głównych przełożenia i prośby — memoriał z datą: Grodno, 10 lipca 1793, podpisany przez Poczobuta i Śniadeckiego. 4) Les avantages de l'unité de la Comission d'éducation pour deux nations, et de ce que les Commissaires ne recevoient aucune paie, ni récompense — memoriał przez tych samych pełnomocników przedłożony. 5) Francuskie tłumaczenie memoriału wspomnianego pod nr. 3-im. 6) Informacya o rozrządzeniu dóbr probostwa Miechowskiego przez K. E. w r. 1786 z podpisem Karola Lelewela, kasyera K. E. 7) Prośba Jana Zygmunta Tolkemita, kontraregestranta K. E., o wyznaczenie mu jednorazowej zapomogi z powodu 20-letniej służby w K. E. z datą Warszawa 9 lutego r. 1794, po francusku. 8) Raport Najjaśniejszemu Panu podany od kasy funduszu edukacyjnego 23 grudnia 1794 (po polsku i po francusku), składający się z 6 części: a) o stanie dochodów rocznych funduszu edukacyjnego; b) o stanie wydatków edukacyjnych, dysponowanych tak przez K. E., jakoteż przez Wydział Instrukcyi (z czasów Kościuszki); c) o stanie kasy funduszu edukacyjnego; d) o stanie kasy

---

¹⁾ Opis rękopisu zawdzięczam uprzejmości Mikołaja Nowosadzkiego, profesora uniwersytetu Moskiewskiego.

powierzonej Wydziałowi Instrukcyi na druki rządowe; e) o retentach na posesorach dóbr i summ po-jezuickich do raty Trzech Królów 1795; f) o zaległości do opłacenia z kasy funduszu edukacyjnego, przypadającej do dnia 1 stycznia 1795. 9) Adnotacye do powyższego raportu. 10) Prośba (po francusku) z datą 5 stycznia 1795 Karola Lelewela o wyznaczenie emerytury jemu i innym urzędnikom kasy K. E. 11) Prośba Mateusza Ustrzyckiego, plenipotenta K. E., bez daty, o wyznaczenie pensyi. 12) Prośba Daniela Hajewskiego, rektora szkoły wydziałowej Warszawskiej, z 24 stycznia 1795, ażeby kasa funduszu edukacyjnego zamieniła papierowe bilety, którymi nauczycielom wypłacono pensye, na „gotowe pieniądze“. 13) Relacya królowi Stanisławowi Augustowi, otrzymana przezeń 30 maja 1795, złożona przez Michała Hubego, dyrektora zamkniętego korpusu kadetów, że nowa szkoła nie mogła być otwarta z braku uczniów. 14) Prośba polska Karola Lelewela z 9 lipca 1795 o wyznaczenie mu pensyi (Nr. 200, 1).

2) Archiwum Ministeryum Sprawiedliwości.

Posiada akty metryki litewskiej, w której wiele jest materyałów, odnoszących się do K. E., w działach VII-ym i IX-ym. Dają wykaz ich według dzieła Stanisława Ptaszyckiego „Описание книгъ и актовъ Литовской Метрики“ (Petersburg, 1887) z uzupełniającymi szczegółami i podaniem treści tych tomów, które Ptaszycki tylko kropkami oznaczył (str. 196 — 207)¹⁾.

Dział VII. Nr. $\frac{126}{198}$. Protokół materyi tyczących się wydziału edukacyjnego od rozpoczęcia czynów Straży 19 czerwca r. 1791; ordynacya dla kancelaryi Straży (10 kart).

Nr. $\frac{131}{143}$. Lustracya kolegium Sandomierskiego i percepta z Krzyżanowic, 1781 — 1786 (240 kart).

Nr. 198. Dokumenty odnoszące się do wizyty i reformy akademii Krakowskiej przez Hugona Kołłątaja, 1775 — 1779 (kart 343).

Nr. 199. To samo, 1774 — 1781 (kart. 530).

Nr. 200. To samo, 1774 — 1779 (kart 243).

Nr. 201. To samo, 1777 — 1786 (kart 582)²⁾.

Dział IX. Nr. 13. fol. 1 List Żołądziowskiego z Krakowa z 18 marca 1783 o funduszach uniwersytetu; fol. 6 Notatka o uczniach publicz-

¹⁾ Jedne z opisanych poniżej tomów sam miałem w rękę, treść drugich zakomunikował mi p. Sergiusz Szambinago.

²⁾ Por. ks. Hugona Kołłątaja korespondencya z Tadeuszem Czackim, wyd. F. Kojciewicz, Kraków, 1845, IV, 293.

nych kolegium fizycznego; fol. 10 list Sebastjana Czaputowicza z 18 kwietnia 1785 w tej samej kwestyi (260 kart).

Nr. 14: fol. 163 Zaświadczenie Nepomucena Tylkowskiego, rektora wydziału Wołyńskiego, i Wojciecha Jarkowskiego, profesora matematyki w Krzemieńcu, z 23 lutego 1792 dla Jana Hulpanowskiego, ucznia szkół Łuckich, o zdaniu egzaminu na geometrę przysięgłego; fol. 369 Nota K. E. do skarbu koronnego z 16 stycznia 1794 co do procentu od sumy 197,229 złp. na spłacenie Komisji Skarbowej; fol. 374 Prośba Ignacego Wodzińskiego, komendanta szkoły podchorążych, do Króla i Rady z 13 grudnia 1793 o wypłacie pieniędzy na utrzymanie szkoły (470 kart).

Nr. 17: fol. 91 Protokół materyi dotyczących się wydziału edukacyjnego od rozpoczęcia czynności Straży 19 czerwca 1791; fol. 106 Punkta do urzędzenia kancelaryi ekonomicznej K. E. N.; fol. 119 Skarga Szkoły Głównej Koronnej na rozkwatowanie wojska w kolegiach i bursach; fol. 133 Rachunek wydatków na szkołę języków orientalnych w Konstantynopolu z 24 kwietnia 1778; fol. 301 Decretum in causa H. Kołłątaj cum fiscalii Cracoviensi (302 karty).

Nr. 19: fol. 142 Deputacya do egzaminowania K. E. (z senatu Gedroyć, Ankwicz, Łoś, Szczyt; z Małopolski Krasieński, Czacki; z Wielkopolski Radziwiński, Mokronowski; z Litwy Zabiełło, Niemcewicz); fol. 346 Tabela uczniów sztuki lekarskiej ułożona z raportów Szkoły Głównej, tudzież od którego miasta jaka suma zaległa, 1785 — 1789; fol. 377 Tabela okazująca stan intrat funduszu edukacyjnego na Litwie, według tabeli P. Delegacyi od konfederacyi Targowickiej do egzaminowania czynności K. E. wyznaczonej, 1792 (402 karty).

Nr. 21: fol. 59 Ordynacya sądów rektorskich Szkoły Głównej Koronnej z 3 października 1786 (druk); fol. 72 Projekt do ustanowienia porządku dla sprawujących profesyą lekarską w Warszawie, 1778, druk (395 fol.).

Nr. 23: fol. 42 Pełnomocnictwo od Króla z 10 lutego 1787 upoważniające Lubienieckiego i Kołłątaja do rozgraniczenia majątku Żydów.

Nr. 24: fol. 155 Specyfikacya szkół w Koronie i Litwie do pozyskania medalów diligentiae.

Nr. 25: fol. 111 Przywrócenie dóbr akademickich do rządu K. E. (dobra probostwa Miechowskiego z r. 1794).

Nr. 26: fol. 184 Projekt ustaw Komisji Edukacyi Narodowej; fol. 193 Początki, na których powinien się zasadzać rząd Szkoły Głównej; fol. 284 O poprawie szkoły kadetów, 1784.

Nr. 29: fol. 237 Projekt od deputacyi egzaminującej Komisye Edukacyjnej z 12 listopada 1793.

Nr. 34: fol. 222 — 234 Relacya deputacyi do egzaminu Komisji Edukacyjnej obojga narodów wyznaczonej z 27 października 1793; podpisani: A. Suchodolski, Kazimierz Zaleski, Ignacy Łobaczewski, Józef Choynowski, S. Zambrzycki, Wincenty Modzelewski.

Nr. 44: fol. 151 Materye tyżące się Komisji Edukacyjnej: rejestr 18 rozmaitych dokumentów, ze wskazówką gdzie się znajdują, od czerwca 1791 do kwietnia 1792.

Nr. 45: fol. 94 Całość funduszów K. E. (brulionowa notatka bez daty i podpisu); fol. 161 Zakwitowanie K. E. z datą 12 listopada 1793 (brulion); fol. 186 Zakwitowanie K. E. Koronnej (brulion bez daty).

Nr. 46: fol. 107 Projekt do reformy K. E. N. (to samo, co w Nr. 26 fol. 184 (druk).

Nr. 64: fol. 164 list Mniszcha z 5 października 1783 o zrzeczeniu się obowiązków członka K. E.; fol. 439 sqq. Zaświadczenia dla rozmaitych osób o kwalifikacji ich na urząd geometry przysięgłego.

Nr. 72: fol. 159, 178 — 204 Świadczenia Szkoły Głównej Koronnej rozmaitym osobom wydane w latach 1786 — 1790 dla pozyskania przywileju na geometrę przysięgłego.

Nr. 73: fol. 349 List Kołłątaja do kanonika Idatte z 20 lutego 1782, z dołączeniem projektu Rady Szkoły Głównej z 6 osób złożonej.

Nr. 75: fol. 1—10 Wyciągi z protokółów posiedzeń K. E. w roku 1785; fol. 11 sqq. listy Badurskiego, Czerwińskiego, Garyckiego, Kolendowicza, Lipiewicza, Marxena, Minockiego, Muszyńskiego, Przedborskiego, Szabla, Żołędziowskiego do Kołłątaja pisane w latach 1778 — 1786 (96 kart).

Nr. 76: listy z lat 1758 — 1792, które pisali do Kołłątaja: Albertini, Badurski, Bednarski, Bogdanowicz, Bogucicki, Chrzastowski, Ćwikliński, Depuciński, Dębski, Dziewoński, Garycki, Gawroński, Gostyński, Gutkiewicz, Jagielski, Jaskiewicz, Kolendowicz, Kołłątajowie, Lelewel, Lipiński, Marxen, Miłobędzki, Minocki, Mirosławski, Olechowski, Ołpiński, Pawsza, Popiel, Przedborski, Przybyszewski, Putanowicz, Radeński, Reszczyński, Rotkiewicz, Rybiński, Rydułski, Słupski, Smaczniński, Sobolewski, Szabel, Szadurski, Szczurowski, Świebocki, Wasilewski, Węgliński, Włyński, Żołędziowski (541 karta).

Nr. 77: listy, które do Kołłątaja w latach 1731 — 1735 i 1786 — 1794 pisali: Ankiewicz, Dembowski, Dobiejowski, Gawroński, Grabowski, Ledochowski, Lubomirski, Małachowski, Myszkowski, Orelli, Radziwiłł, Rutkowski, Ruggia, Szaniawski, de Vitry, Wodziński, Złotkiewicz (238 kart).

Nr. 78: listy, które w latach 1772—1792 pisali do Kołłątaja: Baranowski, Bednarski, Bieliński, Bogdanowicz, Chudzicki, Gostyński, Groszkowski, Jasiński, Jaśkiewicz, Jezierski, Kołłątajowie, Kostecki, Kwiatkowski, Lipski, Marxen, Minocki, Ołpiński, Ostrowski, Penzel, Poniatowski, Przedborski, Putanowicz, Rydułski, Schmidt, Słupski, Smaczniński, Smuglewicz, Sołtykiewicz, Szabel, Szaster, Śniadecki, Treffler, Trębski, Żołędziowski (549 kart).

Nr. 79: listy, które w latach 1772 — 1792 pisali do Kołłątaja: Badurski, Bednarski, Dąbrowski, Gawroński, Hołowczyc, Idatte, Jezierski, Kołłątajowie, Kownacki, Miaskowski, Miłobędzki, Mirosławski, Muszyński,

Odyniec, Olechowski, Ostrowski, Ossowski, Przedborski, Przybylski, Putanowicz, Radwański, Smaczniński, Sołtyk, Stadnicki, Szabel, Szembek, Śniadecki, Woynarowski, Zabłocki, Zaborowski, Żołędziowski, Żukowski (490 kart).

Nr. 81: fol. 42 W sprawie zrzeczenia się przez Mokronoskiego prawa do dóbr Rumoki i Bogurzyna z 17 czerwca 1778; fol. 200 zaświadczenie do patentu na geometrę dla Kolewicza z 24 sierpnia 1786.

Nr. 87: fol. 31, 54, 72 — 83, 86 — 93, 96 — 115, 118, 122 — 125 świadectwa dla rozmaitych osób do patentu na geometrę, z r. 1786.

Nr. 95: fol. Uniwersał Kołłątaja po łacinie do całego stanu akademickiego, gdy objął obowiązki rektora Szkoły Głównej Koronnej z datą 5 lutego 1783; fol. 64 List Emeryka Gołaszewskiego, przeora klasztoru na Łysej Górze, bez daty, do biskupa Krakowskiego, że mnisi nie wyrzekają się prawa prowadzenia szkół, ale żądają, aby król zabezpieczył klasztorowi posiadanie dóbr, a biskup prawo nowicyatu i żeby mieli zapewnione wieczyste prawo do kolegium po-jezuickiego Sandomierskiego; fol. 65 Przywilej Stanisława Augusta z 2 lipca 1783 nadający Szkole Głównej Koronnej *prawa nova publica quovis idiomate et scripta litteraria imprimendi*; fol. 72 Opisanie kolegiat i kościołów parafialnych, szkół wydziałowych i farnych, kolegiów, burs, seminaryum akademickiego przy kościele św. Piotra, szpitala przy kościele św. Barbary, drukarni i innych gmachów do Szkoły Głównej należących, przez majora Zawadzkiego, architekta K. E. z 20 lipca 1783; fol. 78 Dochód i wydatek do dóbr Akademii Krakowskiej (41360 złp.) z 27 kwietnia 1782; fol. 81 Uniwersał bez daty Massalskiego prezesa K. E. o porównaniu Szkoły Głównej Litewskiej w prawach i przywilejach z Koronną; fol. 85 Notatki o sprawach, które miały być proponowane na sesjach w sprawie nauk i rządu wewnętrznego w Szkole Głównej; fol. 89 Fundusz na fabrykę ogrodu botanicznego; fol. 90 Wydatki na collegium physicum; fol. 96 Wydatki na collegium morale; fol. 97 Odpowiedź magistratu Krakowa z 1 sierpnia na notę Kołłątaja z 22 lipca 1783 w sprawie współdziałania egzekucyi dekretów rektorskich; fol. 100 Promemoria co do kancelaryi, biblioteki, wizyt, kandydatów i innych spraw szkolnych do załatwienia ich w r. 1785; fol. 106 Tabela zgromadzeń akademickich i szkół w Koronie, 1785; fol. 108 Nota kanclerza Okęckiego do biskupa Płockiego z 4 września 1783, na żądanie rejencji Kwidzyńskiej, w sprawie fundacyi Bartłomieja Nowodworskiego w mieście Tucholi; fol. 109 Wypis z protokołu posiedzeń K. E. z 18 listopada 1780; fol. 115 Kwit dziekanów Szkoły Głównej z 17 czerwca 1780 z zapłaconych 600 złp. czynszu rocznego od senatu Gdańskiego; fol. 116 Rejestr książek niewiadomo jakiej biblioteki; fol. 124 Papiery odnoszące się do udzielenia prawa praktyki lekarskiej Mikołajowi Leonardowi 1778; fol. 134 Manifest szkół Wieluńskich pijarskich przeciwko Michałowi Droszewskiemu sieradzkiemu, Józefowi Oyrzanowskiemu wieluńskiemu subdelegatom i innym palestrantom z kwietnia 1783 o niepokojach, burdach, napaściach, biciu uczniów wniesiony przez wicerektora Jacka

Podowskiego i Erazma Sokołowskiego prefekta, w imieniu ks. Zygmunta Linowskiego rektora; fol. 138 Uwagi i przyczyny na projektowanie przydania prefekta akademickiego szkołom zakonnym ks. bazylianów nie tylko do podjęcia się nowych szkół, ale nawet i do utrzymania dawniejszych; fol. 139 Notatka historyczna o szkole przy kościele P. Maryi na Nowem Mieście w Warszawie; fol. 142 Prawa egzempcyi od obcych jurysdykcji akademikom służące i objaśnienie prerogatyw kanclerskich ks. biskupa Krakowskiego; fol. 158 Uniwersał drukowany z 13 stycznia 1778 o jurysdykcji sądów K. E. N.; fol. 213 listy Kołłątaja do biskupa Płockiego w sprawach edukacyjnych pisane w r. 1777 17 i 24 maja, 7 czerwca, 1 lipca i 3 bez daty; dwa do Cieciszowskiego bez daty, jeden do Cholewskiego z 1 lipca; fol. 220 O funduszach dla ubogich studentów w akademii Krakowskiej lub w szkołach Nowodworskich uczących się (bursa philosophorum, bursa pauperum, inwentarz czyli opisanie murów bursy Jagiellońskiej z inwentarzem rzeczy i sprzętów w kaplicy będących, naczyń kuchennych, inwentarz bursy filozofów, sumaryusz dokumentów z archiwum akademii Krakowskiej wyjęty teje bursie służących); fol. 237 Kopyaryusz listów Kołłątaja, pisanych z Krakowa, Warszawy i Lublina od 13 października 1785 do 8 lipca 1786 do Ankwicza kasztelana Sandeckiego, Badurskiego profesora patologii, Branickiej kasztelanowej Krakowskiej, Brzośniowskiego prefekta Łuckiego, Chwaliboga wojskiego Krakowskiego, Cyankiewicza prorektora Pińczowskiego, Czaputowicza, Departamentu policyi (o bursie chirurgów, z tabelą miast, opłat i listą uczniów), Gintowta, Gostyńskiego prorektora Sandomierskiego, Hołowczyca, Jaśkiewicza, Kondrackiego podstarościego i sędziego Krzemienieckiego, Kortycellego ministra polskiego w Wiedniu, Kownackiego podwojewódzkiego Księskiego powiatu, Kwiatkowskiego prefekta Lubelskiego, Lelewela, Lewińskiego sufragana metropolity ruskiego, Marciszowskiego, Miaskowskiego, Minockiego, Mirosławskiego, Mokrzyckiego rektora Ukraińskiego, Ołpińskiego, Oraczewskiego, Piramowicza, Poniatowskiego prymasa, Przyłuskiego rektora Wielkopolskiego, Putanowicza, Reszczyńskiego prowincyała pijarów, Siemińskiego wizytatora misyonarzów, Słabniewicza rektora Wołyńskiego, Smaczińskiego, Sołtyka dziekana Krakowskiego, Szabla, Szastra, Śniadeckiego Jana, Świebockiego prorektora w Krzemieńcu, Treflera, Zabłockiego, Zarzeckiego nauczyciela matematyki w Lublinie, Zawadzkiego architekta, Zawoyskiego ministra Trewirskiego u dworu Saskiego, Żwana priora trynitarzów w Lublinie; fol. 335 Zdanie Ignacego Potockiego o wizycie akademii Krakowskiej przez Kołłątaja odprawionej, datowane w Warszawie 10 maja 1782; fol. 339 Stan wewnętrzny i zewnętrzny studii generalis Cracoviensis — 1774 przez J. A. Putanowicza, druk (363 karty).

Nr. 96: fol. 1 Uwiadomienie potrzebne dla Szkoły Głównej względem ułożenia stałego raz na zawsze wydatku na sarta facta, po r. 1783 pisane; fol. 15 Rachunek lat na urzędzie szkolnym personelu nauczycielskiego w szkołach koronnych, z 1 października 1780; fol. 17 Brulion

notatki w sprawie o wieś Tęgorz, przed r. 1781; fol. 21 Zalecenia w szkołach Lubelskich przez wizytatora zostawione 27 czerwca 1786; fol. 24 Nominacya Świebockiego na rektora Wołyńskiego i Broszniowskiego na prefekta Łuckiego z 14 marca 1786; fol. 25 Wizyta ekstraktrycyjna przez Kołłątaja rektora 26—27 czerwca 1786 odprawiona; fol. 27 Wypis z protokołu posiedzeń K. E. 27 maja 1782 o zakończonem ułożeniu archiwum akademickiego; fol. 82 O prawach fori i egzempcyach Szkół Głównych w ogólności i o prawach Szkole Głównej Krakowskiej służących w szczególności — dowody wyjęte z przywilejów akademikom służących, jakoteż ze spraw duchownych i świeckich, 1777; fol. 102 Projekt na drukarnią; fol. 105 Imiona i nazwiska oraz lata uczenia księży profesorów zgromadzenia Włodzimierskiego; fol. 108 Świadectwo nauczycieli szkół Winnickich z 3 marca 1784, że Ancypa zdał egzamin na geometrę przysięgłego; fol. 109 Punkta prośby Joachima Więckowskiego do Szkoły Głównej, 1785; fol. 110 Kopia wizyty z ksiąg grodzkich Wieluńskich z 9 kwietnia 1783 uszkodzeń i strat kolegium miejscowego podczas wszczętej przez palestrantów burdy; fol. 115 Podziękowanie kolegium teologicznego Komisji Edukacyi za wyświadczone dobrodziejstwa i za pieczęć z 15 maja 1781; fol. 119 Projekt postanowienia K. E. do wyrzucenia trynitarzów z oddanego im kolegium po-jezuickiego w Lublinie, że nie dopełnili przyjętych na siebie zobowiązań; fol. 120 Adama Jakukiewicza raport z wizytacji pensyi męskiej Joachima Markwarda w Starem Mieście w Warszawie utrzymywanej z 25 listopada 1783; fol. 122 Kopia kontraktu dzierżawnego na wieś Bronowice z datą: Kraków, 14 maja 1783; fol. 124 Przystrogi i zalecenia 20 czerwca 1783 pozostawione w szkołach Sandomierskich przez Franciszka Kolendowicza, wizytatora generalnego; fol. 130 Kopia listu Kołłątaja do rektora Oraczewskiego z 30 maja 1786 w sprawie wzajemnego stosunku i wizytacji Szkoły Głównej; fol. 134 Rezolucya K. E. na memoriał podany przez ks. Woyczyńskiego, prowizora domu emeritorum w Krakowie, z 24 czerwca 1775; fol. 137 Relatio de studio in collegio morali Principis Scholae Regni ex anno 1783 in annum 1784; fol. 145 Notatka o darowanym Szkole Głównej przez Króla oktansie; fol. 146 Promemoria o rozmaitych sprawach do załatwienia z Sandomierza przysłanych; fol. 151 Notatki o wydatkach na sarta tecta w szkołach narodowych zgromadzenia akademickiego, w latach 1783 — 1784; fol. 155 Liczba uczniów w szkołach Nowodworskich w latach 1775 — 1777; fol. 156 Wydatki (35950 złp.) na seminaryum kandydatów stanu nauczycielskiego na rok 1783; fol. 160 Pokwitowanie z czynszu zapłaconego przez Gdańszczanów Szkole Głównej z 8 lipca 1785; fol. 166 Prośba kandydatów stanu nauczycielskiego o nieodmawianie im należnych praw, 1783; fol. 167 Prośba Antoniego Kapicy o przywrócenie go do Żytomierza, gdzie w ciągu 7 lat uczył, 1783; fol. 168 Ustawy zaradzające pilności profesorów Szkoły Głównej z 13 września 1783; fol. 188 Porządek osób zgromadzenia w szkołach księży pijarów na rok 1786; fol. 190 Prośba Ignacego Depucińskiego, scholastyka w No-

wem Mieście Korczynie o pomoc na utrzymanie szkoły z 1 stycznia 1783; fol. 192 Zdanie sekretarza Szkoły Głównej w sprawie dzierżawy dóbr, 1783; fol. 194 Wydatek na Szkołę Główną Koronną od 1 października 1785 do 1 października 1786; fol. 197 Informacja o funduszu Bartłomieja Nowodworskiego dla Tucholi, przesłana rejencji Kwidzińskiej przez Okęckiego kanclerza koronnego, z 4 września 1783; fol. 198 Postanowienie rady Szkoły Głównej z 9 lipca 1784 o przyjęciu delegacji w sporze z Marksenem prokuratorem; fol. 201 Prośba Józefa Bogucickiego, rektora szkół wydziałowych, rektorowi podana 9 lutego 1783, o mieszkania dla nauczycieli i pensję dla kaznodziei; fol. 203 W. Bogdanowicza program wykładu 5-ej księgi dekretaliów Grzegorza IX, 1783; fol. 204 Percepta szczyptych dochodów szkoły i scholasteryi w Nowem Mieście Korczynie, z 5 lipca 1783; fol. 206 Kopia punktów mających się podać na wizycie w Sandomierzu, 1783; fol. 208 O przyjęciu ustaw na szkoły narodowe — submisye rektorów protokółarnie zapisane 5 września 1781; fol. 210 Ogólny wydatek na szkoły w Koronie (364300 złp.); fol. 211 Wydatek ogólny K. E. (1347591 złp. 5 gr.); fol. 215 Ekspens roczna na sarta tecta szkół koronnych; fol. 216 Rezolucye do wpisania w protokół K. E.; fol. 218 Resultatum collegii theologico-canonici ad propositiones ab Alma Universitate sibi ad decidendum remissas, z 11 września 1783; fol. 219 Postanowienie K. E. o drukarni akademickiej, 1788; fol. 221 Wydatek na Szkołę Główną ułożony 6 grudnia 1782; fol. 225 Sumaryusz intryaty dóbr Biała, Mała Igołomia, Czaple, Krępy, 1774 — 1776; fol. 234 Punkta do zupełnego urzędzenia nauk lekarskich w Szkole Głównej, 1783; fol. 236 Pytania a domino rectore podane w tej samej kwestyi; fol. 237 Obrachunek kosztu na szkoły akademickie pod dozorem Szkoły Głównej zostające, 1783; fol. 239 Punkty do instrukcyi dla wizytatorów i rozmaite kwestye co do reformy Szkoły Głównej do decyzyi K. E.; fol. 243 Notatki o wydatkach na rozmaite szkoły, 1780 — 1783, pensye dla rektorów szkół w Poznaniu, Łęczycy, Krakowie, Lublinie, Łucku, Żytomierzu, Kamieńcu, Warszawie; fol. 246 Relatio de studio theologico-canonico in Principi Regni Schola, 1780 — 1783; fol. 256 Notatki o wydatkach na szkoły w Koronie; fol. 257 Prośba Jana Jaśkiewicza, prezesa kolegium fizycznego, z 8 kwietnia 1783, do K. E. o wzbronienie praktyki felczerom pułkowym i innym osobom; fol. 258 Nota Jerzego Borkowskiego, proboszcza Toruńskiego, z 19 lipca 1783, w sprawie kościoła farnego; fol. 260 Fundusz szpitala św. Barbary w Krakowie; fol. 261 Kopia postanowień K. E. z 12 maja 1782; fol. 262 Uniwersał Ignacego Massalskiego, bez daty, o nadaniu Szkole Głównej Litewskiej praw własnej jurysdykcyi; fol. 265 Postanowienie K. E. z 19 kwietnia 1783 o asygnowaniu 2000 złp. dla szkoły w Węgrowie; fol. 266 Projekt o potrzebie reformowania akademii Krakowskiej, pokazujący z tej reformy pożytki dla K. E. i całego narodu; fol. 268 Żądania Szkoły Głównej uchwalone na posiedzeniu 8 marca 1783; fol. 275 Colloquium inter nobiles III classis adolescentes scholarum piarum, studia litterarum Radomiae tractantes, tempore visitationis per Hu-

gonem Kołłątaj; fol. 276 Osoby w Szkole Głównej zasłużone i pracujące; fol. 278 Książki, które się mogą ustąpić Szkole Głównej Wileńskiej, 23 lutego 1783 (30000 numerów wartości 34233 złp. gr. 10); fol. 280 Instrukcja dana Kołłątajowi na posiedzeniu K. E. 27 maja 1782 do kontynuacji wizyty i reformy Szkoły Głównej; fol. 282 Raport o potrzebach, posiedzeniach, uczniach i naukach collegii physici z 30 grudnia 1784; fol. 290 Memoryał do Króla i Rady Nieustającej w kwestyi porozumienia się z ziemstwem województwa Krakowskiego co do jurysdykcji nad osobami korporacji nauczycielskiej; fol. 292 Instrukcja K. E. dana do wysłuchania pretensyi między Szkołą Główną a Marksensem jej prokuratorem, 1784; fol. 308 List ks. Piotra Rydulskiego, proboszcza u św. Szczepana, prefekta seminaryum, do prymasa, z 31 lipca 1783 w sprawie funduszów kościoła; fol. 310 List Mikołaja Léonare w Krakowie pisany 23 listopada 1778 w sprawie rozwoju nauk lekarskich; fol. 311 Instrukcja dla Zastawskiego instygatora Szkoły Głównej Koronnej; fol. 316 Wyciągi z protokółów konkluzyi Szkoły Głównej w sprawach nauk, rządu wewnętrznego i kasy zapadłych od 9 września 1783 do 15 grudnia 1784; fol. 320 Wiadomości potrzebne dla Szkoły Głównej względem ułożenia stałego raz na zawsze wydatku na sarta tecta, 1783; fol. 328 Decyzja K. E. z 1 listopada 1782 co do książek elementarnych; fol. 329 Postanowienie K. E. z 29 kwietnia 1783 o przeniesieniu nauczycieli z Owrucza do Kaniowa; fol. 330 Postanowienie K. E. z 16 listopada 1781 o obowiązkach pijarów względem K. E.; fol. 331 Elenchus materiarum in cathedris collegii moralis anno 1783/4 pertractatarum; fol. 333 Raport K. E. złożony o posiedzeniach prywatnych i publicznych Szkoły Głównej i o kandydatach stanu akademickiego z 30 grudnia 1784; fol. 336 Postanowienie K. E. z 18 listopada 1782 o powierzeniu cystersom klasztoru Przemyckiego uczenia szkół publicznych we Wschowie; fol. 337 Postanowienie K. E. z 14 maja 1783 o zdawaniu rachunków z sarta tecta przed wizytatorami; fol. 339 Postanowienie K. E. z 12 maja 1782 w sprawie wizyty Akademii Krakowskiej; fol. 349 Kopja memoryału przesłanego Prymasowi we wrześniu 1785 w sprawie funduszów kościoła akademickiego w Krzemieńcu; fol. 351 Stały raz na zawsze (251000 złp.) wydatek na pensye i potrzeby Szkoły Głównej, 1785; fol. 354 Raport w brulionie o naukach dawanych w kolegium fizycznym, 1783; fol. 355 Postanowienie K. E. z 7 lutego 1783 o pensjach emerytów; fol. 357 Postanowienie K. E. z 19 kwietnia 1783 o przeznaczeniu kolegium przy kościele św. Piotra na seminarium academico-dioecesanum; fol. 358 Prośba w imieniu miasta Krakowa do Prymasa, ażeby prokuratora Szkoły Głównej nie pociągała miasta do sądów K. E. o zapisy i dokumenty; fol. 361 Akt przyjęcia stanu akademickiego przez kandydatów kończących seminaryum nauczycielskie, z 31 lipca 1783; fol. 372 Projekt prawa o seminaryum profesorów przy Szkole Głównej Koronnej; fol. 375 Projekt na collegium medicum; fol. 378 Informacya o dobrach i summach w Akademii Krakowskiej znajdujących się; fol. 400 Inventarium archivi academiae Cracoviensis anno 1777 conscriptum; fol.

404 Notatki o borkanach czyli jałmużnach ubogich studentów z opisem burs i kopiami dokumentów; fol. 494 Wypis instrukcyi i rezolucyi K. E. stosujących się do wizyty i reformy Akademii w r. 1777; fol. 502 Mowa Kołłątaja przy objęciu urzędu rektora w r. 1783; fol. 512 i 523 Monety i medale ofiarowane przez Kołłątaja do biblioteki Szkoły Głównej, 1785; fol. 534 Zaświadczenie rektora Oraczewskiego dla Andrzeja Smolikowskiego, że jest uzdolniony na geometrę przysięgłego z 30 czerwca 1787; fol. 528 Uwagi Kołłątaja o programie książki elementarnej do wykładu historii naturalnej (540 kart).

Nr. 97: fol. 3 i 13 Tabela miast i miasteczek królewskich w Koronie, oznaczająca wielu które ma wysłać uczniów na naukę lekarską do Szkoły Głównej Krakowskiej i które wspólnie na jednego składać się mają, druk, 1 karta (miasteczek 213, uczniów 170); fol. 4 i 12 Uniwersał do miast i miasteczek z 12 kwietnia 1785 o wysłaniu tych uczniów, druk, 1 karta; fol. 5 Okólnik drukowany do rektorów szkół z 14 marca 1786 ze wzorem do obrachunku z książek elementarnych; fol. 7 Kontrakt Szkoły Głównej z Piotrem Małachowskim, wojewodą Krakowskim, o sprzedaż dóbr Tęgoborz, zawarty w Warszawie 31 marca 1784; fol. 9 układ o oddanie cystersom szkół we Wschowie z 4 lipca 1783; fol. 10 Uniwersał królewski z 11 kwietnia 1784 w sprawie wysłania uczniów z miasteczek na naukę lekarską do Krakowa; fol. 34 Catalogus duplicatorum in folio bibliothecae Collegii Majoris, 1779; fol. 69 Rachunek drukarni uniwersyteckiej z roku 1781 przedłożony K. E. przez Abrahama Jakóba Penzela; fol. 84 Kopje ustaw dla bursy chirurgów w Krakowie 1784 — 1785; fol. 107 Catalogus librorum post fata Andreae Lipiewicz, professoris et canonici Cracoviensis, derelictorum, mense maio 1782 ab Josepho Wilkoszewski confectus; fol. 135 Catalogus duplicatorum infra folium bibliothecae Collegii Maioris mense aprili anno 1780 confectus; fol. 168 Raport do instrukcyi dla wizytatora; fol. 169 Notatka o szkołach bazylijskich; fol. 173 submisya Cieciszowskiego biskupa Kijowskiego z 13 lipca 1785 z racyi dzierżawy dóbr Sławno; fol. 176 Systema bibliographicum reformando catalogo librorum in bibliotheca Principis Regni Scholae existentium anno 1785 propositum ab Hiacyntho Przybylski bibliothecario; fol. 189 Sprawy do sądu K. E. 20 lutego 1782 intentowane; fol. 209 Massa substantiae olim Andreae Sleczkowski, theologiae doctoris, 20 octobris 1780 denati, derelictae; fol. 237 List Śniadeckiego do Kołłątaja z Krakowa 13 sierpnia 1786 w sprawach bieżących; fol. 263 Rachunki szkół Łęczyckich od 1 października 1783 do 1 października 1784; fol. 265 Rachunek ekspensy półrocznej na sarta tecta szkół Płockich z 30 kwietnia 1784; fol. 270 List Szkoły Głównej do K. E. z 8 marca 1783 w sprawie dóbr i kolegiów; fol. 281 List Śniadeckiego do Kołłątaja z Krakowa z 18 stycznia 1784 w sprawach bieżących; fol. 294 Raport Garyckiego i Smaczniskiego z wizyty drukarni uniwersyteckiej, 26 lipca 1782; fol. 366 Raport o uczniach chirurgii od lutego 1785 do lutego 1786 Departamentowi Policji przesłany; fol. 374 List Przyłuskiego re-

ktora w Poznaniu do Kołłątaja z 4 listopada 1785 w sprawach bieżących; fol. 377 Kopje dyplomów na rozmaite stopnie naukowe, udzielone różnym osobom w latach 1783 — 1784 (483 karty).

Nr. 98: fol. 1 Żądania kandydatów stanu nauczycielskiego; fol. 27 Listy Hołłowczyca do Kołłątaja 1781 — 1782 o wizytatorze Kolendowiczu, seminaryum nauczycielskiem i bieżących sprawach; fol. 255 Projekt Ustaw K. E.; fol. 271 Zdanie Kołłątaja o prospekcie fizyki; fol. 274 Pełnomocnictwo dla wizytatora Bogucickiego do sądzenia spraw w czasie wizyty, 4 kwietnia 1785; fol. 276 i 286 List obywateli województwa Krakowskiego przeciw odezwie rektora Oraczewskiego, zachęcającej obywateli do znakomych czynów, 1788; fol. 276 Posiedzenie 8-me kolegium fizycznego 22 lutego 1788 w sprawie źle wydrukowanej broszury „Porządek materyi z nauk moralnych i fizycznych na popisy publiczne“ (Scheidt przeciw Śniadeckiemu); fol. 280 Manifest i pozew w sprawie Macieja Mirosławskiego, posądzonego o złe wypełnianie obowiązków regenta archiwum Szkoły Głównej, 1788; fol. 282 Skarga profesorów Szkoły Głównej na postępowanie Feliksa Oraczewskiego, 1788; fol. 285 Artykuły 5 i 6 instrukcyi Kołłątaja dla profesorów i uwagi o nich wizytatorów; fol. 288 Memoryał Oraczewskiego do Komisji Porządkowej w sprawie swej jurydykcyi, 1787; fol. 289 Kopja listu Kołłątaja do Prymasa z 18 lipca 1788 w sprawie reform rozmaitych dykasteryi; fol. 292 Projekt wskrzeszenia akademii umiejętności tańcowania niedźwiedzi w Nieświeżu, mieście dziedzicznym książąt Radziwiłłów, przez Feliksa Oraczewskiego (pamflet); fol. 294 Kopja listu Bogucickiego do Oraczewskiego z Igołomii 26 sierpnia 1787: usprawiedliwia się z zarzutów zrobionych mowie, którą miał w obecności króla o nadużyciach w kościele i udziale polaków w soborze Konstancyeńskim (295 kart).

Nr. 99: fol. 1 Podziękowanie wierszem K. E. od młodzieży szkół Władysławowskich za reformę przez Jana Śniadeckiego, klasy VI profesora; fol. 5 Mowa Kołłątaja o potrzebie edukacyi publicznej w kraju, miana przy otwarciu roku szkolnego 2 października 1786; fol. 17 Jak ma być dawana nauka chrześcijańska i jak panienki mają być wprawiane do prawdziwej pobożności; fol. 33 Uwagi nad niektórymi wyrazami, znajdującymi się w liście pewnego obywatela do K. E.; fol. 35 Uwagi o K. E. 1781 — 1782; fol. 46 Wyjątki w brulionie z raportu o Szkole Głównej, 1784; fol. 59 Kołłątaja memoryał o wizycie i reformie Akademii Krakowskiej (112 kart).

Nr. 100. Druk: „Projekt — Ustawy Komisji Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach rzeczypospolitej przepisane Roku 1781“, z rękopiśmiennymi zmianami i poprawkami, które wprowadzone zostały do tekstu Ustaw, wydanego w roku 1783 (106 kart).

Nr. 101. Patenty dla rozmaitych osób, a raczej świadectwa na otrzymanie dyplomów na geometrę przysięgłego, 1787 — 1792 (544 karty).

Nr. 103. Dokumenty odnoszące się do sprawy Kołłątaja z Sołtykiem, 1781 — 1782 (103 karty).

Nr. 111: fol. 53 Świadcstwo na geometrę dla Michała Tomasz-kiewiczza z 13 stycznia 1784; fol. 85 List Ignacego Napiórkowskiego z 29 lipca 1778 do Akademii Krakowskiej w kwestyi materyałów do ka-lendarza.

Nr. 113: fol. 193 Brulionowe urywki projektów i tekstu Ustaw K. E.; fol. 247 Świadcstwo na geometrę dla Ignacego Zwierkowskiego z 10 kwietnia 1778.

Nr. 118: fol. 44 sqq. Notatki o zdających egzamin na geometrę; fol. 158 sqq. Rachunki wpływów prokuratoryi Szkoły Głównej, 1783 — 1786; fol. 170 sqq. Wiadomości i listy przeważnie z Wiednia nadsyłane Kołłątajowi do Rzymu w r. 1772 (445 kart).

Nr. 119. Kopiaryusz listów pisanych przez Kołłątaja do rozmaitych osób w sprawach szkolnych, 1777 — 1788 (324 karty).

Nr. 133: fol. 64 Prośba Stanisława Baczyńskiego, plenipotenty Szko-ły Głównej Koronnej, do Króla, z 22 marca 1794 w sprawie funduszu Stanisława Borcha.

Nr. 164. Ustawy dla prokuratoryi akademii Krakowskiej z 8 czerwca 1779 (5 kart).

Petersburg.

1. Archiwum ministeryum rolnictwa i dóbr państwa.

Zawiera najważniejsze materiały do historii K. E.; były one w Wilnie od r. 1807 do r. 1832 oddane do dyspozycji dwóch komisji rezydujących w Wilnie i Krzemieńcu i mających na celu ujawnić fundusze edukacyjne i rozstrzygnąć wszystkie kwestye sporne z powodu tych funduszów wynikłe. Po zwinięciu tych komisji w r. 1832, wszystkie akty przewieziono do Petersburga i złożono w archiwum departamentu dóbr państwowych. Działy XIV i XV w r. 1834 oddane zostały do archiwum departamentu ministeryum oświaty.¹⁾

Całe to archiwum ma osobny spis: „Rejestr ksiąg K. E. byłej czasu Rządu Polskiego o po-jezuickich dobrach i kapitałach, 1773 — 1795“ i podzielone jest na 16 grup:

I. Inwentarze lustracyjne dóbr po-jezuickich do funduszu edukacyjnego należących po zgazzeniu zakonu ks. ks. jezuitów przez wyznaczonych lustratorów sporządzone.

Gubernia Wileńska.

1. Janiszek dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 26 listopada 1773 sporządzony (50 str., Nr. 1.²⁾

* 2. To samo egzemplarz drugi.³⁾

* 3. Kowieńskiego kolegium, kościoła i domów w mieście Kownie, oraz dóbr Szauca i Linkowa lustratorski inwentarz 5 grudnia 1773 sporządzony (28 kart).

---

¹⁾ П. А. Шафрановъ, Архивъ министерства земледѣлія и государственныхъ имуществъ (Petersburg, 1904), str. 87.

²⁾ Według tego kolejnego numeru każdą księgę odszukać można w archiwum.

³⁾ Numery oznaczone gwiazdką wysłano w r. 1840 do Izby dóbr państwowych w Wilnie.

4. Rybiszek dóbr i wsi Wierebuszek nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 5 grudnia 1773 sporządzony (18 kart, Nr. 2).
- * 5. Toż samo, drugi egzemplarz.
6. Linkowca dóbr kolegium Kowieńskiego lustratorski inwentarz 7 grudnia 1773 sporządzony (23 str., Nr. 3).
- * 7. Toż samo, egzemplarz drugi.
8. Bebrus folwarku attynencyonalnego dóbr Janiszek lustratorski inwentarz 10 grudnia 1773 sporządzony (11 kart, Nr. 4).
- * 9. Toż samo, egzemplarz drugi.
10. Rad dóbr kolegium Kowieńskiego lustratorski inwentarz 11 grudnia 1773 sporządzony (13 str., Nr. 5).
- * 11. Toż samo, egzemplarz drugi.
- * 12. Rostynian dóbr nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 13 grudnia 1773 sporządzony (29 str.).
13. Wołmiszek dóbr kolegium Kowieńskiego lustratorski inwentarz 19 grudnia 1773 sporządzony (29 kart, Nr. 6).
- * 14. Toż samo, egzemplarz drugi.
- * 15. Zameczka dóbr kolegium nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 19 grudnia 1773 sporządzony (25 kart).
16. Mercza Ciecierskiego dóbr kolegium nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 20 grudnia 1773 sporządzony (31 str., Nr. 7).
- * 17. To samo, drugi egzemplarz.
18. Wileńskiego św. Ignacego czyli nowicyackiego kolegium i kościoła, oraz kamienic, placów i dworców w Wilnie sytuowanych lustratorski inwentarz 23 grudnia 1773 sporządzony (90 kart, Nr. 8).
19. Styru folwarku attynencyonalnego dóbr Janiszek lustratorski inwentarz 26 grudnia 1773 sporządzony (11 kart, Nr. 9).
- * 20. To samo, drugi egzemplarz.
21. Łauksodziów dóbr i kościoła lustratorskie inwentarze 10 i 12 stycznia 1774 sporządzone (15 kart, Nr. 10).
- * 22. To samo, egzemplarz drugi.
23. Bezdan dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 11 stycznia 1774 sporządzony (17 kart, Nr. 11).
- * 24. To samo, egzemplarz drugi.
25. Wileńskiego akademickiego kościoła i kolegium św. Jana, oraz kamienic, domów i placów w Wilnie sytuowanych lustratorski inwentarz 13 stycznia 1774 sporządzony (497 kart, Nr. 12).
26. To samo, drugi egzemplarz (480 kart, № Nr. 12).
27. Wileńskiego na Snipiszkach św. Rafała kolegium i kościoła, oraz kamienic i placów w Wilnie sytuowanych lustratorski inwentarz 14 stycznia 1774 sporządzony (35 kart, Nr. 13).
28. Żmujdek dóbr i folwarku Perkol kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 14 stycznia 1774 sporządzony (28 str., Nr. 14).
- * 29. To samo, egzemplarz drugi.

30. Mereckiej rezydencji kościoła i placów w mieście Mereczu sytuowanych, oraz dóbr Massaliszek, Urdomińskiej misyi i Rotnickiego kościoła lustratorski inwentarz 15 stycznia 1774 sporządzony (43 karty, Nr. 15).

* 31. To samo, egzemplarz drugi.

32. Wileńskiego św. Kazimierza kolegium i kościoła, oraz kamienic i placów lustratorski inwentarz 16 stycznia 1774 sporządzony (51 kart, Nr. 16).

33. Niemenczyna czyli Podkrzyża dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 17 stycznia 1774 sporządzony (20 kart, Nr. 17).

* 34. Toż samo, drugi egzemplarz.

35. Jawojszów folwarku attynencyonalnego Łauksodziów lustratorski inwentarz 18 stycznia 1774 sporządzony (5 kart, Nr. 18).

* 36. To samo, egzemplarz drugi.

37. Kamiennego Łogu dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 20 stycznia 1774 sporządzony (56 str., Nr. 19).

* 38. To samo, egzemplarz drugi.

39. Widzkiej rezydencji i kościoła, oraz dóbr Gur czyli Woladkuszek dziedzicznych a Smołu albo Sągajliszek zastawnych lustratorski inwentarz 24 stycznia 1774 sporządzony (39 kart, Nr. 20).

* 40. To samo, egzemplarz drugi.

41. Korejwiszek czyli Ponerokścia (attynencya dóbr Łauksodziów) lustratorski inwentarz 25 stycznia 1774 sporządzony (6 str., Nr. 21).

* 42. To samo, egzemplarz drugi.

43. Danuszewa dóbr z folwarkami Dziewiętniami i Kozienętami kolegium Wileńskiego św. Rafała lustratorski inwentarz 2 lutego 1774 sporządzony (113 str., Nr. 22).

* 44. To samo, drugi egzemplarz.

45. Rzeksty kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 10 lutego 1774 sporządzony (14 kart, Nr. 23).

* 46. To samo, egzemplarz drugi.

47. Pozelwia folwarku (attynencya dóbr Żmujdek) 16 lutego 1774 sporządzony lustratorski inwentarz (16 str., Nr. 24).

* 48. To samo, egzemplarz drugi.

49. Litwian, Surwiliszek, Giełoz i Pelikan dziedzicznych a Grawżyszek zastawnych dóbr kolegium nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 20 lutego 1774 sporządzony (179 str., Nr. 25).

* 50. To samo, drugi egzemplarz.

51. Poszawskiego kolegium i kościoła, oraz dóbr Poszawsza, Barszczyce, Wielukt, Leoponar albo Lewkiszek i Europy albo Giejszyszek, tudzież misyi Kiejdańskiej lustratorski inwentarz 22 lutego 1774 sporządzony (74 karty, Nr. 26).

* 52. To samo, egzemplarz drugi.

53. Żodziskiego kolegium i kościoła, oraz dóbr Żodziszek, folwarków Piłwojciów, Abramowszczyzny, Tupalszczyzny, Zawieła, Bohdaniszek

i kamienicy w Wilnie sytuowanej lustratorski inwentarz 26 lutego 1774 sporządzony (254 str., Nr. 27).

* 54. To samo, egzemplarz drugi.

* 55. Zakretu czyli Łukiszek folwarku kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 28 lutego 1774 sporządzony (13 kart).

56. Kroźskiego kolegium, kościoła i jurydyki w Krożach, oraz dóbr Grejtyszek, Sawityszek, Gilwicz, Bukontyszek, Kietun, Żydyk, Szerksznian i Arksty lustratorski inwentarz 5 marca 1774 sporządzony (77 kart, Nr. 28).

57. To samo, egzemplarz drugi (69 kart, № Nr. 28).

* 58. To samo, egzemplarz trzeci.

59. Jawgielów (attynencya dóbr Wołmiszek) i Giełgudyszek folwarków kolegium Kowieńskiego lustratorski inwentarz 15 marca 1774 sporządzony (7 kart, Nr. 29).

* 60. To samo, egzemplarz drugi.

61. Cicina dóbr kolegium Kowieńskiego lustratorski inwentarz 21 marca 1774 sporządzony (72 str. Nr. 30).

* 62. To samo, egzemplarz drugi.

63. Borkiszek dóbr misyi Tylżańskiej lustratorski inwentarz 27 marca sporządzony 8 kart, Nr. 31).

* 64. To samo, egzemplarz drugi.

* 65. Mercza Cicierskiego dóbr kolegium nowicyatu Wileńskiego powtórny lustratorski inwentarz 10 lipca 1775 sporządzony (9 str.).

66. Haraburdziszek dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 3 maja 1781 sporządzony (26 str., Nr. 32).

* 67. To samo, egzemplarz drugi.

68. Tychże dóbr Haraburdziszek akt licytacji w dniach 23, 24 i 25 kwietnia 1783 ekspedyowanej (2 karty, Nr. 33).

* 69. Surwiliszek dóbr po-jezuickich inwentarz przy zajęciu tych dóbr na rzecz funduszu edukacyjnego w tradycją 20 września 1788 sporządzony (24 str.).

70. Tychże dóbr Surwiliszek inwentarz przy zajęciu onych w sekwestr 3 czerwca 1793 sporządzony (59 str., Nr. 34).

* 71. To samo, drugi egzemplarz.

* 72. Tychże dóbr Surwiliszek inwentarz 30 września 1802 za ukazem Izby Skarbowej Wileńskiej sporządzony (19 kart).

Gubernia Grodzieńska.

73. Grodzieńskiego kolegium, kościoła i jurydyki lustratorski inwentarz 21 listopada 1773 sporządzony (95 str., Nr. 35).

* 74. To samo, egzemplarz drugi¹⁾.

¹⁾ Numery w tej grupie oznaczone gwiazdką wysłano w r. 1840 do Izby Dóbr Państwowych w Grodnie.

75. Wołkowyskiej misyi, kościoła, klasztoru i placów, oraz dóbr Karszczyzny czyli Duninówki i Modziejek lustratorski inwentarz 28 listopada 1773 sporządzony (20 kart, Nr. 36).

* 76. To samo, egzemplarz drugi.

* 77. Słonimskiej rezydencji i kościoła, oraz dóbr Skrobowa, Szulaków, Wiszowa i folwarku zastawnego Sokołowa czyli Hrynek lustratorski inwentarz 20 grudnia 1773 sporządzony (59 str.).

78. Użanki dóbr kolegium Nieświeskiego lustratorski inwentarz 20 grudnia 1773 sporządzony (26 str., Nr. 37).

* 79. To samo, egzemplarz drugi.

80. Rudawki dóbr kolegium Nieświeskiego lustratorski inwentarz 24 grudnia 1773 sporządzony (18 str., Nr. 38).

* 81. To samo, egzemplarz drugi.

82. Czernichowa i folwarku Zankilnicz dóbr kolegium Warszawskiego lustratorski inwentarz w r. 1773 sporządzony (53 str., Nr. 39).

* 83. To samo, egzemplarz drugi.

84. Wereskowa i Półbrzegu zastawnych folwarków kolegium Nieświeskiego lustratorski inwentarz w r. 1773 sporządzony (19 kart, Nr. 40).

85. Bali, Hornicy, Kiełbasina, Korobczyc, Kotry, Hołnów, Miłaszewszczyzny i Poniemia dóbr kolegium Grodzieńskiego lustratorskie inwentarze w r. 1773 i 1774 sporządzone (119 str., Nr. 41).

* 86. To samo, egzemplarz drugi.

87. Woronczańskiej misyi, kościoła, klasztoru i folwarku zastawnego Boboniowski lustratorski inwentarz 15 stycznia 1774 sporządzony (11 kart, Nr. 42).

88. Rzepichowa dóbr, oraz Tuchowicz i Szczerbinowa folwarków z miasteczkami Lipskiem i Krzywoszynem, do kolegium Nieświeskiego należącemi lustratorski inwentarz 20 stycznia 1774 sporządzony (48 kart, Nr. 43).

* 89. To samo, egzemplarz drugi.

* 90. Kościołów w Krzywoszynie, Lipsku i Tuchowiczach, attynencyach dóbr Rzepichowa, lustratorski inwentarz 20 stycznia sporządzony (9 kart).

91. Brzeskiego kolegium, kościoła i jurydyki, oraz rezydencji misyi Kodeńskiej, niemniej Derewny, Menewcza, Broszewicz, Ponikw, Adamkowa, Pełczyc, Maciejewicz, Błot i Strychowa lustratorski inwentarz 20 stycznia 1774 sporządzony (100 kart, Nr. 44).

* 92. To samo, egzemplarz drugi.

93. Brzeskiego kościoła i kolegium, oraz różnych w nim sprzętów i biblioteki lustratorski inwentarz przy podaniu onych prefektowi szkół Brzeskich ks. Buchowskiemu 24 października 1774 datowany (16 str., № Nr. 44).

* 94. Nowogrodzkiego kolegium, kościoła i jurydyki w mieście Nowogródku lustratorski inwentarz 20 stycznia 1774 sporządzony (65 kart).

95. Nowogrodzkiej po-jezuickiej apteki lustratorski inwentarz 1 lutego 1774 sporządzony (7 str., Nr. 45).

- * 96. To samo, egzemplarz drugi.
- 97. Kundzina dóbr kolegium nowicyatu Wileńskiego lustratorski inwentarz 1 marca 1774 sporządzony (12 kart, Nr. 46).
- 98. Dworzyszcz i Trokiel dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 3 marca 1774 sporządzony (117 str., Nr. 47).
- * 99. To samo, egzemplarz drugi.
- 100. Ostrowa, Bakuniowa, Burdykowszczyzny czyli Poczapowa, Maładowa, Zaberdowa, Brycianki i Pucewicz, dóbr kolegium Nowogrodzkiego, lustratorski inwentarz w r. 1774 sporządzony (123 str., Nr. 48).
- * 101. To samo, egzemplarz drugi.
- 102. Specyfikacja różnych pretensorów do tychże dóbr Ostrowa, Burdykowszczyzny, Moładowa, Zaberdowa, Pucewicz i Brycianki z wyrażeniem pretensyi onych przed lustratorami produkowanych (str. 5, кб Nr. 48).
- * 103. To samo, egzemplarz drugi.
- * 104. Burdykowszczyzny dóbr inwentarz włościan z pomiara gruntów 12 sierpnia 1779 sporządzony na mocy dekretu Komisji Edukacyjnej 17 grudnia 1778 ferowanego (44 str.).

Gubernia Mińska.

- 105. Pińskiego kolegium i kościoła, oraz domów i placów w mieście Pińsku lustratorski inwentarz 16 listopada 1773 sporządzony (210 str., Nr. 49).
- 106. Tegoż Pińskiego kościoła, kolegium i biblioteki lustratorski inwentarz, bez wyrażenia daty (84 str., кб Nr. 49).
- 107. Pińskiej po-jezuickiej apteki, materyałów, książek i naczyń aptecznych lustratorski inwentarz w r. 1773 sporządzony (54 str., кб Nr. 49).
- * 108. Kościeniewicz czyli Czerwonego Dworu dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 27 listopada 1773 sporządzony (38 kart¹⁾).
- ** 109. Słuckiego kolegium i kościoła, oraz dóbr Jamińska, Zamosza, Zamościa, Kijewicz, Ussy i Pazdierzka dziedzicznych, Branczyc, Ussowa, Bokszyca i Bołhowicz zastawnych lustratorski inwentarz 29 listopada 1773 sporządzony (291 str.).
- 110. Łuczajskiej misyi alias plebanii i kościoła, do kolegium akademii Wileńskiej należących, lustratorski inwentarz 22 grudnia 1773 sporządzony (24 karty, Nr. 50).
- 111. Nieświeskiego kolegium i kościoła w mieście Nieświeżu, oraz kościołów w Krzywoszynie, Lipsku i Tuchowiczach lustratorski inwentarz 22 grudnia 1773 sporządzony (91 kart, Nr. 51).

---

¹⁾ Numery w tej grupie oznaczone gwiazdką w r. 1840 wysłano do Izby Dóbr Państwowych w Mińsku Litewskim, oznaczone dwiema gwiazdkami do Izby Skarbowej tamże.

112. To samo, egzemplarz drugi (92 karty, № Nr. 51).
113. Podhacia, Krywzyc, Ośnieżyc, Baładycz i Stoszan, dóbr kolegium Pińskiego, lustratorski inwentarz 28 grudnia sporządzony (172 str., Nr. 52).
- ** 114. To samo, egzemplarz drugi.
- * 115. Baładycz dóbr kolegium Pińskiego inwentarz lustratorski podawczy 1773 roku (29 str.).
116. Dubośny folwarku zastawnego rezydencyi Słonimskiej lustratorski inwentarz 29 grudnia 1773 sporządzony (15 kart, Nr. 53).
117. Jurewickiej rezydencyi czyli klasztoru i kościoła, a także Mozyrskiej rezydencyi i kościoła, oraz dóbr Jurewicz, Kryszyc, Prudka, Chobna, Tulhowicz, Remezów i Dwizek lustratorskie inwentarze w r. 1773 i 1774 sporządzone (17 str., Nr. 54).
- ** 118. To samo, egzemplarz drugi.
- * 119. Specyfikacja lustratorska o stanie tychże dóbr Jurewicz, Chobna, Prudka i Tulhowicz i jakim prawem.
120. Duboi, Brodnicy, Ochowa, Albrychtowa (Olbruchtowa), Tumienia, Iwańczyc i Wysocka lustratorskie inwentarze w r. 1773 i 1774 sporządzone (132 karty, Nr. 55).
- ** 121. To samo, egzemplarz drugi.
122. Interwencya co do dóbr Duboi, Brodnicy, Ochowa, Wysocka i Iwańczyc lustratorom tych dóbr od różnych obywateli w r. 1773 i 1774 podana (29 kart, № Nr. 55).
123. Naczy Łochowskiej folwarku kolegium Nieświeskiego św. Michała lustratorski inwentarz 4 stycznia 1774 sporządzony (15 str., Nr. 56).
- ** 124. To samo, egzemplarz drugi.
125. Naczy Bryndzowskiej folwarku kolegium Nieświeskiego św. Michała lustratorski inwentarz 5 stycznia 1774 sporządzony (22 str., Nr. 57).
126. Toż samo, egzemplarz drugi (21 str., № Nr. 57).
127. Nieświeskiego św. Michała kolegium, kościoła, za miasteczkiem Nieświeżem sytuowanych, lustratorski inwentarz 8 stycznia 1774 sporządzony (70 kart, Nr. 58).
128. Grzybowskiżyny folwarku kolegium Nieświeskiego lustratorski inwentarz 9 stycznia 1774 sporządzony (12 str., Nr. 59).
- ** 129. To samo, egzemplarz drugi.
130. Bobrujskiego kolegium, kościoła i jurydyki w mieście Bobrujsku, oraz dóbr Ustajła, Ryni, Horbacewicz i Kobylanki lustratorski inwentarz 10 stycznia 1774 sporządzony (177 str., Nr. 60).
- ** 131. To samo, drugi egzemplarz.
132. Turowa, dóbr zastawnych kolegium Krasnostawskiego, lustratorski inwentarz 14 stycznia 1774 sporządzony (69 str., Nr. 61).
133. To samo, egzemplarz drugi (68 str., № Nr. 61).
134. Małkowicz dóbr kolegium Nieświeskiego św. Michała lustratorski inwentarz 20 stycznia 1774 sporządzony (36 str., Nr. 62).
- ** 135. To samo, egzemplarz drugi.

** 136. Mińskiego kolegium i kościoła, oraz dóbr Slepianki, Kliwina, Hacı, Prusewicz i Niżyc lustratorski inwentarz 29 stycznia 1774 sporządzony.

137. Betlejem folwarku kolegium Nieświeskiego św. Michała lustratorski inwentarz w styczniu 1774 sporządzony (8 str., Nr. 63).

** 138. To samo, egzemplarz drugi.

139. Kukowicz dóbr kolegium Nieświeskiego św. Michała lustratorski inwentarz w styczniu 1774 sporządzony (14 str., Nr. 64).

** 140. To samo, egzemplarz drugi.

** 141. Sniadynia oraz Doroszewicz, Lobczan, Ossowca i Machnowicz folwarków kolegium Pińskiego lustratorski inwentarz 4 lutego 1774 sporządzony (143 str.).

142. Poczajewicz, Psiekowszczyzny alias Studzionki, Błonia z klasztorem i kościołem, Rejspoła alias Jakszyc i mieściny Terespoła alias Zakorek dóbr kolegium akademii Wileńskiej lustratorski inwentarz 22 lutego 1774 sporządzony (98 kart, Nr. 65).

* 143. Baładycz dóbr inwentarz rewersalny przy podaniu w posesyą Aleksandrowiczowi 22 marca 1775 sporządzony (10 kart).

** 144. Ryni dóbr kolegium Bobrujskiego powtórny lustratorski inwentarz 18 grudnia 1776 sporządzony (25 str.).

** 145. Chobna folwarku inwentarz przy podaniu w posesyą Steckim 9 lipca 1777 sporządzony (6 str.).

146. Jurewicz dóbr oraz folwarków Prudka, Chobna, Tulhowicz, Remezów i Dwiżek powtórny lustratorski inwentarz 4 września 1777 sporządzony (27 kart, Nr. 66).

* 147. To samo, drugi egzemplarz.

Gubernia Witebska.

148. Ekimanii, Kazimierzowic, Wiażyszcz, Turowli, Iwańska, Międzyc, Kuchon, Mosarza, Zachacia, Ihumenowa, dóbr kolegium Połockiego, lustratorskie inwentarze w r. 1773 i 1774 sporządzone (251 str., Nr. 67).

149. To samo, egzemplarz drugi¹⁾.

150. Relacya lustratorska o dobrach kolegium Połockiego Ekimanii, Kazimierzowic, Turowli i dalszych w lustracyi poszczególnionych z opisaniem sytuacji onych, pretensyjów przez różne osoby roszczonych i o sposobach pomnożenia intrat folwarkowych roku 1774 uczyniona (51 str., № 67).

151. To samo, egzemplarz drugi¹⁾.

---

¹⁾ Nr. Nr. 149 i 151 w r. 1840 wysłano do Izby Dóbr Państwowych w Witebsku.

Gubernia Kurlandzka.

152. Mitawskiej rezydencji lustratorski inwentarz 4 stycznia 1774 sporządzony (14 kart, Nr. 68).
153. To samo, egzemplarz drugi (11 kart, кЪ Nr. 68).
154. Szembergskiej rezydencji, kościoła i jurydyki lustratorski inwentarz 21 stycznia 1774 sporządzony (10 kart, Nr. 69).
155. To samo, egzemplarz drugi (8 kart, кЪ Nr. 69).

Gubernia Wołyńska.

156. Kroszni, Horodyszczu, Kościelniku, Konotop i Werbkowicz, dóbr rezydencji Żytomirskiej lustratorski inwentarz w r. 1773 sporządzony (100 str.).¹⁾
157. Łuckiego kolegium, kościoła, konwiktu i jurydyki, oraz dóbr Łyszcze, Botynia, Kuczkurowców i Rudki lustratorskie inwentarze w kopiach r. 1773 i 1774 sporządzone (177 kart, Nr. 70).
158. Rachunek lustratorski z Kozłowskim administratorem folwarku Łuszczkańskiego o dochodach i rozchodach tego folwarku od 18 lutego do 6 augusta 1774 (16 str., кЪ Nr. 70).
159. Rachunek lustratorski o dochodach i rozchodach w dobrach kolegium Ostrońskiego Kniakininie, Surażu, Moszczanicy, Noworodczycach, Petyhorcach i Łopusznie od 1 grudnia 1773 do 20 czerwca 1774 (112 kart, Nr. 71).
160. Takież lustratorski rachunek, oraz taksa kamienia i dworców w mieście Ostrogu (5 kart, кЪ Nr. 71).
161. Włodzimierskiej, Markowickiej i Kowelskiej misyi, oraz jurydyki Włodzimierskiej i Kowelskiej, także dóbr Hubina i Markowicz lustratorski inwentarz 18 stycznia 1774 sporządzony (106 str., Nr. 72).

Gubernia Podolska.

162. Winnickiej rezydencji, kościoła, jurydyki i futorów Kazanichy i Kajdaczychy, oraz dóbr Piasoczyna i Bondarowki dziedzicznych, a Batoha zastawnych lustratorski inwentarz 15 stycznia 1774 sporządzony (45 str., Nr. 73).

II. Raporta i rachunki lustratorów dóbr po-jezuickich do Komisji Edukacyj obojga narodów w r. 1774 podane.

1. Raporta i rachunki . . . . księga 1-sza (293 karty, Nr. 74).
2. Toż samo, księga 2-ga (481 karta, кЪ Nr. 74).
3. Toż samo, księga 3-cia (411 kart, кЪ Nr. 74).

---

¹⁾ Nr. 156 w r. 1840 wysłano do Izby Dóbr Państwowych w Żytomierzu.

III. Różne księgi K. E. obojga narodów.

1. Bulla Klemensa XIV kasująca zakon księży jezuitów 21 iulii 1773 wydana (druk, Romae 1773, 10 kart, fol., Nr. 75).
2. Księga ekspedycyi K. E. N. do różnych osób i szkół od 24 października 1773 do 31 grudnia 1775 przesyłanych (240 str., Nr. 76).
3. Uniwersały, instrukcye i listy cyrkularne K. E. N. od 24 października 1773 do 13 października 1783 (40 kart, Nr. 77).
4. Noty różne, rezolucye, listy i inne papiery ściągające się do funduszu edukacyjnego od 12 listopada 1773 do 5 listopada 1784 (65 kart, Nr. 78).
5. Regestra osób zniesionego zakonu księży jezuitów w r. 1773 i 1774 sporządzone (55 kart, Nr. 79).
6. Listy od lustratorów i innych osób do prezydującego w K. E. N. w r. 1773 pisane (214 kart, Nr. 80).
7. Projekta i uwagi względem edukacyi publicznej w roku 1774 (234 karty, Nr. 81).
8. Noty, listy i raporta od plenipotenty funduszu edukacyjnego do K. E. N. w latach 1774 — 1776 podane (126 kart, Nr. 82).
9. Listy od różnych osób do prezydującego K. E. N. w r. 1774 pisane (539 kart, Nr. 83).
10. To samo, z r. 1775 (110 kart, Nr. 84).
11. To samo, z r. 1776 (79 kart, Nr. 85).
12. To samo, z r. 1777 (66 kart, Nr. 86).
13. To samo, z lat 1778 — 1779 (26 kart, Nr. 87).
14. Responsa lustratorów dóbr po-jezuickich litewskich na list okólny prezydującego K. E. N. względem dania eksplikacyi z czynności lustratorskiej r. 1778 pisane (40 kart, Nr. 88).
15. Tabele dóbr przeszło-jezuickich w Koronie i Litwie leżących, oraz kapitałów na dobrach obywatelskich rozlokowanych przy uniwersale 10 marca 1781 wydanym i przez K. E. N. podpisanym sporządzone (28 str., Nr. 89).
16. To samo, egzemplarz drukowany (15 str., № Nr. 89).
17. Ustawy K. E. N. dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej w r. 1783 przepisane (133 str., Nr. 90).
18. Uniwersały K. E. N., uwiadamiające o poprawie ordynacyi dla sądów tejsze Komisji przepisanej 17 października 1783 wydane, oraz formuły zaświadczeń w porządku nabycia dóbr przeszło-jezuickich i zaciągnięcia kredytu sumy z kapitałów funduszu edukacyjnego (druki, 110 kart, Nr. 91).
19. Uniwersał Komisji Rzeczypospolitej Skarbu Koronnego, uwiadamiający o nowo wypadłem prawie p. t.: „Sposób wynalezienia ofiary z dóbr ziemskich i duchownych w Koronie i W. Ks. Litewskiem“, 9 czerwca 1789 wydany (druk, 16 kart, Nr. 92).

20. Tabele pensyi czyli wydatków na szkoły akademickie W. Ks. Litewskiego od r. 1789 do r. 1795 (24 karty, Nr. 93).

21. Dobra funduszowe w W. Ks. Litewskim czyli Tabela dóbr po-jezuickich Litewskich alfabetycznie spisanych z pokazaniem taksy wie-
czystej, intraty rocznej i ich posesorów, oraz dóbr ewikcyjnych (67 str.,
Nr. 94).

IV. Memoryały od różnych osób do K. E. obojga narodów podane.

1. Memoryały w r. 1773 podane (141 kart, Nr. 95).
2. To samo z r. 1774 (323 karty, Nr. 96).
3. To samo z lat 1774 — 1776 (144 karty, Nr. 97).
4. To samo z r. 1775 (194 karty, Nr. 98).
5. To samo z r. 1776 (259 kart, Nr. 99).
6. To samo z r. 1777 (303 karty, Nr. 100).
7. To samo z r. 1778 (261 karta, Nr. 101).
8. To samo z lat 1779 — 1780 (295 kart, Nr. 102).
9. To samo z r. 1781 (184 karty, Nr. 103).
10. To samo z lat 1782 — 1783 (287 kart, Nr. 104).
11. To samo z lat 1784 — 1785 (221 kart, Nr. 105).
12. To samo z lat 1786 — 1787 (232 karty, Nr. 106).
13. To samo z r. 1788 (96 kart, Nr. 107).
14. To samo z r. 1789 (101 karta, Nr. 108).
15. To samo z r. 1790 (154 karty, Nr. 109).
16. To samo z r. 1791 (293 karty, Nr. 110).
17. To samo z r. 1792 (163 karty, Nr. 111).
18. To samo z lat 1793 — 1794 (133 karty, Nr. 112).

V. Księgi ekonomiczne K. E. obojga narodów.

1. Protokół ekonomiczny K. E. obojga narodów od 17 paździer-
nika 1773 do 27 grudnia 1776 (176 str., Nr. 113).
2. To samo, od 3 stycznia 1777 do 29 grudnia 1778 (265 str.,
Nr. 114).
3. To samo, od 9 stycznia 1779 do 12 grudnia 1780 (377 str.,
Nr. 115).
4. To samo, od 15 grudnia 1780 do 29 grudnia 1781 (252 str.,
Nr. 116).
5. To samo, od 2 stycznia 1782 do 8 października 1783 (363
str., Nr. 117).
6. To samo, od 10 października 1783 do 25 października 1785
(455 str., Nr. 118).
7. To samo, od 8 listopada 1785 do 28 grudnia 1787 (449 str.,
Nr. 119).

8. To samo, od 12 stycznia 1788 do 31 grudnia 1789 (312 str., Nr. 120).
9. To samo, od 3 stycznia 1790 do 31 grudnia 1791 (326 str., Nr. 121).
10. To samo, od 11 stycznia 1792 do 13 marca 1793 (221 str., Nr. 122).
11. To samo, od 16 grudnia 1793 do 10 kwietnia 1794 (169 str., Nr. 123).

VI. Księgi K. E. Litewskiej.

1. Protokół sesji ekonomicznych K. E. W. Ks. L. od 12 marca do 16 października 1793 (145 str., Nr. 124).
2. Protokół listów od K. E. W. Ks. L. do różnych osób od czerwca do 6 października 1793 (25 str., Nr. 125).
3. Listy od różnych osób do członków i oficjalistów K. E. W. Ks. L. od 29 maja do 24 listopada 1793 (50 kart, Nr. 126).
4. Memoryały różnych osób do K. E. W. Ks. L. w r. 1793 podane (169 kart, Nr. 127).
5. Rejestr memoryatów do K. E. W. Ks. L. w r. 1793 podanych z wyrażeniem treści ich i kiedy rezolwowanymi zostały (17 str., Nr. 128).
6. Księga rachunkowa opłaconych pensji różnym szkołom, emerytom, plebanom i akademii w r. 1793 (9 kart, Nr. 129).

VII. Księgi Komisji Rozdawniczej Litewskiej.

1. Protokół Komisji Rozdawniczej W. Ks. L. od 29 marca 1774 do 29 września 1776 (52 str., Nr. 130).
2. Akta Komisji Rozdawniczej W. Ks. L. od 13 kwietnia 1774 do 29 września 1776 (191 str., Nr. 131).
3. Rejestr dóbr po-jezuickich przez Komisję Rozdawniczą W. Ks. L. w porządku licytowania onych r. 1774 sporządzony (180 kart, Nr. 132).
4. Tabele dóbr i summ po-jezuickich Litewskich przez Komisję Rozdawniczą W. Ks. L. w r. 1774 sporządzone (33 str., Nr. 133).
5. Rachunki Komisji Rozdawniczej W. Ks. L. względem obrotu sreber kościelnych, oraz sprzedaży kamienic, domów, placów i ruchomości po-jezuickiej w latach 1774 — 1776 (84 karty, Nr. 134).

VIII. Księgi Komisji Rozdawniczej Koronnej.

1. Protokół Komisji od JKról. Mości i Rzeczypospolitej do rozrządzenia wszelkimi dobrami post suppressum institutum Societatis Iesu pozostałymi wyznaczonej, agitującej się w Warszawie od 24 marca 1774 do 19 października 1776 (332 str., Nr. 135).

2. Archiwum czyli akta Komisji Rozdawniczej Koronnej od 25 marca do 26 sierpnia 1774 (1115 str., Nr. 136).

3. To samo, od 29 sierpnia do 29 grudnia 1774 (1164 str., кЪ Nr. 136).

4. To samo, od 7 lutego 1775 do 17 września 1776 (1868 str., кЪ Nr. 136).

5. Tabele dóbr i summ po-jezuickich przez Komisję Rozdawniczą Koronną sporządzone, oraz noty i odpowiedzi tejże Komisji Rozdawniczej Komisji Edukacyjnej w latach 1774 — 1776 dawane (346 str., Nr. 137).

6. Rachunki Komisji Rozdawniczej Koronnej od 4 kwietnia do 17 maja 1777 (173 karty, Nr. 138).

7. Doniesienie czyli raport stanom Rzeczypospolitej od deputowanych na egzaminowanie Komisji Edukacji, Rozdawniczej i Sądowej dóbr po-jezuickich obojga narodów uczyniony na sejmie r. 1776 (druk, 57 str., Nr. 139).

IX. Księgi Komisji Sądowej po-jezuickiej Litewskiej.

1. Rejestr cywilny sądów Komisji Rzeczypospolitej W. Ks. L. w Wilnie agitujących się 1 lipca 1774 sporządzony. Egzemplarz prezydenta (219 str., Nr. 140).

2. To samo, egzemplarz pisarski (219 str., кЪ Nr. 140).

3. Rejestr summarii processus sądów Komisji Rzeczypospolitej po-jezuickiej W. Ks. L. 1 lipca 1774 sporządzony. Egzemplarz prezydenta (343 str., Nr. 141).

4. To samo, egzemplarz pisarski (343 str., кЪ Nr. 141).

5. Rejestr taktowy sądów Komisji Rzeczypospolitej po-jezuickiej W. Ks. L. w Wilnie agitujących się 1 lipca 1774 sporządzony. Egzemplarz prezydenta (1 str., Nr. 142).

6. To samo, egzemplarz pisarski (1 str., кЪ Nr. 142).

7. Protokół potoczny sądów Komisji Rzeczypospolitej W. Ks. Litewskiego w Wilnie agitujących się od 1 lipca 1774 do 28 czerwca 1776 (30 str., Nr. 143).

8. Protokół zapisowy sądów Komisji Rzeczypospolitej W. Ks. L. w Wilnie agitujących się od 1 lipca 1774 do 28 czerwca 1776 (13 str., Nr. 144).

9. Protokół dekretowy ostatecznych wyroków sądów Komisji Rzplitej W. Ks. L. w Wilnie agitujących się od 4 lipca 1775 do 27 czerwca 1776 (302 str., Nr. 145).

10. Akta sądów Komisji Rzplitej W. Ks. L. w Wilnie agitujących się od 4 lipca 1774 do 30 grudnia 1775 ekspedyowane (786 str., Nr. 146).

11. To samo, od 2 stycznia do 28 czerwca 1776 (898 str., кЪ Nr. 146).

X. Księgi Komisji Sądowej po-jezuickiej Koronnej.

1. Rejestr ordynaryjny sądów Komisji po-jezuickiej Koronnej od 17 października 1774 do 7 października 1776 (172 str., Nr. 147).
2. Rejestr vindicationis summarum sądów Komisji po-jezuickiej Koronnej od 18 października 1774 do 20 stycznia 1775 (90 str., Nr. 148).
3. To samo, od 20 stycznia do 16 maja 1775 (85 str., № Nr. 148).
4. To samo, od 18 maja 1775 do 7 października 1776 (109 str., № Nr. 148).
5. Rejestr remissarum sądów Komisji po-jezuickiej Koronnej od 18 stycznia do 19 czerwca 1775 (88 str., Nr. 149).
6. To samo, od 3 października 1775 do 9 października 1776 (107 str., № Nr. 149).
7. Rejestr poenalium sądów Komisji po-jezuickiej Koronnej od 19 grudnia 1775 do 13 września 1776 (91 str., Nr. 150).
8. Protokół seryarów sądów Komisji po-jezuickiej Koronnej od 29 marca 1774 do 21 października 1776 zaszłych (131 str., Nr. 151).
9. Protokół dekretów ostatecznych Komisji Sądowej po-jezuickiej Koronnej od 29 marca 1774 do 9 października 1776 (719 str., Nr. 152).
10. Protokół kondemnat i dekretów executionis w sądach Komisji po-jezuickiej Koronnej od 20 października 1774 do 16 września 1776 zapadłych (573 str., Nr. 153).
11. Specyfikacya summ po-jezuickich, o które był proceder w sądach Komisji po-jezuickiej Koronnej (19 str., Nr. 154).

XI. Księgi sądowe K. E. obojga narodów kadencyi Litewskiej.

1. Rejestr ekonomiczny dla spraw w sądach K. E. N. z obywatelami W. Ks. L. zdarzonych roku 1777 sporządzony. Egzemplarz prezydenta (464 karty, Nr. 155).
2. To samo, egzemplarz pisarski (464 karty, № Nr. 155).
3. Rejestr ekonomiczny sądów K. E. N. po zakończonej 1-ej tegoż rejestru księdze na 2-gą księgę roku 1787 w trakcie sądzącej się Majowej kadencyi sporządzony, karty 465 — 812. Egzemplarz prezydenta (Nr. 156).
4. To samo, egzemplarz pisarski (№ Nr. 156).
5. Rejestr cywilny sądów K. E. N. w r. 1777 sporządzony, karty 1 — 536. Egzemplarz prezydenta (Nr. 157).
6. To samo, egzemplarz pisarski (№ Nr. 157).
7. Rejestr cywilny sądów K. E. N. po zakończonej 1-ej księdze na 2-gą księgę w r. 1782 w trakcie sądzącej się Grudniowej kadencyi sporządzony, karty 537 — 1022. Egzemplarz prezydenta (№ Nr. 157).
8. To samo, egzemplarz pisarski (№ Nr. 157).

9. Rejestr cywilny sądów K. E. N. po skończonej 2-iej tegoż rejestru księdze na 3-cią księgę w r. 1790 w trakcie sądzącej się Grudniowej kadencji sporządzony, karty 1023 — 1081. Egzemplarz prezydenta (къ Nr. 157).

10. To samo, egzemplarz pisarski (къ Nr. 157).

11. Wokanda wpisów w rejestrach sądów K. E. N. znajdujących się (86 kart, Nr. 158).

12. Rejestr pozwów i dekretów do różnych kolegiów Litewskich w r. 1781 sporządzony (114 kart, Nr. 159).

13. Protokół potoczny dla zapisywania rezolucyi sądowych, oraz dla przyjmowania przyznań i aktykacyi tranzaktów w okoliczności dóbr przeszło-jezuickich zdarzyć się mogących i dla zapisywania zanoszących się w sądach K. E. N. manifestów od 28 grudnia 1778 do 20 lutego 1794 (39 str., Nr. 160).

14. Protokół czyli księga do zakonotowania wyroków oczywistych w sądach K. E. N. od 9 maja 1780 do 24 grudnia 1791 zaszytych (27 str., Nr. 161).

15. Protokół sądów K. E. N. dekretów ostatecznych od 14 maja 1778 do 31 maja 1788 zaszytych (1278 str., Nr. 162).

16. Protokół sądów K. E. N. dekretów oczywistych od 31 grudnia 1789 do 31 grudnia 1791 zaszytych (56 str., Nr. 163).

17. Księga dekretów sądów K. E. N. kadencji Grudniowej 1777 i Majowej 1778 (560 str., Nr. 164).

18. Księga dekretów i innych tranzakcyi w sądach K. E. N. na kadencji Grudniowej 1778 i Majowej 1779 ekspedyowanych (960 str., Nr. 165).

19. To samo, na kadencyach Grudniowej 1779 i Majowej 1780 ekspedyowanych (1633 str., Nr. 166).

20. To samo, na kadencyach Grudniowej 1780 i Majowej 1781 ekspedyowanych (1744 str., Nr. 167).

21. To samo, na kadencyach w roku 1782 i 1783 ekspedyowanych (1890 str., Nr. 168).

22. To samo, na kadencyach w latach 1784 — 1786 ekspedyowanych (2161 str., Nr. 169).

23. To samo, na kadencyach w latach 1787 — 1789 ekspedyowanych (1520 str., Nr. 170).

24. To samo, na kadencyach od 12 kwietnia 1790 do 20 lutego 1794 ekspedyowanych (1764 str., Nr. 171).

XII. Księgi sądowe K. E. obojga narodów kadencji Koronnej.

1. Rejestr ekonomiczny sądów K. E. obojga narodów kadencji Koronnej od 26 lutego 1777 do 29 maja 1784 (465 str., Nr. 172).

2. To samo, od 29 grudnia 1784 do 31 grudnia 1789 (264 str.,
кѣ Nr. 172).

3. To samo, od 31 marca 1790 do 31 marca 1792 (82 str., кѣ
Nr. 172).

4. Rejestr executionis processus sądów K. E. od 26 maja 1777
do 31 marca 1792 (110 str., Nr. 173).

5. Rejestr cywilny sądów K. E. od 14 marca 1778 do 22 paździer-
nika 1783 (368 str., Nr. 174).

6. To samo, od 22 października 1783 do 28 marca 1792 (31 str.,
кѣ Nr. 174).

7. Sentencyonarz sądów K. E. od 1 lutego 1777 do 31 marca
1792 (483 str., Nr. 175).

8. Komparycyonarz sądów K. E. od 5 lutego 1777 do 31 marca
1792 (147 str., Nr. 176).

9. Protokół dekretów oczywistych sądów K. E. na kadencyach ko-
ronnych z rejestrów cywilnych od 1 lutego 1777 do 13 października
1778 zaszytych (311 str., Nr. 177). Księga 1-sza.

10. Protokół dekretów oczywistych tychże sądów K. E. z rejestrów
ekonomicznych od 1 lutego 1777 do 30 grudnia 1778 zaszytych (149 str.,
Nr. 178). Księga 2-ga.

11. To samo, od 1 marca 1779 do 31 marca 1783 zaszytych (645
str., Nr. 179). Księga 3-cia.

12. To samo, od 20 października 1783 do 30 maja 1786 zaszytych
(527 str., Nr. 180). Księga 4-ta.

13. To samo, od 29 grudnia 1786 do 28 marca 1792 zaszytych
(296 str., Nr. 181). Księga 5-ta.

14. Protokół dekretów niestannych sądów K. E. z rejestrów cy-
wilnych od 6 marca 1777 do 6 października 1778 zaszytych (218 str.,
Nr. 182). Księga 1-sza.

15. To samo, od 20 marca 1779 do 26 marca 1783 zaszytych (291
str., Nr. 183). Księga 2-ga.

16. To samo, od 22 października 1783 do 29 października 1791
zaszytych (349 str., Nr. 184). Księga 3-cia.

17. Protokół dekretów niestannych sądów K. E. na kadencyach ko-
ronnych z rejestrów ekonomicznych i executionis processus od 6 marca
1777 do 30 grudnia 1778 zaszytych (505 str., Nr. 185). Księga 1-sza.

18. To samo, od 13 marca 1779 do 29 maja 1784 zaszytych (763
str., Nr. 186). Księga 2-ga.

19. To samo, od 29 grudnia 1784 do 29 października 1791 za-
szytych (852 str., Nr. 187). Księga 3-cia.

XIII. Księgi kass prowincjonalnych i generalnej Komisji Edukacyi obojga narodów.

A. *Rachunki Kass Litewskich.*

1. Dziennik percept i ekspens funduszowych litewskich od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (26 str., Nr. 188).
2. Dokumenta do dziennika percept i ekspens funduszowych litewskich od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (64 karty, № Nr. 188).
3. Księga percept i ekspens funduszowych litewskich przez kategorie od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (49 str., Nr. 189).
4. Likwidacya dochodów i wydatków kasy Wileńskiej od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (7 kart, Nr. 190).
5. Rachunek dochodów i wydatków kasy Wileńskiej od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 przez ks. Ignacego Żabę, rektora akademii, podpisany (10 kart, Nr. 191).
6. Rachunek tychże dochodów i wydatków kasy Wileńskiej ks. Żaby, rektora akademii Wileńskiej, od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (10 kart, № Nr. 191).
7. Dokumenta do rachunku kasy Wileńskiej ks. rektora Żaby od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (242 karty, № Nr. 191).
8. Rachunek percepty i ekspensy na akademię Wileńską i na szkoły W. Ks. Litewskiego od 1 września 1774 do 31 sierpnia 1776 (83 str., Nr. 192).
9. Dokumenta do rachunków percepty i ekspensy na akademię Wileńską i na szkoły W. Ks. Litewskiego od 1 września 1774 do 31 sierpnia 1776 (350 kart, № Nr. 192).
10. Rachunki księcia Massalskiego, biskupa Wileńskiego, z percepty i ekspensy pieniędzy funduszu edukacyjnego od 1 sierpnia 1774 do 30 czerwca 1777 (43 str., Nr. 193).
11. Dokumenta do rachunku księcia Massalskiego, biskupa Wileńskiego, z percepty i ekspensy pieniędzy funduszu edukacyjnego od 1 sierpnia 1774 do 30 czerwca 1777 (102 karty, Nr. 194).

B. *Rachunki kass departamentu Wileńskiego księcia biskupa Massalskiego.*

12. Rachunki percepty i ekspensy kas prowincjonalnych i szkół departamentu Wileńskiego z rat św. Jana 1776 i Trzykrólskiej 1777 (274 karty, Nr. 195).
13. To samo, z rat św. Jana 1777 i Trzykrólskiej 1778 (320 kart, Nr. 196).
14. To samo, z rat św. Jana 1778 i Trzykrólskiej 1779 (518 kart, Nr. 197).

15. To samo, z rat św. Jana 1779 i Trzykrólskiej 1780 (414 kart, Nr. 198).

16. To samo, z rat św. Jana 1780 i Trzykrólskiej 1781 (415 kart, Nr. 199).

C. Rachunki kass departamentu Białoruskiego Chreptowicza, podkanclerzego W. Ks. Litewskiego.

17. Rachunki z raty Trzechkrólskiej 1776 (49 kart, Nr. 200).

18. To samo, z rat św. Jana 1776 i Trzechkrólskiej 1777 (108 kart, Nr. 201).

19. To samo, z rat św. Jana 1777 i Trzechkrólskiej 1778 (128 kart, Nr. 202).

20. To samo, z rat św. Jana 1778 i Trzechkrólskiej 1779 (108 kart, Nr. 203).

21. To samo, z rat św. Jana 1779 i Trzechkrólskiej 1780 (117 kart, Nr. 204).

22. To samo, z rat św. Jana 1780 i Trzechkrólskiej 1781 (126 kart, Nr. 205).

D. Rachunki kass departamentu Ruskiego księcia Czartoryskiego, generała ziem Podolskich.

23. Rachunki szkół z raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (112 kart, Nr. 206).

24. Likwidacya rachunków percepty i ekspensy na szkoły od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1776 (33 karty, Nr. 207).

25. Rachunki szkół i kass prowincjonalnych z raty św. Jana 1776 i Trzechkrólskiej 1777 (120 kart, Nr. 208).

26. To samo, z rat św. Jana 1777 i Trzechkrólskiej 1778 (164 karty, Nr. 209).

27. To samo, z rat św. Jana 1778 i Trzechkrólskiej 1779 (71 kart, Nr. 210).

28. To samo, z rat św. Jana 1779 i Trzechkrólskiej 1780 (63 karty, Nr. 211).

29. To samo, z rat św. Jana 1780 i Trzechkrólskiej 1781 (50 kart, Nr. 212).

E. Rachunki kass departamentu Wołyńskiego Mniszcha sekretarza W. Ks. L.

30. Rachunki kass prowincjonalnych i szkół z rat św. Jana 1778 i Trzechkrólskiej 1779 (43 karty, Nr. 213).

31. To samo, z rat św. Jana 1779 i Trzechkrólskiej 1780 (69 kart, Nr. 214).

32. To samo, z rat św. Jana 1780 i Trzechkrólskiej 1781 (80 kart, Nr. 215).

*F. Rachunki kass prowincjonalnych Koronnych
i Litewskich.*

33. Rachunki kass koronnych z rat św. Jana 1781 i Trzechkrólskiej 1782 (437 kart, Nr. 216).

34. Rachunki kass litewskich z rat św. Jana 1781 i Trzechkrólskiej 1782 (512 kart, Nr. 217).

35. Rachunki kass koronnych i litewskich z rat św. Jana 1782 i Trzechkrólskiej 1783 (748 kart, Nr. 218).

36. To samo, z rat św. Jana 1783 i Trzechkrólskiej 1784 (823 karty, Nr. 219).

37. To samo, z rat św. Jana 1784 i Trzechkrólskiej 1785 (670 kart, Nr. 220).

38. To samo, z rat św. Jana 1785 i Trzechkrólskiej 1786 (735 kart, Nr. 221).

39. To samo, z rat św. Jana 1786 i Trzechkrólskiej 1787 (865 kart, Nr. 222).

40. To samo, z rat św. Jana 1787 i Trzechkrólskiej 1788 (899 kart, Nr. 223).

41. To samo, z rat św. Jana 1788 i Trzechkrólskiej 1789 (941 karta, Nr. 224).

42. To samo, z rat św. Jana 1789 i Trzechkrólskiej 1790 (864 karty, Nr. 225).

43. To samo, z rat św. Jana 1790 i Trzechkrólskiej 1791 (1033 karty, Nr. 226).

44. To samo, z rat św. Jana 1791 i Trzechkrólskiej 1792 (829 kart, Nr. 227).

45. Rachunki kass koronnych z rat św. Jana 1792 i Trzechkrólskiej 1793, litewskich z raty św. Jana 1792 (687 kart, Nr. 228).

46. Rachunki kass koronnych od św. Jana 1793 do św. Jana 1794 i litewskich od Trzech Króli 1793 do św. Jana 1794 (568 kart, Nr. 229).

*G. Sumaryusze rachunków likwidowanych
kass prowincjonalnych Koronnych i Litewskich.*

47. Sumaryusz rachunków likwidowanych percepty i ekspensy kass prowincjonalnych Koronnych z rat św. Jana 1781 i Trzechkrólskiej 1782 (55 kart, Nr. 230).

48. To samo, kass Litewskich (34 karty, Nr. 231).

49. To samo, kass Koronnych i Litewskich z rat św. Jana 1782 i Trzechkrólskiej 1783 (54 karty, Nr. 232).

50. To samo z rat św. Jana 1783 i Trzechkrólskiej 1784 (50 kart, Nr. 233).

51. To samo, z rat św. Jana 1784 i Trzechkrólskiej 1785 (43 karty, Nr. 234).
52. To samo, z rat św. Jana 1785 i Trzechkrólskiej 1786 (50 kart, Nr. 235).
53. To samo, z rat św. Jana 1786 i Trzechkrólskiej 1787 (49 kart, Nr. 236).
54. To samo, z rat św. Jana 1787 i Trzechkrólskiej 1788 (45 kart, Nr. 237).
55. To samo, z rat św. Jana 1788 i Trzechkrólskiej 1789 (47 kart, Nr. 238).
56. To samo, z rat św. Jana 1789 i Trzechkrólskiej 1790 (46 kart, Nr. 239).
57. To samo, z rat św. Jana 1790 i Trzechkrólskiej 1791 (51 karta, Nr. 240).
58. To samo, z rat św. Jana 1791 i Trzechkrólskiej 1792 (42 karty, Nr. 241).
59. To samo, z rat św. Jana 1792 i Trzechkrólskiej 1793 szkół Koronnych, z raty św. Jana 1792 szkół Litewskich (37 kart, Nr. 242).
60. To samo, szkół Koronnych od św. Jana 1793 do św. Jana 1794, Litewskich od Trzech Królów 1793 do św. Jana 1794 (38 kart, Nr. 243).
61. To samo, kass Koronnych i Litewskich od 13 czerwca do 1 października 1794 (80 str., Nr. 244).

H. Rachunki Kasy Generalnej.

62. Dziennik percept i ekspens funduszowych kasy generalnej od 15 maja 1774 do 1 lipca 1776 (155 str., Nr. 245).
63. To samo, od 1 lipca 1776 do 1 lipca 1777 (52 str., Nr. 246).
64. To samo, od 1 lipca 1777 do 1 lipca 1778 (70 str., Nr. 247).
65. To samo, od 1 lipca 1778 do 1 lipca 1779 (71 str., Nr. 248).
66. To samo, od 1 lipca 1779 do 1 lipca 1780 (71 str., Nr. 249).
67. To samo, od 1 lipca 1780 do 1 lipca 1781 (66 str., Nr. 250).
68. To samo, od 1 lipca 1781 do 1 lipca 1782 (60 str., Nr. 251).
69. To samo, od 1 lipca 1782 do 1 lipca 1783 (58 str., Nr. 252).
70. To samo, od 1 lipca 1783 do 1 lipca 1784 (58 str., Nr. 253).
71. To samo, od 1 lipca 1784 do 1 lipca 1785 (67 str., Nr. 254).
72. To samo, od 1 lipca 1785 do 1 lipca 1786 (67 str., Nr. 255).
73. To samo, od 1 lipca 1786 do 1 lipca 1787 (58 str., Nr. 256).
74. To samo, od 1 lipca 1787 do 1 lipca 1788 (66 str., Nr. 257).
75. To samo, od 1 lipca 1788 do 1 lipca 1789 (62 str., Nr. 258).
76. To samo, od 1 lipca 1789 do 1 lipca 1790 (68 str., Nr. 259).
77. To samo, od 1 lipca 1790 do 1 lipca 1791 (72 str., Nr. 260).
78. To samo, od 1 lipca 1791 do 1 lipca 1792 (72 str., Nr. 261).
79. To samo, od 1 lipca 1792 do 1 lipca 1793 (72 str., Nr. 262).

80. To samo, od raty św. Jana 1793 do raty św. Jana 1794 (57 str., Nr. 263).

81. To samo, od 13 czerwca do 1 października 1794 (10 str., Nr. 264).

I. Księgi percept funduszowych.

82. Księga percept funduszowych od 1 lipca 1776 do 1 lipca 1777 (81 str., Nr. 265).

83. To samo, od 1 lipca 1777 do 1 lipca 1778 (100 str., Nr. 266).

84. To samo, od 1 lipca 1778 do 1 lipca 1779 (91 str., Nr. 267).

85. To samo, od 1 lipca 1779 do 1 lipca 1780 (80 str., Nr. 268).

86. To samo, od 1 lipca 1780 do 1 lipca 1781 (103 str., Nr. 269).

87. To samo, od 1 lipca 1781 do 1 lipca 1782 (100 str., Nr. 270).

88. To samo, od 1 lipca 1782 do 1 lipca 1783 (140 str., Nr. 271).

89. To samo, od 1 lipca 1783 do 1 lipca 1784 (141 str., Nr. 272).

90. To samo, od 1 lipca 1784 do 1 lipca 1785 (142 str., Nr. 273).

91. To samo, od 1 lipca 1785 do 1 lipca 1786 (137 str., Nr. 274).

92. To samo, od 1 lipca 1786 do 1 lipca 1787 (140 str., Nr. 275).

93. To samo, od 1 lipca 1787 do 1 lipca 1788 (136 str., Nr. 276).

94. To samo, od 1 lipca 1788 do 1 lipca 1789 (133 str., Nr. 277).

95. To samo, od 1 lipca 1789 do 1 lipca 1790 (135 str., Nr. 278).

96. To samo, od 1 lipca 1790 do 1 lipca 1791 (139 str., Nr. 279).

97. To samo, od 1 lipca 1791 do 1 lipca 1792 (130 str., Nr. 280).

98. To samo, od 1 lipca 1792 do 1 lipca 1793 (106 str., Nr. 281).

99. Księga percept i ekspens funduszowych od raty św. Jana 1793 do raty św. Jana 1794, z wyszczególnieniem retentów na posesorach (118 str., Nr. 282).

100. To samo, od 13 czerwca do 1 października 1794 (59 str., Nr. 283).

J. Księgi ekspens funduszowych.

101. Księga ekspens funduszowych od 1 lipca 1776 do 1 lipca 1777 (59 str., Nr. 284).

102. To samo, od 1 lipca 1777 do 1 lipca 1778 (76 str., Nr. 285).

103. To samo, od 1 lipca 1778 do 1 lipca 1779 (60 str., Nr. 286).

104. To samo, od 1 lipca 1779 do 1 lipca 1780 (58 str., Nr. 287).

105. To samo, od 1 lipca 1780 do 1 lipca 1781 (90 str., Nr. 288).

106. To samo, od 1 lipca 1781 do 1 lipca 1782 (56 str., Nr. 289).

107. To samo, od 1 lipca 1782 do 1 lipca 1783 (54 str., Nr. 290).

108. To samo, od 1 lipca 1783 do 1 lipca 1784 (55 str., Nr. 291).

109. To samo, od 1 lipca 1784 do 1 lipca 1785 (51 str., Nr. 292).

110. To samo, od 1 lipca 1785 do 1 lipca 1786 (51 str., Nr. 293).

111. To samo, od 1 lipca 1786 do 1 lipca 1787 (51 str., Nr. 294).

112. To samo, od 1 lipca 1787 do 1 lipca 1788 (51 str., Nr. 295).

113. To samo, od 1 lipca 1788 do 1 lipca 1789 (50 str., Nr. 296).
114. To samo, od 1 lipca 1789 do 1 lipca 1790 (46 str., Nr. 297).
115. To samo, od 1 lipca 1790 do 1 lipca 1791 (42 str., Nr. 298).
116. To samo, od 1 lipca 1791 do 1 lipca 1792 (48 str., Nr. 299).
117. Księga likwidacyi percept i ekspens funduszowych od 1 lipca 1792 do 1 lipca 1793 (28 str., Nr. 300).

K. Dokumenta do rachunków kasy generalnej.

118. Dokumenta do rachunków kasy generalnej K. E. N. od 15 maja 1774 do 29 czerwca 1775 (224 karty, Nr. 301). Księga 1-sza.
119. To samo, od 29 czerwca 1775 do 1 lipca 1776 (257 kart, Nr. 302). Księga 2-ga.
120. To samo, od 1 lipca 1776 do 1 lipca 1777 (214 kart, Nr. 303). Księga 3-cia.
121. To samo, od 1 lipca 1777 do 1 lipca 1778 (128 kart, Nr. 304). Księga 4-ta.
122. To samo, od 1 lipca 1778 do 1 lipca 1779 (240 kart, Nr. 305). Księga 5-ta.
123. To samo, od 1 lipca 1779 do 1 lipca 1780 (243 karty, Nr. 306). Księga 6-ta.
124. To samo, od 1 lipca 1780 do 1 lipca 1781 (219 kart, Nr. 307). Księga 7-ma.
125. To samo, od 1 lipca 1781 do 1 lipca 1782 (184 karty, Nr. 308). Księga 8-ma.
126. To samo, od 1 lipca 1782 do 1 lipca 1783 (205 kart, Nr. 309). Księga 9-ta.
127. To samo, od 1 lipca 1783 do 1 lipca 1784 (213 kart, Nr. 310). Księga 10-ta.
128. To samo, od 1 lipca 1784 do 1 lipca 1785 (230 str., Nr. 311). Księga 11-ta.
129. To samo, od 1 lipca 1785 do 1 lipca 1786 (209 kart, Nr. 312). Księga 12-ta.
130. To samo, od 1 lipca 1786 do 1 lipca 1787 (175 kart, Nr. 313). Księga 13-ta.
131. To samo, od 1 lipca 1787 do 1 lipca 1788 (172 karty, Nr. 314). Księga 14-ta.
132. To samo, od 1 lipca 1788 do 1 lipca 1789 (170 kart, Nr. 315). Księga 15-ta.
133. To samo, od 1 lipca 1789 do 1 lipca 1790 (135 kart, Nr. 316). Księga 16-ta.
134. To samo, od 1 lipca 1790 do 1 lipca 1791 (136 kart, Nr. 317). Księga 17-ta.
135. To samo, od 1 lipca 1791 do 1 lipca 1792 (209 kart, Nr. 318). Księga 18-ta.

136. To samo, od 1 lipca 1792 do 1 lipca 1793 (130 kart, Nr. 319). Księga 19-ta.

137. To samo, od raty św. Jana 1793 do raty św. Jana 1794 (185 kart, Nr. 320). Księga 20-ta.

138. To samo, od 13 czerwca do 1 października 1794 (84 karty, Nr. 321). Księga 21-sza.

L. Różne księgi kasowe.

139. Tabele okazujące stan intryty z dóbr i summ po-jezuickich, oraz retent na posesorach od raty św. Jana 1774 do raty św. Jana 1794 (55 str., Nr. 322).

140. Księga obrachunkowa kasy generalnej względem summ funduszowych Litewskich i należących od nich prowizyi od 8 listopada 1777 do 28 kwietnia 1790 (118 str., Nr. 323).

141. Obrachunki kasy generalnej z posesorami dóbr i summ funduszowych Litewskich od 6 czerwca 1778 do 13 marca 1792 (53 karty, Nr. 324).

142. Tabele tejże kasy generalnej o zaległościach z dóbr i summ funduszowych Litewskich od r. 1783 do r. 1796 (109 kart, Nr. 325).

143. Tabela emerytów Litewskich przez K. E. N. 9 kwietnia 1791 ustanowiona (13 kart, Nr. 326).

144. Księga rachunkowa percept i ekspens kass funduszowych prowincjonalnych Litewskich z r. 1793 (24 str., Nr. 327).

145. Tabela dóbr i summ po-jezuickich Litewskich z pokazaniem rocznego z nich dochodu i zaległości na posesorach, oraz rocznych wydatków na akademię i szkoły Litewskie w r. 1795; brulion po francusku pisany (59 str., Nr. 328).

XVI.¹⁾ Dokumenta odnoszące się do dóbr po-jezuickich.

1. Konwencye między K. E. a różnemi osobami względem dóbr i summ po-jezuickich zawarte od r. 1773 do r. 1793 (59 kart, Nr. 329).

2. Dokumenta submisyjne-ewikcyjne z r. 1774 na dobra po-jezuickie w guberni Wileńskiej leżące, alfabetem ułożone (331 karta, Nr. 330).

3. To samo, na dobra leżące w guberni Grodzieńskiej (140 kart, Nr. 331).

4. To samo, na dobra leżące w guberniach Mińskiej i Witebskiej (Nr. 332).

5. To samo, na dobra leżące w guberniach Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej (Nr. 333).

---

¹⁾ Grupy XIV i XV znajdują się w archiwum ministerium oświaty i opisane są niżej.

6. Dokumenta submisyjno-ewikcyjne z r. 1774 na dobra po-jezuickie, z których sumy szacunkowe podniesione, alfabetem ułożone (145 kart, Nr. 334).

7. Dokumenta submisyjno-ewikcyjne na dobra po-jezuickie w Królestwie Polskiem leżące, od 12 lipca 1774 do 17 lutego 1789 (10 kart, Nr. 335).

8. Przywileje i inne papiery posesye dóbr funduszowych po-jezuickich w guberni Wileńskiej leżących udowadniające przez posesorów tych dóbr w r. 1795, w autentykach i kopiach znajdujące się, alfabetem od litery B. do litery K. łącznie ułożone (244 karty, Nr. 336).

9. To samo, od litery L. do litery Ż. (290 kart, Nr. 337).

10. To samo, co do dóbr w guberni Grodzieńskiej leżących (350 kart, Nr. 338).

2. Archiwum ministeryum oświaty.

Posiada dwie grupy aktów, które w r. 1834 dostało od ministeryum dóbr państwa i trzecią dodatkową, odnoszącą się do historii akademii Wileńskiej.

1 (XIV). Raporta szkół litewskich i wołyńskich.

1. Raporta szkół litewskich (w Bobrujsku, Grodnie, Kownie, Kretyndze, Krożach, Mereczu, Mińsku, Nieświeżu, Nowogródku, Pińsku, Postawach, Słonimie, Słucku, Widadach, Żodziszkach, Żyrowicach) i wołyńskich (w Kamieńcu, Łucku, Ostrogu, Szarogradzie) z roku 1775 (teka [картонъ] 887, Nr. 35141).

2. Raporta szkół Krzemienieckich z r. 1776—1777 (teka 887, Nr. 35142).

3. Raporta szkół Ostrogskich z r. 1776—1777 (teka 887, Nr. 35143).

4. Raporta szkół Humańskich z r. 1776—1777 i Krzemienieckich z marca 1778 (teka 887, Nr. 35144).

5. Raporta szkół Szarogradzkich z r. 1776—1777 (teka 887, Nr. 35145).

6. Raporta szkół Hojskich (Hoszcza) z r. 1776—1777 (teka 887, Nr. 35146).

7. Raporta szkół Łuckich z r. 1776—1777 (teka 887, Nr. 35147).

8. Raporta szkół litewskich (Białystok, Bobrujsk, Borunie, Brześć, Dąbrowica, Grodno, Jurowicze, Kowno, Kretynga, Kroże, Krzyżopol, Lida, Lubieszów, Merecz, Mińsk, Nieśwież, Nowogródek, Pińsk, Połock (Waleryanowski), Postawy, Rosienie, Słonim, Słuck, Szczuczyn, Upita (Poniewieskie), Wilno (akademickie i pijarskie), Wiłkomierz, Wiszniów, Wołkowysk z r. 1779 (teka 887, Nr. 35148).

9. Raporta szkół litewskich (Białystok, Bobrujsk, Borunie, Brześć, Dąbrowica, Grodno, Jurowicze, Kowno, Kretynga, Kroże, Krzyżopol, Lida, Lubieszów, Merecz, Mińsk, Nieśwież, Nowogródek, Pińsk, Połock, Postawy, Rosienie, Słonim, Słuck, Szczuczyn, Upita, Wilno, Wiłkomierz, Wiszniów, Wołkowysk, Żyrowice) z r. 1780 (teka 887, Nr. 35149).

10. Raporta szkół litewskich (Białystok, Bobrujsk, Borunie, Brześć, Dąbrowica, Grodno, Jurowicze, Kowno, Kretynga, Kroże, Krzyżopol, Lubieszów, Merecz, Mińsk, Nieśwież, Nowogródek, Pińsk, Połock, Postawy, Rosienie, Słonim, Słuck, Szczuczyn, Upita, Wilno, Wiszniów, Wołkowysk, Żyrowice) z r. 1781 (teka 888, Nr. 35150).

11. Raport Szkoły Głównej W. Ks. L. o stanie szkół od 1 października 1785 do 1 października 1786 złożony K. E. N. (108 str., teka 888, Nr. 35151).

12. To samo, za czas od 1 października 1787 do 1 października 1788 (122 str., teka 888, Nr. 35152).

13. Odpowiedź Szkoły Głównej Litewskiej z 30 czerwca 1788 na pytania postawione przez K. E., oryginał z podpisem Kazimierza Naruszewicza, sekretarza (9 str., teka 888, Nr. 35153).

14. Raport Szkoły Głównej Litewskiej K. E. złożony w r. 1793 (40 str., teka 888, Nr. 35154).

15. Teczka, zawierająca: a) raport Szkoły Głównej Litewskiej do K. E. o stanie szkół od 1 października 1784 do 1 października 1785; b) brulion raportu z roku 1785—1786, którego oryginał podany wyżej pod Nr. 11; c) raport Szkoły Litewskiej o stanie szkół za czas od 1 października 1790 do 1 października 1791; d) brulion raportu ks. Michała Piotrowskiego, generalnego wizytatora szkół litewskich, z roku 1791; e) instrukcye dane wizytatorom szkół wydziałowych i podwydziałowych przez Szkołę Główną Litewską w latach 1786, 1787, 1789, 1790 i 1791 (135 kart, teka 888, Nr. 35155).

2 (XV). Raporta wizyt szkół.

1. Raporta wizytatorów: Franciszka Minockiego o akademii Poznańskiej; Kazimierza Lipińskiego i Sebastjana Gawrońskiego o szkołach w Barze i Kamieńcu; Leonarda Marcina Świejkowskiego o szkołach w Winnicy; Antoniego Ponińskiego o szkołach w Międzyrzeczu, Poznaniu i Wschowie; Stefana Hołowczyca o szkołach w Łomży, Pułtusku, Szczuczynie, Węgrowie i Żerominie; Ignacego Potockiego o szkołach w Krasnymstawie, Lublinie i Łukowie z roku 1774; Józefa Rogalińskiego o szkołach i kolegiach w Wielkopolsce z lat 1774—1775; Ignacego Massalskiego o szkołach Wileńskich z r. 1775; Józefa Wybickiego o szkołach Wileńskich z r. 1777; Adama ks. Czartoryskiego o pensjonatach obojej płci w Warszawie z r. 1778; Ignacego Omiecińskiego o szkołach w Humanii i Szarogrodzie; Adama ks. Czartoryskiego o szkołach departamentu Ukraini-

skiego z r. 1780; wreszcie Rejestr ruchomości konwiktu Wileńskiego z czasu Wybickiego wizytacyi 1 lipca 1777 przez Jana Hryniewicza reghensa i Józefa Lutomskiego kasyera sporządzony (305 str., teka 888, Nr. 35156).

2. Raport generalnej wizyty szkół Podolskich i Wołyńskich, odprawionej przez ks. Stefana Hołowczyca w r. 1782 (48 str., teka 888, Nr. 35157).

3. Raport wizyty szkół Litewskich odbytej przez ks. Władysława Tautkiewicza w r. 1784 (26 str., teka 888, Nr. 35158).

4. Raport wizyty szkół Litewskich wydziału Poleskiego, odbytej przez ks. Wincentego Trefflera w r. 1786 (28 str., teka 888, Nr. 35159).

5. Raporta wizyt szkół Litewskich odbytych przez ks. Jakóba Jakse w r. 1790 (36 str., teka 888, Nr. 35160).

6. Raporta wizyt szkół Litewskich odbytych przez ks. Michała Piotrowskiego w r. 1791 (48 str., teka 888, Nr. 35161).

3. Rozmaite akty i papiery.

1. Inwentarz drukarni akademickiej z woli K. E. N. na rzecz Szkoły Głównej W. Ks. Litewskiego oddanej r. 1785 z wykazem dzieł w niej drukowanych i na składzie znajdujących się (46 str., teka 888, Nr. 35162).

2. Osiem paczek¹⁾ przywilejów i dokumentów akademii Wileńskiej z lat 1578—1834; do czasów K. E. znajdują się w tym zbiorze następujące akty: 1) kwit Józefa Wybickiego z 6 lipca 1777 na otrzymane od ks. Ignacego Żaby rektora przywileje akademii Wileńskiej, które zabrał dla K. E. (paczka 1, Nr. 16); 2) Wykaz instrumentów geometrycznych, znajdujących się w szkołach akademickich przygłównych w Wilnie, ułożony przez ks. Jana Erdmana rektora w r. 1782 (paczka 1, Nr. 19); 3) wprowadzenie Szkoły Głównej Litewskiej w posiadanie dwóch aptek i drukarni po-jezuickich w Wilnie z 2 kwietnia 1785 (paczka 4, Nr. 72); 4) postanowienia K. E. z 18 stycznia 1787 i 30 stycznia 1788 w kwestyi inwentarza i użytkowania z aptek i drukarni po-jezuickich w Wilnie (paczka 4, Nr. Nr. 73, 74); 5) potwierdzenie przez króla Stanisława Poniatowskiego przywilejów, z których korzystała dawniej drukarnia jezuitów w Wilnie z 23 października 1793 (tamże, Nr. 75); 6) przywilej królewski na drukarnię w Grodnie nabytą po Tyzenhauzie z funduszków edukacyjnych z 23 października 1793 (tamże, Nr. 76); 7) postanowienie K. E. z 24 lutego 1794 co do etatu szkół litewskich i przeznaczeniu drukarni (tamże, Nr. 77).

---

¹⁾ Te 8 paczek przechowywane są w jednej z szaf, stojących w sali posiadanej w ministeryum oświaty.

3. Cesarska Biblioteka Publiczna.

Posiada niewiele materyałów do historii K. E. i jej szkół, takie przytem które wypadkowo do jej zbiorów się dostały; w dziale polskich rękopisów znajdują się:

1. Tomasza Husarzewskiego przemowy przy rozpoczęciu wykładów historii powszechnej w Szkole Głównej Litewskiej w dniach 5 i 15 grudnia 1783 (21 fol., Hist. pol. O. 15).

2. Rejestr dochodu pieniędzy w Bibliotece Publicznej pod dozorem i rządem K. E. N. od r. 1783 i rejestr wydatku pieniędzy na potrzeby w Bibliotece od r. 1783 (30 kart, Art. mech. O. 7).

3. Zagajenie lekcji profesora literatury w Szkole Głównej W. Ks. Litewskiego (Filipa Golańskiego) w r. 1789 (12 kart, Eloquen. Q. 27).

4. Trzy epoki edukacji publicznej przy końcu trzech Augustów panowań (13 kart, Polygr. Q. 24).

5. Książki, które 1 września 1788 odebrała Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana z drukarni Łowickiej, porządkiem lat rozpisane (2 karty, Hist. litt. F. 20).

Poznań.

Archiwum państwowe posiada niemal wyłącznie materiały finansowej treści, odnoszące się do szkół zaboru pruskiego:

1. Acta von den dem Schul-Fond gehörigen ehemaligen Jesuiten-Capitalien, 1795 — 1798 (315 kart, Generalia B. III. 1).

2. Inventarium archivi educationalis ad departamentum Posnaniense spectantis: 1) Inventarium documentorum ad summas educationales in departamento Posnaniensi servientium (na ogólną sumę 4,589,718 złp.). 2) Inventarium documentorum ad primitivam erectionem collegiorum Soc. Jesu in departamento Posnaniensi existentium servientium. 3) Inventarium documentorum ad bona extincti instituti Soc. Jesu in departamento Posnaniensi existentia servientium. 4) Inventarium documentorum ad lapideas et fundos in civitatibus in departamento Posnaniensi existentes servientium. 5. Varia documenta (83 karty, Generalia B. III. 13).

3. Układ woryginalie Antoniego Ostrowskiego, arcybiskupa Gnieźnieńskiego z K. E. w Warszawie z 1 grudnia 1781; zawiadomienie Antoniego Okęckiego, biskupa Poznańskiego, w Warszawie 22 czerwca 1782, o zarządzeniach, które wydał na skutek układu z K. E. z 24 marca 1781, w sprawie co do dóbr i obowiązków po-jezuickich; punkta do ułożenia się z biskupem Poznańskim w sprawie względem obligacyi dóbr po-jezuickich (21 karta, Generalia B. III. 14).

4. Rachunki departamentu Wielkopolskiego ks. Augusta Sułkowskiego, wojewody Kaliskiego, od 1 września 1774 do 30 czerwca 1776, szkół w Kaliszu, Toruniu, Włocławku, Łęczycy, Wschowie, Międzyrzeczu, Rawie, Piotrkowie, Wieluniu, Łowiczu, Radziejowie, Rydzynie (28 kart, Generalia B. III. 15^a).

5. Rachunki rektora Józefa Rogalińskiego z odebranych i wydanych pieniędzy od 1 września 1774 do 30 czerwca 1776, i zwierzchników szkół w Kaliszu, Toruniu, Włocławku, Łęczycy, Wschowie, Międzyrzeczu, Rawie, Piotrkowie i Wieluniu; fol. 84 — 87 summarysz kwitów na 151,405 złp. 27³/₄ gr., wysłanych do kasy generalnej przez Rogalińskiego od września 1774 do czerwca 1777 (138 kart, Generalia B. III. 15^b).

6. Rachunki percepty i ekspensy departamentu Wielkopolskiego od 1 lipca 1776 do 30 czerwca 1777 szkół w Poznaniu, Kaliszu, Toruniu, Włocławku, Łęczycy, Międzyrzecu, Łowiczu, Radziejowie, Piotrkowie, Wieluniu, Wschowie i Rydzynie (70 kart, Generalia B. III. 15^c).

7. Rachunki departamentu Wielkopolskiego od 1 lipca 1777 do 30 września 1778 szkół w Poznaniu, Międzyrzecu, Wschowie, Rydzynie, Kaliszu, Łęczycy, Piotrkowie, Rawie, Łowiczu, Wieluniu, Radziejowie, Toruniu i Włocławku (112 kart, Generalia B. III. 15^d).

8. Rachunki szkół w Poznaniu, Międzyrzecu, Wschowie, Rydzynie, Kaliszu, Łęczycy, Piotrkowie, Rawie i Toruniu z raty św. Jana 1778 i Trzech Króli 1779 (88 kart, Generalia B. III. 15^e).

9. Rachunki departamentu księcia Sułkowskiego, wojewody Kaliskiego, czyli szkół w Poznaniu, Międzyrzecu, Wschowie, Rydzynie, Kaliszu, Łęczycy, Piotrkowie, Rawie, Toruniu, Inowłocławiu, Radziejowie i Wieluniu z roku 1779 — 1780; fol. 39 wykaz kwartalnej płacy urzędników K. E. w Warszawie, zapłaconej przez kasę Poznańską w sumie 13,475 zł. (111 kart, Generalia B. III. 15^f).

10. Rachunki kasy prowincjonalnej i szkół w Poznaniu, Międzyrzecu, Rydzynie, Wschowie, Kaliszu, Łęczycy, Piotrkowie, Toruniu, Wieluniu i Rawie z r. 1780—1781 (84 kart, Generalia B. III. 15^g).

Warszawa.

1. Archiwum Główne.

Posiada dwie serye materyałów do historii K. E. Serya B., zabrana przez Austryę i zwrócona w r. 1810, opisana jest w „Spisie“ przez Walentego Huberta odlitografowanym w 20 egzemplarzach; serya zaś A. oddaną została do Archiwum Głównego w plikach w r. 1834 i dopiero przezemnie została uporządkowana. Trzecia grupa C. obejmuje repertorya i skorowidze.

A.

Nr. 1. Rachunki i dokumenty szkół departamentu ks. Poniatowskiego, biskupa Płockiego, od 1 września 1774 do 30 września 1778 (488 kart).

2. To samo, od 1 października 1778 do 1 lipca 1781 (427 kart).

3. Rachunki wydatków na sarta tecta szkół Koronnych i W. Ks. Litewskiego do 1 października 1793 (336 kart).

4. Rachunki utrzymania konwiktów przy tychże szkołach do 1 października 1793; akta delegacyi wysadzonej przez konfederacyę Targowicką do egzaminowania czynności K. E. 1792; porachunki rozmaite względem należności funduszowi edukacyjnemu przypadającej z dóbr i od summ edukacyjnych, 1778 — 1794 (432 karty).

5. Raporty kasy generalnej i kass prowincjonalnych z lat 1774 — 1779 (307 kar).

6. To samo, z 1779 — 1794 (380 kart).

7. Rachunki wydatków na druk ksiąg elementarnych z lat 1780 — 1781 (320 kart).

8. To samo, z lat 1781 — 1783 (190 kart).

9. Dowody rachunkowe i kwity odnoszące się do ksiąg elementarnych z lat 1777 — 1783 (425 kart).

10. Dokumenty do rachunków ks. biskupa Wileńskiego w r. 1778 po sejmie podane; rachunki Dąbrowskiego, instygatora sądowego K. E. z lat 1778—1793; dowody do rozmaitych obrachunków od 1 lipca 1794 (442 karty).

11. Dowody do rozmaitych rachunków z lat 1777 — 1791 (442 karty).

12. Rezolucye, postanowienia, tabele, wykazy i budżety szkół z lat 1777 — 1794 (232 karty).

13. Papiery złożone do kasy generalnej przez ks. Narwoysza, profesora akademii Wileńskiej, ściągające się do porachunku ze Szkołą Główną i innemi osobami, 1776 — 1794 (388 kart).

14. Postanowienia i dyspozycye w sprawie funduszków edukacyjnych i wyliczenie kosztów na utrzymanie rozmaitych szkół w latach 1777 — 1781 (241 karta).

15. Tabele, akty i raporty tyżące się eks-jezuitów emerytów 1777 — 1794 (308 kart).

16. Inwentarze aparatów kościelnych, sreber, narzędzi, bibliotek i aptek, rozmaitych kolegiów i szkół (357 kart).

17. Inwentarze i plany rozmaitych szkół z r. 1791 (176 kart).

18. Zbiór rozmaitych postanowień K. E. z lat 1775 — 1794 i Wydziału edukacyjnego z r. 1794 w oryginalnych wypisach (291 karta).

19. Postanowienia K. E. w sprawach ekonomicznych z lat 1776 — 1778 (169 kart).

20. Prośby i memoryały rozmaitych osób przedłożone K. E. i kopye listów teżże Komisji do Komisji Rozdawniczej i Sądowej (298 kart).

21. Listy rektorów szkół i innych osób w sprawach edukacyjnych do K. E. i jej sekretarza z lat 1774 — 1775 (251 karta).

22. To samo, z roku 1776 (244 karty).

23. To samo, z pierwszej połowy r. 1777 (242 karty).

24. To samo, z drugiej połowy r. 1777 i do r. 1784 włącznie (291 karta).

25. To samo, z lat 1785 — 1794 (313 kart)

26. Sumaryusz generalny i partykularny Archiwum Towarzystwa do ksiąg elementarnych przez Grzegorza Piramowicza spisany, i archiwum tegoż: A) Ustanowienie Towarzystwa do ksiąg elementarnych, statuta jego i mowy w różnych okolicznościach miane; B) Propozycye podawane Towarzystwu od K. E., memoryały od Towarzystwa teżże Komisji i jej rezolucye. C) Zdania Towarzystwa, jakie nauki w szkołach wojewódzkich dawane być mają. D) Zdania Towarzystwa, jakim porządkiem i związkiem nauki wyznaczone w szkołach wojewódzkich dawane być mają. E) Uwagi Towarzystwa względem ułożenia Programma na książki elementarne nauki chrześcijańskiej i nauki języków. F) Uwagi Towarzystwa względem ułożenia Programma na książkę elementarną moralnej nauki. G) Uwagi Towarzystwa względem ułożenia Programma na książkę elementarną nauki matematyki (205 kart).

27. Archiwum Towarzystwa: H) Uwagi Towarzystwa względem ułożenia Programma na książki elementarne fizyki i historii naturalnej. J) To samo, — na książki elementarne logiki, wymowy i poezji, oraz historii i geografii. K) Uwagi Towarzystwa względem Dykcyonarzyka je-

zyka łacińskiego na mniejsze klasy, roztrząsanie onegoż. L) Programmata ksiąg elementarnych i różne inne pisma dotyczące się instrukcyi publicznej. M) Uwagi Towarzystwa o wyborze i rozłożeniu na klasy ekscerptów z autorów klasycznych. N) Zdania Towarzystwa o porządku w sądzeniu o prospektach, oraz o przedłużeniu czasu odbierania prospektów. O) Prospectus przysłane na książkę elementarną matematyki. P) Prospectus przysłane na książkę elementarną o rolnictwie i ogrodnictwie. Q) Prospectus przysłane na książkę elementarną fizyki. R) Prospectus przysłane na książkę elementarną historii naturalnej (304 karty).

28. Archiwum Towarzystwa: S) Prospectus przysłane na książkę elementarną logiki, oraz retoryki i poetyki. T) Prospectus, na które nie wyszło Programma. U) Roztrząsania prospectuum książki elementarnej o rolnictwie i ogrodnictwie i sąd o przyjęciu. W) Roztrząsanie prospectuum fizyki i sąd, który ma być przyjęty. X) Roztrząsania prospectuum logiki i sąd względem przyjęcia lub nieprzyjęcia. Y) Roztrząsanie prospectuum matematyki i sąd, który ma być przyjęty. Z) Roztrząsanie prospektu historii naturalnej z napisem z Buffona wyjętym (336 kart).

29. Archiwum Towarzystwa: 1) Listy pisane i odbierane w materji ksiąg elementarnych. 2) Papiery ściągające się do ułożenia Ustaw dla stanu nauczycielskiego i szkół narodowych. 3) Pisma stosujące się do ułożenia książki elementarnej na szkoły wiejskie. 4) Miscellanea (377 kart).

30. Raporty przez Szkołę Główną Krakowską do K. E. przesyłane w latach 1782 — 1787 (120 kart).

31. To samo, z lat 1788 — 1793 (171 karta).

32. Raport wizyty departamentu szkół województw ruskich przez ks. Adama Jakukiewicza i Franciszka Zabłockiego w r. 1774 odprawionej (64 karty).

33. Raport wizytatora ks. Franciszka Kolendowicza z r. 1782 (115 kart).

34. Raporty generalnych wizytatorów: ks. Adama Czartoryskiego, ks. Adama Jakukiewicza, Jana Kantego Krusińskiego, ks. Józefa Muszyńskiego, ks. Tadeusza Langa, ks. Wincentego Treflera z lat 1780 — 1793 (132 karty).

35. Raporty o naukach w Collegium Nobilium i szkołach niższych z lat 1774 — 1782 (296 kart).

36. Rozmaite dokumenty dotyczące się spraw i czynności K. E. z lat 1773 — 1794 (277 kart).

37. Rozmaite dokumenty odnoszące się do summ kolegów i szkół, 1773 — 1794 (367 kart).

38. Raporty Szkoły Głównej Litewskiej do K. E. przesłane w latach 1783 — 1789 (176 kart).

39. To samo, z lat 1789 — 1791 (164 karty).

40. Czynności wizyt generalnych szkół W. Ks. Litewskiego z lat 1777, 1782, 1783 i różne dokumenty do tychże szkół odnoszące się z lat 1774 — 1793 (150 kart).

41. Raporty Szkoły Głównej Litewskiej z lat 1776 — 1778 (199 kart).
42. Raporty o naukach szkół wydziałów Litewskiego i Nowogródzkiego z lat 1775 — 1781 (241 karta).
43. Raporty szkół wydziałów Żmudzkiego i Poleskiego z lat 1776 — 1778 (208 kart).
44. Raporty szkół rozmaitych wydziałów z lat 1776 — 1782 (318 kart).
45. Raporty szkół wydziału Mazowieckiego w Warszawie, Łęczycy i Płocku z lat 1775 — 1781 (558 kart).
46. To samo, szkół w Pułtusku, Rawie, Węgrowie, 1775 — 1781 (603 karty).
47. Raporty szkół wydziału Wielkopolskiego: Poznań, 1775 — 1778 (348 kart).
48. To samo; Poznań, 1779 — 1781 (291 karta).
49. To samo: Kalisz, Toruń, Wschowa, 1775 — 1782 (459 kart).
50. Raporty szkół wydziału Małopolskiego: Kraków, 1778 — 1781 (218 kart).
51. To samo: Lublin i Sandomierz, 1775 — 1782 (531 karta).
52. Raporty szkół wydziału Wołyńskiego: Bar i Kamieniec Podolski, 1775 — 1782 (473 karty).
53. To samo: Krzemieniec, 1775 — 1781 (416 kart).
54. To samo: Łuck, Ołyka, Ostrog, Szarogród, Włodzimierz Wołyński, 1775 — 1781 (499 kart).
55. Raporty szkół wydziału Ukraińskiego: Winnica, 1775 — 1781 (423 karty).
56. To samo: Humań i Lubar, 1776 — 1782 (340 kart).
57. To samo: Owucz i Żytomierz, 1774 — 1781 (309 kart).
58. Raporty szkół wydziału Pijarskiego: Chełm, Drohiczyn, Góra, 1775 — 1793 (513 kart).
59. To samo: Łowicz, Łuków, 1776 — 1793 (440 kart).
60. To samo: Łomża, 1775 — 1793 (464 karty).
61. To samo: Międzyrzec-Korecki, 1775 — 1793 (422 karty).
62. To samo: Piotrków, Radom, Radziejów, Rydzyna, 1775 — 1793 (472 karty).
63. To samo: Szczuczyn, Warszawa, Wieluń, 1775 — 1793 (529 kart).
90. Dokumenty i dowody dotyczące się dóbr i summ funduszu edukacyjnego z lat 1776 — 1777 (421 karta).
91. To samo, z lat 1778 — 1779 (513 kart).
92. To samo, z lat 1780 — 1781 (354 karty).
93. To samo, z lat 1782 — 1783 (340 kart).
94. To samo, z lat 1784 — 1785 (554 karty).
95. To samo, z lat 1786 — 1787 (508 kart).
96. To samo, z lat 1788 — 1789 (314 kart).
97. To samo, z lat 1790 — 1795 (339 kart).

125. Informacja o wszystkich funduszach kościoła, szkół i collegii Varsoviensis Soc. Iesu z rozkazu Młodziejowskiego biskupa Poznańskiego przez Jana Alojzego Witolda Aleksandrowicza, kanonika Lwowskiego, i Kacpra Cieciszowskiego, kanonika Warszawskiego, 13 grudnia r. 1773 uczyniona (197 str.).

144. Różne dokumenty, odnoszące się do biblioteki Załuskich 1761—1850 (63 karty).

B.

Nr. 2. Wykaz alfabetyczny dóbr po-jezuickich, według lustracyi ułożony, w tablicach z podaniem szacunku dóbr, procentu rocznego, opłaty ratowej, dóbr ewikcyjnych i posesorów dyplomatycznych (50 kart).

3. Trzydzieści wykazów i tablic dowodzących stanu funduszu edukacyjnego w latach 1792—1793 (54 karty).

14. Streszczenia postanowień K. E. w sprawach o dobra i sumy od 28 czerwca 1774 do 23 lutego 1787 (50 str.).

16. Lustracya kolegium Krakowskiego przy kościele św. Piotra, domu professów i nowicyatu, dóbr i majątków do tych należących skasowanego zakonu księży jezuitów 26 listopada 1773 uczyniona przez B. Radońskiego, podwojewodziego Chęcińskiego, Antoniego Krosnowskiego i Marcina Badeniego (434 str.).

18. Lustracya kolegium Sandomierskiego przez Michała Jagniętkowskiego, cześnika Radomskiego, generał-adjutanta JKMści, i Franciszka Komorowskiego, skarbnika Sandomierskiego, 15 listopada 1773 zaczęta, w r. 1774 ukończona (91 str.).

19. Lustracya kolegium Lubelskiego księży jezuitów przez Kajetana Jackowskiego, podczaszycza Kijowskiego, i Tomasza Poniatowskiego, miecznikowicza Lubelskiego, rozpoczęta 16 listopada 1773 (345 str., z planami).

20. Lustracya kolegium Drohickiego i dóbr jego przez Jana Czarnockiego, regenta ziemskiego Mielnickiego, i Ignacego Zalesskiego, wojskiego Podlaskiego, 10 listopada rozpoczęta, w grudniu 1773 ukończona (311 str.).

21. To samo, drugi oryginalny egzemplarz (313 str.).

22. To samo, urzędowa austriacka kopja, zaświadczona w Krakowie, 20 czerwca 1802 r. (207 str.).

23. Protokół per extensum czynności w interesach ekonomicznych i rządowych K. E. Koronnej od 10 maja do 10 listopada 1793 (39 str.).

40. Księga retentów na posesorach dóbr i summ funduszu edukacyjnego od raty Trzech Króli 1779 do raty Trzech Króli 1795 (43 str.).

42. Sentencyonarz albo protokół czynności K. E. od 12 listopada 1776 do 30 września 1780 (268 str.).

43. To samo, od 24 października 1780 do 12 maja 1785 (453 str.).

44. To samo, od 27 maja 1785 do 13 marca 1793 (475 str.).

45. To samo, od 10 maja do 10 listopada 1793 (20 str.).
46. To samo, od 16 grudnia 1793 do 10 kwietnia 1794 (86 str.).
48. Sumy po-jezuickie koronne przez alfabet (według nazwisk posesorów) ułożone (66 kart).
51. Księga tabel podanych Deputacyi egzaminującej Komisją Edukacyjną dnia 10 czerwca r. 1794, okazujących stan intrat i funduszu edukacyjnego i retenta na posesorach do raty św. Jana 1794 (40 str.).
52. Opisanie czyli inwentarz collegii przy kościele św. św. apostołów Piotra i Pawła in anno 1779 dnia 27 lipca, spisany przez Marcina Bednarskiego, akademii dóbr i kasy rachmistrza (53 str.).
53. Protokół niektórych rezolucyi K. E. od 29 maja 1774 do 27 czerwca 1776 (64 str.).
54. Protokół niektórych rezolucyi K. E. od 7 listopada 1776 do 28 maja 1777 (44 str.).
55. Indeks sentencyonarza ekonomicznego administracyi dochodów publicznych i magistratu miasta Warszawy wyznaczonej od 24 listopada 1794 do 18 marca 1795 co do interesów edukacyjnych (40 str.).
56. Rozporządzenia K. E. w sprawach funduszu edukacyjnego, rozmaite rachunki i bilanse od 3 września 1781 do 11 listopada 1793 (396 str.).
57. Ustawy Komisyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane. W Warszawie roku 1783 (druk, 4, 62 str., 38 kart).
90. Inwentarz kolegium, szkół, drukarni i kościoła Sandomierskiego, podpisany przez ks. Józefa Potoczyńskiego, rektora szkół Sandomierskich (55 str.).
- 222.¹⁾ Raporta generalnych wizytatorów z lat 1782—1793 (1372 str.).
223. Raporta wizyt rektorskich, 1783—1790 (203 karty).
224. Raporta wizyt szkółek parafialnych, 1784—1794 (93 karty).
225. Instrukcye K. E. N. i akademii Krakowskiej dane wizytatorom delegowanym do generalnych w kraju wizyt, 1783 — 1789 (101 karta).
226. Raporta szkół Chełmskich, Drohickich i Kieleckich, 1783—1793 (324 karty).
227. Raporta szkół Krakowskich, 1784—1793 (212 kart).
228. Raporta szkół Lubelskich, Łukowskich, Pińczowskich i Radomskich, 1783—1789 (568 kart).
229. Raporta szkół Sandomierskich i Węgrowskich, 1782—1793 (392 karty).
230. Raporta szkół Górskich i Kaliskich, 1784—1793 (226 kart).
231. Raporta szkół Łęczyckich, Łomżyńskich i Łowickich, 1784—1793 (325 kart).

---

¹⁾ Por. W. Wisłocki, Katalog rękopisów biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego, str. 850 i 868. Nr. 243 był zapewne numerem 221-ym.

232. Raporta szkół Piotrkowskich, Płockich, Poznańskich, 1784—1793 (448 kart).
233. Raporta szkół Pułtuskich, 1783—1789 (294 karty).
234. Raporta szkół Radziejowskich, Rawskich i Rydzyńskich, 1783—1793 (385 kart).
235. Raporta szkół Szczucińskich, Toruńskich i Trzemeszyńskich, 1784—1793 (196 kart).
236. Raporta szkół Warszawskich, 1782—1793 (438 kart).
237. Raporta szkół Wieluńskich i Wschowskich, 1782—1790 (208 kart).
238. Raporta szkół Barskich, Beresteckich, Humańskich, Hulejewiczowskich i Jaryszowskich, 1783—1789 (273 karty).
239. Raporta szkół Kamienieckich, Kaniowskich, Krzemienieckich i Kupiskiej szkółki, 1783—1790 (681 karta).
240. Raporta szkół Lubarskich, Łuckich i Międzyrzeckich, 1783—1789 (495 kart).
241. Raporta szkół Ołyckich, Ostrogskich, Owrućkich, Rowieńskich, Szarogrodzkich i Turzyskich, 1783—1790 (534 karty).
242. Raporta szkół Winnickich, Włodzimierskich i Żytomirskich, 1783—1789 (629 kart).
243. Raporty rozmaitych szkół koronnych, 1782—1783 (327 kart).

C.

1. Summarium documentorum ad bona fundi educationis Galliciae Occidentalis pertinentium quoad bona alphabetice, ad munimenta vero chronologice ex actis litteratoriis in Caesareo-Regio Archivo eiusdem fundi reperibilibus, conscriptum Cracoviae anno 1797 (528 str., sala V, szafa 8, półka 1, tom 1-szy).
2. Repertorium documentorum (alfabetyczne według nazwisk osób wydających dokument) ad bona ex-jesuitica fundi educationis (1328 str., tamże, tom 2-gi).
3. Index documentorum ad lapideas, domus, curias et curiolas quondam ad collegia Societatis Iesu pertinentes spectantium (340 str., tamże, tom 3-ci).
4. Repertorium documentorum ad domos, agros et miscellaneorum fundi educationis (700 str., tamże, tom 4-ty).
5. Summarium documentorum ad census a summis capitalibus fundi educationis propriis super variis bonis terrestribus in Gallicia Occidentali situatis locatis in ordine eorundem bonorum alphabetice, ad munimenta vero chronologice conscriptum (1076 str., tamże, tom 5-ty).
6. Repertorium documentorum ad summas capitales fundi educationis a littera A. ad litteram F. (1228 str., tamże, tom 6-ty).
7. To samo, a littera G. ad litteram Q. (str. 1229—2458, tamże, tom 7-my).

8. To samo, a littera R. ad littera Z. (str. 2459—3786, tamże, tom 8-my).

9. Summarium documentorum fundi educationis solum Regimen Borussicum tangentium in Caesareo-Regio fundi educationis Archivo repe-ribilium, quae in originali Regimini Borussico extradi possunt, conscriptum (548 kart, tamże lit. F.).

10. Spis nazwisk do cytowanych powyżej w grupie B. tomów Nr.Nr. 23, 42, 43, 44, 45 i 46 (8°, 118 kart, sala IV, szafa 6, półka 2, Nr. 18).

11. Wykaz uniwersałów, listów, cyrkularzy i raportów szkolnych wydanych i otrzymanych przez K. E. w roku 1775 i 1776 (4°, 66 kart, sala IV, szafa 6, półka 2, Nr. 30).

12. Sumaryusze częściowe dokumentów odnoszących się do dóbr i summ po-jezuickich, spisane w końcu XVIII i na początku XIX wieku (608 str., sala XXII, szafa 1, półka 2, Nr. 46).

13. Rejestr dóbr po-jezuickich w prowincjach koronnych znajdujących się (18 kart, sala XXII, szafa 6, półka 1, Nr. 328).

14. Index documentorum ad bona ex-jesuitica (8 kart, XXI, 6, 1/329).

15. Index protocollorum exhibitorum et expeditorum Caesarei-Regii Archivi fundi educationis (472 str., XX, 4, 4/829).

16. Index protocollorum Commissionis Educationis (do podanych w grupie B. tomów 42—46, 836 str., XX, 4, 4/830).

2. Archiwum Izby Skarbowej.

W dawnem archiwum starych aktów Komisji Finansów jest osobny dział 61-szy nazwany „Fundusze edukacyjne“ i obejmujący lata 1743—1795; składa się z 26 ksiąg (sygnatura: numer czarny w kółku z kropkę na niebieskim kwadraciku), zawierających materyały do czasów jezuickich i K. E.

Nr. 1. Ekstrakt różnych rezolucji i urzędzeń bywszej Komisji Edukacji Narodowej z ksiąg ekonomicznego onej protokółu w roku 1795 w miesiącach lipcu i sierpniu wypisany (641 str.).

2. Rezolucye i urzędzenia K. E. obojga narodów od 27 czerwca 1780 do 24 października 1781 w uwierzytelnionych kopjach (310 str.).

3. To samo, od 19 października 1781 do 15 maja 1788 (407 str.).

4. To samo, od 29 listopada 1776 do 17 maja 1780 (278 str.).

5. To samo od 18 stycznia 1780 do 9 maja 1783 (287 str.).

6. To samo od 8 kwietnia 1788 do 30 czerwca 1792 (419 str.).

7. Inventarium documentorum archivi educationalis ad departamentum Varsoviense spectantis, in quo conscripta cathegoriatim reperiuntur: documenta ad summas, documenta ad possessiones in civitatibus, documenta ad bona, documenta varia (12, 278, 4, 100, 4, 535, 4, 26 str.).

8. Urzędowe kopje rozmaitych postanowień K. E. od 23 września 1778 do 28 maja 1785 (235 str.).

9. Tabela dóbr po-jezuickich (druk z r. 1781, z rękopiśmiennymi dodatkami i uzupełnieniami, 75 str.).

10. Ekstrakt różnych rezolucyi bywszej Komisyi Rozdawniczej Koronnej od 25 kwietnia 1774 do 15 października 1776 trwającej, względem różnych kolegiów po-jezuickich i dóbr do nich należących, z protokołu tejeż Komisyi Rozdawniczej w r. 1795 wypisany (59 str.).

11. Ekstrakt różnych not i memoriałów do bywszej Komisyi Rozdawniczej Koronnej w interesach funduszu edukacyjnego tyczących się od różnych stron podawanych i zaszłych na one rzeczzonej Komisyi czynności, z archiwum jej w miesiącach lipcu i sierpniu r. 1795 wydany (499 str.).

15. Lustracya kolegium Rawskiego przez Antoniego Nałęcz Sławińskiego, pisarza ziemskiego Sochaczewskiego, i Józefa z Kutna Kucińskiego, podczaszego Łęczyckiego, 22 listopada 1773 zaczęta (230 str.).

18. Lustracya rezydencyi Łęczyckiej przez Jana Felicjana na Wyrzykach Wyrzykowskiego i Stanisława Janina Bieleckiego 19 listopada 1773 zakończona (40 str.).

20. Lustracya domów zgromadzenia Warszawskiego prowincyi Mazowieckiej i Koronnej collegii nobilium, misyi Kobylskiej, a oraz dóbr Nadarzyńskich collegii Plocensis przeszłych księży jezuitów przez Feliksa Górskiego, podstolego Warszawskiego, i Macieja Sobolewskiego, pisarza ziemskiego Warszawskiego, 8 listopada 1773 ekspedywana (247 str.).

21. Plan określający rozległość zamieszkania zgromadzenia szkół wydziałowych Żytomierskich w województwie Kijowskim w r. 1782 przez Antoniego Kościesza Pudłowskiego, profesora matematyki i geometrę przysięgłego narysowany. Taryfa intraty półrocznej funduszu edukacyjnego w województwach Łęczyckiem, Rawkiem, ziemiach Sochaczewskiej, Czerskiej i Warszawskiej do kamery Warszawskiej należących (1796?, 2 str.).

22. Taryfa funduszków edukacyjnych i tabela dóbr i summ po-jezuickich do egzakcyów skarbowych 1795 roku podane, generałowi Buchshewden złożone (z podpisem Karola Lelewela, 28 lutego 1795, 8 kart).

25. Dobra w Koronie, które rzeczpospolita oddała pod dozór K. E. z woli tejeż Komisyi opisane z wyrażeniem intrat przez lustracye wyprowadzonych, rozrządzeń przez Komisyą Rozdawniczą poczynionych i dekretów do tychże dóbr regulujących się przez Komisyą Sądową po-jezuicką wydanych, tudzież wiadomość o zapisanych ewikcyach i wyszłych od Jego Królewskiej Mości dyplomatach, ułożone przez Franciszka Bielińskiego, starostę Czerskiego, K. E. komisarza, roku MDCCLXXVII (wielkie folio, pisane na sposób druku na grubym papierze, czarnym i czerwonym atramentem, oprawne w czerwoną skórę, ze złożonymi brzegami i herbami królewskimi w złocie wyciśniętymi na obu zewnętrznych stronach oprawy; nieskończona praca: 448 stronnic; zapisanych tylko 288; str. 283—288 rejestr alfabetyczny: a) dóbr, jurydyk i dziesięcin, b) wsi).

26. Rewizya archiwum Komisyi Edukacyjnej z roku 1780 (dobra w Koronie według województw ze wskazaniem, czy mają ułożone papiery

lub czy ich brakuje; sumy w Koronie: 1) przez Komisję Rozdawniczą lokowane; 2) szlacheckie na dawnych lokacjach, 3) sumy u żydów, 4) na miastach i kamienicach, 5) zakordonowane, 6) odpadłe; 51 karta).

3. Biblioteka Główna (Uniwersytecka).

Rękopisy, które posiada niewątpliwie pochodzą z archiwum K. E., brak jednakże wskazówek kiedy i w jakich okolicznościach dostały się do Biblioteki Główniej.

3. 1. 1 (Nr. 545). Listy od Kasy Generalnej do rektorów i prefektów szkół Koronnych i WKs.Litewskiego, 14 zeszytów: 1) od r. 1777 do lipca 1778, stronnic 227; 2) od lipca 1778 do lipca 1779, str. 134; 3) 1779—1780, str. 98; 4) 1780—1781, str. 203; 5) 1781—1782, str. 177; 6) 1782—1783, str. 124; 7) 1783—1784, str. 127; 8) 1784—1785, str. 109; 9) 1785—1786, str. 181; 10) 1786—1787, str. 276; 11) 1788—1790, str. 272; 12) 1790—1792, str. 301; 13) 1792—1794, str. 329; 14) od lipca 1794 korespondencya „Wydziału instrukcyi“ (czaszy Kościuszkowskie, 4°, str. 56).

3. 5. 16 (Nr. 364). Listy do Kasy Generalnej od 1 lipca 1793 do 1 marca 1795 (kart 167).

4. 4. 23 (Nr. 769). Czynności zarządu funduszu edukacyjnego, 1794 (kart 50).

4. 4. 25 (Nr. 574). Lustracye kolegium jezuickiego w Lublinie po zniesieniu zakonu r. 1773 (stronnic 375).

4. 5. 8 (Nr. 1045). Forster Georges, Memoire présenté à l'illustre Commission de l'Education Nationale, 1785, w sprawie katedry i gabinetów historii naturalnej w Szkole Głównej Litewskiej (4°, 18 str.).

4. 5. 9 (Nr. 1033). Oratio de publicis gymnasiorum academicorum et damnis et commodis scripta in palatinatu Podoliae 16 septembris 1779 (4°, 15 str.).

5. 6. 5 (Nr. 555). Protokoły posiedzeń Towarzystwa do ksiąg elementarnych (kart 108).

6. 2. 3 (Nr. 770). Pisma odnoszące się do ułożenia książki elementarnej na szkoły wiejskie (kart 88).

6. 2. 20 (Nr. 1258). Kopje not i memoriałów w sprawie dóbr K. E., 1774—1776 (kart 68).

6. 2. 23 (Nr. 1266). Lustracye domów zgromadzenia Warszawskiego przeszłych księży jezuitów, 1773 (251 str.).

6. 3. 1 (Nr. 256). Listy oryginalne od rektorów i prefektów szkół, 4°, 22 zeszyty: 1) departamentów Wielkopolskiego i Ruskiego, 1777—1778, stronnic 285; 2) departamentów biskupa Płockiego i pisarza Litewskiego, 1777—1778, str. 283; 3) departamentów biskupa Wileńskiego i podkanclerzego Litewskiego, tudzież Lutomskiego kasyera Wileńskiego, 1777—1778, str. 391; 4) departamentów biskupa Płockiego i wojewody

Kaliskiego, 1778—1779, str. 237; 5) departamentów sekretarza Litewskiego, pisarza Litewskiego i generała ziem Podolskich, 1778—1779, str. 277; 6) departamentów biskupa Wileńskiego i podkanclerzego Litewskiego, tudzież od Lutomskiego, 1778—1779, str. 259; 7) departamentów biskupa Płockiego, wojewody Kaliskiego, sekretarza i pisarza Litewskich, 1779—1780, str. 229; 8) departamentów generała ziem Podolskich, biskupa Wileńskiego i podkanclerzego Litewskiego, 1779—1780, str. 301; 9) departamentów biskupa Płockiego, wojewody Kaliskiego i pisarza Litewskiego, 1780—1781, str. 263; 10) departamentów generała ziem Podolskich, marszałka Litewskiego, biskupa Wileńskiego i podkanclerzego Litewskiego, 1780—1781, str. 375; 11) rektorów i prorektorów szkół w Koronie do interesów Kasy ściąające się, 1781—1782, str. 533; 12) rektorów i prorektorów szkół Litewskich do interesów Kasy ściąające się, 1781—1782, str. 317; 13) od rektorów i prorektorów szkół koronnych i litewskich w interesach Kasy, 1782—1783, str. 862; 14) to samo, 1783—1784, str. 855; 15) to samo, od lipca 1784 do lipca 1785, str. 708; 16) to samo, 1785—1786, str. 708; 17) to samo, 1786—1787, str. 900; 18) to samo, 1787—1788, str. 927; 19) to samo, 1788—1789, str. 890; 20) to samo, 1789—1790, str. 973; 21) to samo, 1790—1791, str. 789; 22) to samo, od lipca 1791 do lipca 1792, str. 857.

DODATEK.

Materyały uzupełniające, znajdujące się w rozmaitych archiwach i bibliotekach.

Kijów.

Archiwum uniwersytetu św. Włodzimierza posiada akty po roku 1832 z uniwersytetu Wileńskiego nadesłane, odnoszące się do XIX wieku; może i z poprzedniej epoki znalazłyby się jakieś dokumenty; trudno się wszakże oryentować w tej masie fascykułów i paczek, gdyż nie dbają o to, żeby je uporządkować i opisać; zwalone razem leżą w dwóch pokojach na 2-em piętrze gmachu uniwersyteckiego. Dostało się tutaj również archiwum liceum Krzemienieckiego, a wraz z niem komplet ksiąg szkolnych z czasów Komisji Edukacyjnej; składa się on z 24 tomów; z żadnych innych szkół wydziałowych i podwydziałowych kompletu podobnego nie posiadamy. Stoją te księgi w pierwszym pokoju archiwalnym na górnej półce szafy, obok drzwi, które prowadzą do drugiego pokoju; kolejne numery tych książek napisane są niebieskim ołówkiem na wewnętrznej stronie okładki. Są to mianowicie:

1. Zapisy przychodzących i odchodzących studentów w szkołach Krzemienieckich od r. 1781¹⁾ (93 karty); zawiera w rubrykach wiadomości: data przyjęcia ucznia, nazwisko i imię, wiek, z domu czy z innych i z jakim świadectwem, do której klasy i sposób utrzymania (z dyrekcyi, kosztem swoim, z jałmużny; zaczęto prowadzić księgę w końcu września 1781 i doprowadzono do lutego 1789; rubryki odchodzących uczniów z odnotowaniem daty, ich postępu w naukach, sprawowania i świadectwa,

¹⁾ Podaję dosłownie tytuł, jeżeli go dana księga posiada; rękopisy, o ile innej wskazówki niema, są in folio.

prowadzone więcej niedbale; księga zaświadczona była przez wizytatorów w latach 1783—1789.

2. Zapis osób zgromadzenia przy szkołach Krzemienieckich od r. 1781 (22 str.); zawiera te szczegóły o składzie osobistym jakie są podane w raportach wizytatorów z lat 1783—1793, przez których była poświadczana; str. 13: postanowienie Szkoły Głównej Koronnej z 20 września r. 1787 jaki przedmiot każdy z nauczycieli ma wyklądać w roku szkolnym 1787/8; str. 19: porządek osób zgromadzenia szkolnego z wykazaniem pobieranej przez każdego płacy z lat 1790—1794; w końcu księgi wpisana wiadomość następująca: „Tabela ta porządkowa osób i pensji dla zgromadzenia wciągniona jest z etatu r. 1793 na rok 1794, podług którego etatu zgromadzenie odebrało z rąk kasę trzymających całą półroczną pensją. Drugą zaś półroczną pensją toż zgromadzenie odebrało ze skarbu publicznego za asygnacją jw. Rozumowskiego, generał-majora wojsk rosyjskich. Emeryci zaś odebrali, jak na tej tabeli stoi, z rąk trzymających kasę i oprócz tego całą półroczną pensją przez jw. Rozumowskiego zaasygnowaną. Obacz rachunki kasy tegorocznie“.

3. Dzieje obrad szkolnych collegium Krzemienieckiego roku 1781 (72 str.) zawierają krótkie protokoły obrad zgromadzenia nauczycielskiego z lat 1781—1805.

4. Opis dni osobliwych, dziejów i przypadków zdarzonych w szkołach Krzemienieckich od roku 1781 (20 str.); są tu opisane wydarzenia szkolne od 25 września 1781 do 13 lipca 1805 i na ostatniej karcie spis uczniów zmarłych w latach 1782—1805.

5. Dzieje obrad domowych co do rządu ekonomicznego w szkołach Krzemienieckich od r. 1782 (22 str.). Zaprotokółowane są obrady od 1 września 1783 do 31 maja 1805.

6. Zapisy dyrektorów szkół Krzemienieckich od r. 1781 do lat późniejszych (22 karty). Wiadomości o dyrektorach z tymi szczegółami, jakie są podane w raportach przesyłanych do szkół głównych, od lipca 1782 do lipca 1805.

7. Protokół miejscowy czyli akta generalnych wizyt szkół Krzemienieckich stanu akademickiego zaczęte od wizyty jwks. Hołowczyca, kanonika warszawskiego, delegowanego od P. Kom. Eduk. Nar. wizytatora, odprawionej roku 1782 w miesiącu maju (70 str.). Są tu protokoły generalnych wizyt z lat 1782—1793; w końcu zaś protokoły wizyt Odyńca z r. 1799 i Czackiego z r. 1803.

8. Księga przestróg i zaleceń zestawionych przez generalnych wizytatorów szkołom Krzemienieckim (17 str.). Równoległa do poprzedniej; w końcu są zalecenia Odyńca z r. 1799.

9. Księga kopii raportów wizyt wydziałowych do Szkoły Głównej posyłanych (43 karty). Są tu protokoły wizyt odprawianych przez rektorów wydziału Wołyńskiego: Słabniewicza w latach 1783—1785, Świebocznego w latach 1786—1789 i prorektora Broszniowskiego w latach 1788—1789.

10. Rachunek z wydatków na sarta tecta i inne ekspensa szkół Krzemienieckich roku 1781 (31 karta). Są te rachunki od raty październikowej 1781 do 22 czerwca 1805, a na ostatnich dwóch kartach rejestr wydatków 4000 złp. w roku 1790—1791 na reparację przeznaczonych, zaświadczony przez wizytatora Popławskiego 13 czerwca 1792.

11. Rachunek z percept i wydatków na osoby szkół Krzemienieckich roku 1781 (51 karta). Sięgają rachunki aż do kwietnia 1794.

12. Zapis uczniów funduszowych z wyszczególnieniem lat wieku i przyjsia, tudzież z zapisaniem imienia i przezwiska każdej osoby, która się umieszcza w konwikcie Krzemienieckim od r. 1784 do r. 1789 (6 kart). Są to własnoręcznie pisane zobowiązania uczniów do wdzięczności i powolności ustawom za wykształcenie darmo od K. E. otrzymane, z lat 1784—1794.

13. Rachunki percept i ekspensy na konwikt i konwiktatorów przy szkołach akademickich Krzemienieckich od r. 1786 (14 kart). Są tu rachunki prowadzone od 12 maja 1786 do 15 maja 1794.

14. Zapis studentów na funduszu JO. Kom. Eduk. Nar. przy collegium akademickiem Krzemienieckiem anno 1787 a die 1 octobris (7 kart). Spis uczniów z notatkami co do ich pochodzenia, nauki i przez kogo zaleceni zostali od r. 1784 do 15 maja 1794.

15. Inwentarz domu w collegium Krzemienieckiem spisany roku 1782 (21 karta).

16. Inwentarz szkół Krzemienieckich a oraz ich sprzętów, tudzież przy końcu zapisanie instrumentów geometrycznych sporządzone roku 1782 (16 kart).

17. Księga kopii raportów do Szkoły Głównej o uczniach i dyrektorach 1787 sporządzona (89 kart). Są tu wspomniane raporty z lat 1787—1793 i z lat 1796—1805.

18. Zbiór raportów dyrektorów o uczniach, danych prefektowi (fol., 4°, 80 kart). Są to raporty z każdej stancyi co tydzień składane od września 1787 do lipca 1789.

19. Takie same raporty od 29 września 1788 do 29 lipca 1789 (89 kart).

20. Takie same raporty z lat 1789 i 1790 (fol., 83 karty).

21. Księga zapisu studentów przychodzących i odchodzących w szkołach wydziałowych Krzemienieckich, zaczętego roku 1789 dnia 29 września (50 kart). Doprowadzona do 15 września 1805.

22. Książka etatów zgromadzenia akademickiego Krzemienieckiego od r. 1794 do 1799 i dalej (13 kart). Zaczyna się od etatu od 1 października 1793 i dochodzi do r. 1806.

23. Księga obrad wydziałowych roku 1790 (3 karty). Obrady o zmianach w ustawie, podpisane przez uczestniczących w obradach w dniu 5 sierpnia i dni następnych.

24. Raporty dyrektorów o uczniach z lat 1790 i 1791 (71 karta).

Kraków.

1. Archiwum senatu uniwersyteckiego.

Dochowało się w całości i zawiera materiały do historii Szkoły Głównej Koronnej, tudzież do historii szkół wydziałowych i podwydziałowych koronnych, które były pod jej zarządem i kontrolą, z wyjątkiem Nr. Nr. 191 — 195 i 222 — 242, które w roku 1810 przewiezione zostały do Warszawy i złożone w Archiwum Głównem. Stanowią obecnie część grupy B. materiałów odnoszących się do Komisji Edukacyjnej. Rękopisy senatu uniwersyteckiego opisane zostały przez Władysława Wiślickiego w Katalogu rękopisów biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków, 1877 — 1881) pod Nr. Nr. 3789 — 4140.

Nr. 3790 (2). Acta seu conclusiones Almae Universitatis Cracoviensis ab anno 1767 ad annum 1780 (314 str.).

3791 (3). Oryginalne noty z lat 1779 — 1796 w sprawie uniwersytetu Krakowskiego i szkół od niego zależnych, sztuk 274 (492 karty).

3792 (4). Protokół obrad Szkoły Głównej Koronnej od 29 września 1780 do 1 grudnia 1785 za rektora Antoniego Żołędziowskiego i sekretarza Józefa Bogucickiego (405 str.).

3793 (5). Noty od r. 1781 do 30 września 1788 Szkole Głównej Koronnej od różnych osób podane i na sesji czytane za sekretaryi Sebastjana Czochrona (98 str.).

3794 (6). Korespondencya Szkoły Głównej Koronnej czyli zbiór wszystkich listów, nót, memoriałów do i od całego zgromadzenia pisanych z lat 1782 — 1795 za sekretarstwa Jana Śniadeckiego (240 str.).

3795 (7). Protokół obrad ekonomicznych Szkoły Głównej Koronnej, zawierający w sobie interesa dóbr, summ kapitałnych, prowizyi, sarta tecta szkół narodowych, rachunki collegii physici, drukarni i t. d. od 25 lipca 1786 do 13 grudnia 1795 (449 str.).

3796 (8). Protokół obrad Szkoły Głównej Koronnej w materyach rządu i dozoru powszechnego z czasów Feliksa Oraczewskiego, jeneralnego rektora, i Sebastjana Czochrona sekretarza, od 21 listopada 1787 do 4 lipca 1797 (570 str.).

3797 (9). Protokół obrad Szkoły Głównej Koronnej w materyach instrukcyi publicznej i nauk od 21 listopada 1787 do roku 1789 (92 str.).

3798 (10). Protokół obrad Szkoły Głównej Koronnej w materyach nauk od 1 października 1790 do r. 1797 (168 str.).

3799 (11). Księga osób zapisujących się do różnych urzędów i funkcyi w Szkole Głównej Koronnej, zaczęta r. 1790 (2 karty).

3801 (13). Kandydaci do stanu akademickiego przy Szkole Głównej Koronnej z lat 1783 — 1793 (13 str.).

3802 (14). Kopje listów w interesach prawnych Szkoły Głównej Koronnej pisanych w latach 1785 — 1786 (9 str.).

3811 (23). Acta rectoralia universitatis Cracoviensis ab anno 1752 ad annum 1781 (1102 str.).

3812 (24). Protokół zapisów, relacji, pozwów, plenipotencyi, manifestów i innych wszelkich prawnych czynności z lat 1783 — 1794 (218 str.).

3813 (25). Protokół dekretów juryzdykcji sądowej rektorskiej z lat 1783 — 1794 (67 str.).

3814 (26). Rejestr spraw cywilnych i osobistych między akademikami ex actoratu et reatu i między innemi osobami ex actoratu et nonnisi re conventionali actoratu, tudzież spraw testamentowych po akademikach i spraw, które instygator przeciw akademikom z urzędu promować winien, z lat 1783 — 1794 (51 str.).

3815 (27). Protokół obrad Szkoły Głównej Koronnej pod rządem Hugona Kołłątaja, jeneralnego rektora, i Jana Sniadeckiego sekretarza, od 7 lutego 1786 do r. 1789 (284 str.).

3816 (28). Sesyje i lekcyje kandydatów stanu akademickiego przy uniwersytecie Krakowskim z lat 1785 — 1794 (41 str.).

3817 (29). Protokół do zapisywania kandydatów stanu akademickiego przy uniwersytecie Krakowskim z lat 1789 — 1794 (11 str.).

3818 (30). Akta departamentu regencyi kandydatów stanu akademickiego przy Szkole Głównej Koronnej w Krakowie z lat 1788 — 1789 (441 str.).

3819 (31). Raporta o kandydatach stanu akademickiego przy uniwersytecie Krakowskim z lat 1790 — 1794 (25 str.).

3829 (41). Dochody uniwersytetu Krakowskiego od 30 marca 1770 do r. 1783 (93 str.).

3830 (42). Wydatki i pensye uniwersytetu Krakowskiego od 30 marca 1770 do r. 1783, jak i poprzednie zapisywane przez Antoniego Czerwińskiego, generalnego prokuratora (155 str.).

3831 (42^{1/2}). Rachunki z dochodów i wydatków Szkoły Głównej Koronnej od 24 czerwca 1783 do r. 1801 (279 str.).

3834 (45). Corporis iuris scholastici pro universitate Cracoviensi, principe regni schola, ceterisque aliis in regno Poloniae gymnasiis, pars I; druk (96 str.) zebrany staraniem Hugona Kołłątaja, Bularniego i J. A. Putanowicza w r. 1780.

3835 (46). J. A. Putanowicza Stan wewnętrzny i zewnętrzny studii generalis universitatis Cracoviensis, 1774. Druk (49 str.).

3841 (51). Rationes collegii iuridici universitatis Cracoviensis z lat 1734 — 1779 (235 str.).

3842 (52). Dismembrationes inter professores collegii iuridici z lat 1734 — 1779 (123 str.).

3845 (55). Acta seu conclusiones collegii iuridici z lat 1734 — 1779 (285 str.).

- 3851 (61). Liber dismembrationum collegii Maioris Almae Universitatis Cracoviensis z lat 1751 — 1776 (333 str.).
- 3852 (62). Liber dismembrationum collegii Maioris z lat 1776 — 1781 (39 str.).
- 3856 (66). Liber conclusionum collegii Maioris z lat 1734 — 1776 (1030 str.).
- 3857 (67). Toż samo z lat 1776—1780 (55 str.).
- 3862 (72). Introductionum et nominalium collegiarum Maioris collegii catalogus z lat 1585 — 1779 (201 str.).
- 3863 (73). Toż samo z lat 1633 — 1779 (184 str.).
- 3865 (75). Liber perceptorum Maioris collegii z lat 1607 — 1779 (422 str.).
- 3866 (76). Liber privilegiorum magistrorum et collegiatorum Minoris domus artistarum z lat 1544 — 1776 (524 str.).
- 3872 (83). Regestra rationum collegii Minoris z lat 1713 — 1777 (413 str.).
- 3873 (84). Liber perceptorum communitatis collegii Minoris z lat 1728 — 1779 (4°, 341 str.).
- 3874 (85). Liber expensorum communitatis collegii Minoris z lat 1728 — 1779 (4°, 440 str.).
- 3875 (86). Regestrum dismembrationum collegii Minoris z lat 1759 — 1780 (73 str.).
- 3876 (87). Regestra pro mensa communitatis collegii Minoris z lat 1770 — 1780 (181 str.).
- 3877 (88). Regestra pecuniae ambulatoriae et caeci collegii Minoris z lat 1772 — 1776 (172 str.).
- 3879 (90). Liber diligentiarum seu metrica philosophicae facultatis pro inscribendis magistrorum laboribus z lat 1658 — 1777 (597 str.).
- 3880 (91). Toż samo z lat 1658 — 1780 (437 str.).
- 3881 (91^{1/2}). Liber promotionum seu metrica philosophicae facultatis candidatorum utriusque laureae in artibus et philosophia promotorum z lat 1658 — 1780 (345 str.).
- 3882 (92). Liber diligentiarum philosophicae facultatis z lat 1755 — 1782 (285 str.).
- 3883 (93). Metrica contubernii Geloniani z lat 1741 — 1783 (4°, 50 kart).
- 3884 (94). Metrica contubernii Staringeliani z lat 1647 — 1777 (4°, 103 karty).
- 3885 (95). Metrica contubernii philosophorum z lat 1559 — 1783 (362 str.).
- 3888 (97). Metrica studiosorum in classibus Nowodworscianis z lat 1767 — 1776 (4°, 803 str.).
- 3890 (99). Acta et statuta facultatis philosophicae z lat 1765 — 1780 (4°, 111 str.).
- 3891 (100). Toż samo z lat 1760 — 1780 (4°, 222 str.).

- 3892 (101). Acta litteraria facultatis philosophicae z lat 1773 — 1779 (82 str.).
- 3893 (102). Rationes contubernii Geloniani z lat 1723 — 1779 (285 str.).
- 3894 (103). Regestrum proventuum et expositorum collegii Oleśniciani seu bursae Hierusalem z lat 1777 — 1780 (31 str.).
- 3895 (104). Regestrum perceptorum et expensorum contubernii Jagelloniani de annis 1720 — 1780 (228 str.).
- 3896 (105). Liber rationum contubernii philosophorum z lat 1641 — 1777 (715 str.).
- 3897 (106). Regestrum contubernii Staringeliani z lat 1681 — 1781 (367 str.).
- 3902 (111). Fundatio et rationes scholarum Nowodworscianarum z lat 1617 — 1777 (983 str.).
- 3903 (112). Rationes scholarum Nowodworscianarum z lat 1731 — 1778 (112 str.).
- 3904 (113). Dismembrationes professorum Nowodworscianorum z lat 1746 — 1776 (126 str.).
- 3907 (116). Rationes Aleksandrovicianae borcanae z lat 1711 — 1779 (45 str.).
- 3909 (118). Rationes Batkovianae borcanae z lat 1729 — 1780 (71 str.).
- 3910 (119). Rationes Bieleccianae borcanae z lat 1714 — 1780 (42 str.).
- 3911 (120). Regestrum perceptorum et expositorum Borovianae borcanae z lat 1615 — 1780 (254 str.).
- 3912 (121). Rationes Boreccianae borcanae et Jablonscianae z lat 1724 — 1779 (38 str.).
- 3913 (122). Documenta et rationes Broscianae borcanae z lat 1722 — 1780 (47 str.).
- 3914 (123). Rationes borcanae Błażovianae seu Pysdrensis z lat 1685 — 1780 (34 str.).
- 3915 (124). Rationes borcanae Cybulscianae z lat 1687 — 1780 (76 str.).
- 3916 (125). Rationes borcanae Grygierovianae z lat 1725 — 1781 (23 str.).
- 3918 (127). Rationes borcanae Janidlovianae z lat 1723 — 1780 (46 str.).
- 3920 (129). Rationes borcanae Koseccianae z lat 1715 — 1783 (31 str.).
- 3921 (130). Rationes borcanae Kalińscianae et Kowalscianae z lat 1722 — 1780 (105 str.).
- 3922 (131). Rationes borcanae Lanckoronensis seu Daneccianae z lat 1723 — 1780 i Borovianae z lat 1742 — 1780 (101 str.).

- 3924 (133). Rationes borcanae Lukinianae z lat 1753 — 1780
(27 str.).
- 3925 (134). Rationes borcanae Lepieccianae z lat 1671 — 1778
(184 str.).
- 3927 (136). Rationes borcanae Małogostensis z lat 1724 — 1779
(75 str.).
- 3929 (138). Rationes borcanae Nuceriae z lat 1695 — 1780
(81 str.).
- 3930 (139). Rationes borcanae Opatovianae z lat 1695 — 1780
(30 str.).
- 3931 (140). Rationes borcanae Pontificianae z lat 1649 — 1780
(4°, 379 str.).
- 3932 (141). Rationes borcanae Petri Posnaniensis z lat 1580 —
1781 (151 str.).
- 3934 (143). Rationes borcanae Przewoscianae z lat 1725 — 1780
(86 str.).
- 3936 (145). Rationes borcanae Roszchewianae z lat 1696 — 1783
(136 str.).
- 3937 (146). Rationes borcanae Rozynscianae z lat 1636 — 1781
(237 str.).
- 3938 (147). Rationes borcanae Rzeczyccianae z lat 1722 — 1783
(54 str.).
- 3940 (149). Rationes borcanae Sapelianae seu Moscicensis z lat
1684 — 1781 (118 str.).
- 3941 (150). Rationes borcanae Schonaeanae z lat 1684 — 1780
(140 str.).
- 3942 (151). Rationes borcanarum Łaccianae, Zamoyscianae, Dę-
binscianae, Samotulianae et Novodvorscianae z lat 1769 — 1780 (165 str.).
- 3944 (153). Rationes borcanae Stężycianae z lat 1723 — 1780
(35 str.).
- 3945 (154). Rationes borcanarum Stoklicianae seu Tycinensis z lat
1652 — 1780, Łęczynscianae z lat 1738 — 1780 et Grzechovianae z lat
1743 — 1777 (50, 39, 15 str.).
- 3946 (155). Rationes borcanae Stryievicczianae z lat 1718 — 1780
(41 str.).
- 3947 (156). Rationes borcanae Stryiensis z lat 1777 — 1780
(5 str.).
- 3949 (158). Rationes borcanae Szczechovicianae z lat 1721 — 1780
(47 str.).
- 3950 (159). Rationes borcanae Szreniavscianae z lat 1750 — 1780
(68 str.).
- 3952 (161). Rationes borcanarum Ustiensis et Kownaccianae z lat
1691 — 1780 (130 str.).
- 3953 (162). Rationes borcanae Vadovianae z lat 1684 — 1780
(147 str.).

3954 (163). Rationes borcanae Vladislavianae seu Culmensis z lat 1760 — 1779 (9 str.).

3956 (165). Rationes borcanae Wistkwicianae z lat 1698 — 1780 (83 str.).

3957 (166). Rationes borcanae Żabnensis seu Mazurkievicianae z lat 1728 — 1780 (92 str.).

3996 (208 $\frac{1}{2}$). Zapis uczniów na naukę lekarską z miast i miasteczek JKŃści do Szkoły Głównej Koronnej przysłanych w latach 1784 — 1789 (60 str.).

3997 (209). Ustawy bursy chirurgów na posiedzeniu szkoły Głównej Koronnej 8 października 1788 zatwierdzone (30 str.).

3998 (210). Księga konwokacyi tygodniowych bursy chirurgów z lat 1789 — 1794 (26 str.).

3999 (211). Zapis dochodów bursy lekarskiej w latach 1785 — 1794 (64 str.).

4000 (212). Rejestr percepty bursy chirurgów w latach 1787 — 1794 (8 str.).

4001 (213). Rejestr percepty na sarta tecta bursy chirurgów w latach 1787 — 1799 (18 str.).

4002 (214). Zapis wydatku piędźnego na stół wespółny dla uczniów nauki lekarskiej w bursie chirurgów w latach 1785 — 1790 (131 karta).

4003 (215). Zapis wydatku na pocztę chirurgów w latach 1789 — 1793 (12 str.).

4004 (216). Zapis wydatku na książki i papier dla chirurgów w latach 1785 — 1788 (12 str.).

4005 (217). Zapis wydatku na zwierzchność, czeladź i t. p. dla uczniów nauki lekarskiej w latach 1785 — 1793 (20 str.).

4006 (218). Zapis wydatku na rzeczy kuchenne, stołowe i inne sprzęty dla uczniów chirurgii w latach 1785 — 1791 (20 str.).

4007 (219). Zapis wydatku na praczkę, okrycie i stół dla uczniów chirurgii w latach 1787 — 1790 (24 karty).

4008 (220). Zapis wydatku na okrycie uczniów chirurgii w latach 1787 — 1794 (279 kart).

4009 (243). Księga przestróg i zaleceń zostawionych przez generalnych wizytatorów szkół podwydziałowych Piędźowskich w latach 1784 — 1790 (17 str.).

4010 (244). Korespondencya generalnych wizytatorów ze Szkołą Główną Koronną w latach 1786 — 1793: wydział Małopolski karty 1 — 5, wydział Mazowiecki 6 — 24, wydział Wielkopolski 25 — 38, wydział Wołyński 39 — 59, wydział Ukraiński 60 — 79.

4011 (245). Hugona Kołłątaja o Szkole Głównej Koronnej do P. Kom. Eduk. raport od 1 października 1780 do 31 lipca 1784 i Sprawa z egzaminu aktów wizyty akademii Krakowskiej przez ks. Hugona Kołłątaja w r. 1777 rozpoczętej z zlecenia Komisyi ułożona przez Igna-

cego Potockiego, pisarza wielkiego W. Ks. Litewskiego, 10 maja r. 1782 (104 str.).

4012 (246). Źródła funduszków Szkoły Głównej Koronnej spisane w r. 1787/8 przez prof. Radwańskiego i bibliotekarza Przybylskiego (52 karty).

4013 (246b). Wszystkie źródła Szkoły Głównej Koronnej die 21 decembris 1791 spisane (16 kart).

4014 (247). Promptuarz dochodu pieniędzy i zaległych prowizyi i procentów Szkoły Głównej Koronnej spisany w r. 1782 (7 kart).

4015 (248). Zapis książek elementarnych z drukarni Szkoły Głównej Koronnej sprowadzanych, sprzedawanych i pozostałych od r. 1784 do r. 1792 (16 kart).

4025 (258). Rationes typographiae almae universitatis Cracoviensis w latach 1770 — 1781 (120 str.).

4026 (259). Hauptbuch der akademischen Druckerei zu Krakau, geführt von M. Abraham Jacob Penzel, Vorsteher bedachter Druckerei und Bibliothek, der deutschen Sprache Professor an seminario s. Petri z lat 1781 — 1782 (101 str.).

4027 (260). Regestrum quo ex theloneo regio Cracoviensi percepta quartalis pensionis ad regias in universitate Cracoviensi professiones et expensa seu dismembrationes inter professores regios connotantur z lat 1728 — 1780 (50 str.).

4028 (261). Rationes caeci universitatis Cracoviensis ab anno 1746 ad annum 1779 (86 str.).

4030 (263). Revisio archivi universitatis Cracoviensis ab anno 1773 ad annum 1776 (42 karty).

4031 (264). Rejestra ekspensy na kolegium chemiczne w akademii Krakowskiej w r. 1782 (7 kart).

4034 (267). Series seniorum et catalogus studiosorum scholam B. V. Mariae inhabitantium z lat 1696 — 1793 (110 kart).

4035 (268). Rachunki Szkoły Głównej Koronnej od 24 czerwca 1779 do 24 czerwca 1783 przez prokuratora ks. Marxena prowadzone (18 kart).

4036 (269). Rejestr ekspensy pro sartis tectis domów akademickich od 1 października 1783 do r. 1794 (21 karta).

4037 (270). Księga pensyi akademii Krakowskiej z lat 1780 — 1783 (16 kart).

4038 (271). Rejestr wypłaconych profesorom Szkoły Głównej pensyi tak z tabeli Kom. Eduk., jakoteż z intrat akademickich od 1 października 1789 do 31 października 1792 (52 karty).

4041 (274). Listy do sekretarzy Szkoły Głównej Jana Śniadeckiego i Czochrona, pisane w latach 1784 — 1788 (256 sztuk, 4°, 380 kart).

4042 (275). Protokół sygillaty dyplomatów, uniwersałów, prezent i świadectw, wydawanych przez Szkołę Główną Koronną w latach 1783 — 1805 (186 str.).

4058 (291). Ustawy Komisji Edukacji Narodowej zatwierdzone na sesji 2 lutego 1790 (80 str.).

4059 (291b). Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, drukowane w Warszawie w r. 1783 (62 str. i 38 kart).

4061 (292b). Audytorowie lekcyi publicznych w kolegium fizycznym Szkoły Głównej Koronnej w latach 1790—1793 (11 kart).

4062 (293). Rejestr na potrzeby gabinetu mechaniki w latach 1786—1803 (6 kart).

4063 (294). Rejestr wydatku na szkołę anatomiczną w latach 1785—1803 i Inwentarz szkoły chirurgicznej spisany w r. 1785 i zatwierdzony 5 kwietnia 1786 (32 i 6 kart).

4064 (295). Rachunki percepty i ekspensy na utrzymanie domu kolegium fizycznego i kolegium św. Barbary z lat 1785—1794 (12 kart).

4066 (297). *Protocollum actorum et conclusionum facultatis medicinae* od r. 1612 do r. 1779 (88 str.).

4067 (298). *Liber actorum et conclusionum facultatis medicae* od r. 1750 do r. 1783 (145 str.).

4068 (299). Obrady kolegium fizycznego Szkoły Głównej Koronnej w latach 1782—1803 (243 str.).

4085 (316). Rejestr percepty i ekspensy na ogród botaniczny w latach 1785—1808 (57 kart).

4086 (317). *Catalogus auditorum studii theologici et canonici* od r. 1780 do r. 1803 (84 karty).

4091 (322). *Distributio ex fundatione Petriciana* dla teologów od r. 1723 do r. 1809 (27 kart).

4098 (331). Rachunki z dochodów Szkoły Głównej Koronnej z dóbr, dziesięcin, od summ kapitałnych od 1 października 1785 do roku 1788 (11 kart).

4099 (332). Rachunki z dochodów Szkoły Głównej Koronnej od 1 października 1788 do r. 1795 (4°, 46 kart).

4130 (364). Wykaz chronologiczny hierarchii stanu nauczycielskiego tak przy Szkole Głównej czyli Uniwersytecie, jakoteż szkołach przygłównych gimnazjalnych Krakowskich umieszczonego od roku szkolnego 1780/81 aż do r. 1808/9 włącznie (10 kart).

4133 (367). *Metrica seu album studiosorum universitatis Cracoviensis ab anno 1720 ad annum 1780* (170 kart).

---

2. Akademia Umiejętności.

W zbiorze rękopisów posiada materiały pochodzące ze zbiorów Ferdynanda Kojśewicza i wypadkowo nabyte:

Nr. 194.¹⁾ Listy Hugona Kołłątaja do Michała Poniatowskiego (80 sztuk) z lat 1777—1788 (300 str.).

195. Listy Kołłątaja do Stefana Hołłowczyca, pisane w latach 1781—1788 (532 str.).

227. Hugona Kołłątaja pisma i papiery z czasów wizyty i reformy uniwersytetu Krakowskiego, 1777—1788 (121 karta).

1157. Dyaryusz sejmku roku 1776 z trzech grup złożony: a) zbiór gazet z wiadomościami tyżącemi się sejmku; b) opisanie wszystkich sesji sejmowych i c) mowy, tabele i inne dokumenty w sprawach na sejmie roztrząsanych (522 karty).

1420. Kopje tabel, informacji, zapytań i odpowiedzi dawanych Delegacyi, wysadzonej przez konfederacyę Targowicką do egzaminowania czynności Komisji Edukacyjnej od 10 października 1792 do 17 stycznia 1793, pisane ręką Mikołaja Moroza, archiwisty K. E. (161 karta).

1421. Wykazy i tabele tyżące się funduszów K. E. w latach 1793—1795, szczególnie tyż, które pozostały przy Rosyi i przeszły do Prus, a oddawane były Buxhewdenowi i Hoymowi, również ręką Moroza pisane (298 kart).

3. Biblioteka Jagiellońska.

Posiada niektóre ofiarowane jej albo nabyte przez nią rękopisy:

Nr. 77.²⁾ Fol. 1—25: W interesie biblioteki Załuskiego zarzuty jwks. Koźmińskiego przeciwko ks. Kopczyńskiemu i odpowiedzi na nie P. Kom. Eduk. Nar. podane w r. 1794; na końcu nota: Dyktował w Warszawie pierwszych dni marca r. 1794 Kopczyński.

208. Szczepana Hołłowczyca raport wizyty generalnej południowo-wschodnich wydziałów szkolnych, odprawionej w r. 1782 (18 kart).

245. Ad excelsum collegium Publicae Institutioni Praefectorum de studiis in collegio Morali principis regni scholae universitatis Cracoviensis ex anno scholastico 1792 in 1793 relatio (16 kart); na końcu spis słuchaczy i na które uczęszczają wykłady.

1122. Raport półroczny z nauk dawanych w szkołach Chełmskich z przyłączeniem zdań o studentach posłany w marcu r. 1784 (6 kart); fragment wypadkowo oddzielony od rękopisu B. 226 Archiwum Głównego w Warszawie.

1786. Katalog książek w różnych językach, które się w bibliotece kandydatów stanu akademickiego znajdują, pod szczęśliwym rządem

---

¹⁾ Jan Czubek, Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie (Kraków, 1906).

²⁾ Opisane przez Władysława Wisłockiego w Katalogu rękopisów biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków, 1877—1881).

P. Departamentu rejencji kandydatów r. 1788 w dniach miesiąca grudnia ułożony (173 karty).

1818. Ekstrakt z protokołu Kom. Eduk. Nar. z 8 kwietnia 1780 względem reformy Szkół Głównych (2 karty); urzędowy wypis z protokółów posiedzeń z pieczęcią za podpisem Jana Gintowta Dziewiałtowskiego, sekretarza Kom. Eduk.

3136. Dokumenty osobiste Jana Śniadeckiego, 52 sztuki z lat 1778—1829 (176 kart). Z czasów K. E. są tylko nominacje jego na profesora i dziekana w Krakowskiej Szkole Główniej.

3758. Zbiór autografów listów zebrany przez Szymona Dutkiewicza z lat 1790—1829 (228 kart), zawiera listy niektórych uczestników prac Kom. Eduk.: Cernera, Fijałkowskiego, Garyckiego, Lelewela, Odyńca, Treflera.

3759. Dwanaście autografów (12 kart), między którymi są listy Bojanusa, Kołłątaja, Litwińskiego, Śniadeckiego i Wagi z lat 1785—1790.

5176. Notatki Antoniego Muczковского do historii szkół w Polsce w pudełkach; Nr. 9 Szkoły za Komisji Edukacyjnej zawiera wyciągi z protokółów obrad Szkoły Głównej i innych materiałów archiwum senatu uniwersyteckiego podzielone na grupy: 1) uwagi nad szkołami z raportów wizytatorów wyciągnięte; 2) szkoły bez pozwolenia K. E. otwarte; 3) szkoły narodowe zakonne; 4) szkoły parafialne pod opieką K. E. i 5) szkoły wydziałowe (w alfabetycznym porządku). Nr. 10 zawiera materiały odnoszące się do reformy uniwersytetu Krakowskiego.

5982. Spis beneficjów uniwersytetu Jagiellońskiego, przedłożony Komisji Edukacyjnej (328 kart; por. Przewodnik bibliograficzny, 1904, str. 62).

5984. Hugona Kołłątaja raport z wizyty generalnej akademii Krakowskiej, szkół Nowodworskich, domów po-jezuickich w Krakowie i szkół wojewódzkich Sandomierskich odbytej w r. 1777 (80 str.). Rękopis ten przez Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego darowany był do biblioteki uniwersyteckiej w Warszawie (Годичный актъ Императорскаго Варшавскаго Университета 30 августа 1873 г., stronnica 64, w Извѣстія Варшавскаго Университета z roku 1873, zeszyt 4), w r. 1904 znalazł się w zbiorze rękopisów biblioteki Jagiellońskiej (Przewodnik bibliograficzny, 1904, str. 63).

4. Muzeum XX. Czartoryskich.

W ogólnym zbiorze rękopisów posiada następujące ważne dla nas kodeksy:

Nr. 818 pochodzi z cennej kolekcji dokumentów stanowiącej ongi archiwum króla Stanisława Augusta (por. J. Korzeniowski, *Catalogus codicum manuscriptorum musei principum Czartoryski*, I, 179—180); jest

to 2-gi tom częściowej kolekcji mającej osobny zagłówek „Education Nationale“, tom ten zawiera dokumenty od Nr. 49 do Nr. 101, a mianowicie: 49) Memoriał ks. Wyrwicza z 12 marca 1774, aby jezuickie Collegium Nobilium pod dyrekcją tylko królewską pozostało. 50) Suplika Grumerta doktora filozofii z 28 maja 1774 o pensję i posadę ajenta akademii. 51) Prośba eks-jezuity Opolskiego o katedrę języka hebrajskiego. 52) Wyłożenie materyi nauk w Collegium Nobilium Sch. P., 1774 (druk). 53) Prośba do K. E. ks. Wyrwicza z 26 sierpnia 1774 o utrzymanie jego konwiktu. 54) Suplika ks. Wyrwicza 1774 w tej samej sprawie. 55) Uniwersał K. E. z 14 czerwca 1775 w sprawie dóbr po-jezuickich (druk). 56) Żądania K. E. Radzie Nieustającej podane 20 lipca 1775. 57) List K. E. do Komisji Rozdawniczej z 7 lipca 1775 o informacye co do summ po-jezuickich. 58) Manifest K. E. z 4 czerwca 1775 przeciw dekretowi co do funduszu Hieronima Kłokockiego. 59) Memoriał ks. Poczobuta do K. E. w sprawie obserwatorium Wileńskiego. 60) List abbé Meline'a z prośbą o sekretaryę w K. E. 61) Memoriał Piotra Pons, lekarza w Zamościu, w sprawie założenia szkoły weterynaryi i botaniki. 62-a) List Albertrandego z prośbą o sekretaryat wakujący po odjeździe Du Pont'a. 62-b) List biskupa Płockiego do króla o inne przeznaczenie Albertrandego. 62-c) List Ghigiottiego do bibliotekarza Reverdilla z 15 października 1774. 63-a) Bilecik kanclerza koronnego o manifeście K. E. przeciwko Komisji Rozdawniczej. 63-b) Manifest K. E. 63-c) Odpowiedź Komisji Rozdawniczej na ten manifest. 63-d) Odpowiedź Króla w tej kwestyi kanclerzowi koronnemu z 14 lutego 1775. 64) Suplika profesorów szkoły w Łucku o wypłacenie pensyi. 65) Prośba ks. Wargawskiego o miejsce w Bibliotece Publicznej. 66) Memoriał ks. Poczobuta w sprawie założenia towarzystwa literackiego albo akademii nauk, do których dochody z drukarni Wileńskiej po-jezuickiej należyłoby miały. 67) List Albertrandego do Moszyńskiego o sekretaryę w K. E. 68) Notatka biskupa Wileńskiego o umieszczeniu w Polsce budowniczego Louis. 69) Listy ks. Wyrwicza, ks. Łuskiny i ks. Poczobuta w sprawie instrumentów i protekcyi królewskiej. 69-a) List ks. Wyrwicza do ks. Paprockiego z 16 sierpnia 1773. 70) Przepisy dla szkół wydziałowych. 71) Szkic zasad do edukacyi politycznej przez Du Pont'a. 72) Exercitationes litterariae habitae in Collegio Nobilium Varsoviensi mense iulio (druk). 73) Mowa Witosławskiego do Króla na wizycie szkół Warszawskich, 1774 (druk). 74) Obwieszczenie o książkach elementarnych (druk). 75) Wyłożenie materyi nauk Collegium Nobilium Sch. P. w miesiącu czerwcu 1775 (druk). 76) Exercitationes litterariae ex iure naturae, iure gentium, iure civili habitae in Collegio Nobilium mense augusto 1775 (druk). 77) Kopja listu Fryderyka II do Ignacego Krasickiego z 21 lipca 1775. 78) Listy Ignacego i Józefa Szadurskich do Króla. 79) Suplika Dąbskiego w sprawie dóbr po-jezuickich. 80-a) List Portalupiego do kanclerza koronnego w kwestyi profesorów dla szkół. 80-b) List Króla do kanclerza w tej samej sprawie z 30 marca 1776. 81) Układ umie-

jętności historii narodowej. 82) Sprawa sukcesorów chorążego Kijowskiego o dobra kolegium Owruckiego (druk). 83) Mowa w rocznicę Towarzystwa do ksiąg elementarnych przez ks. Piramowicza 7 marca 1776 miana (druk). 84) Wyłożenie materyi nauk kawalerów w Collegium Nobilium Sch. P. 1776 (druk). 85) Exercitationes litterariae in Collegio Nobilium mense Augusto 1776 (druk). 86) Popis szkół wojewódzkich Lubelskich (druk). 87) Wiadomości o akademii w Stutgarcie z 9 lipca 1776. 88) Układ prawodawstwa (druk). 89) de Blonières ofiaruje królowi i senatowi swe prace, żądając ich wydrukowania, 1775—1776. 90) Planta szkół w Kossowie. 91) Mowa do Króla w czasie wizytacji konwiktów. 92) Notatka kanclerza i króla w sprawach ks. Wyrwicza, 1776. 93) Memoryał w sprawie dóbr jezuickich w Słucku. 94) Memoryały, zdania i wywody w sprawie dóbr Kłokockiego. 95) Uniwersał K. E. z 28 listopada 1775 w sprawie prowentów z dóbr po-jezuickich (druk). 96) Conclusum konferencji u Najjaśniejszego Pana, mianej między osobami Komisji Edukacyjnej i Rozdawniczej 19 czerwca 1776. 97) Żądania K. E. przesłane Komisji Rozdawniczej w marcu 1776. 98) Objaśnienie czynności Komisji Rozdawniczej z uwagami nad temże objaśnieniem. 99) Pytania delegowanych od stanów rzeczypospolitej, przedłożone Komisji Rozdawniczej 14-go, 18 i 25 września 1776. 100) Raport od deputowanych na egzaminowanie Komisji Edukacyjnej, Rozdawniczej i Sądowej na sejmie 1776 uczyniony. 101) Objaśnienie od Komisji Edukacyjnej względem napisania ksiąg elementarnych¹⁾.

Nr. 959. Podróż Króla JMci z Warszawy na sejm Grodzieński r. 1784 zawiera: str. 205 Oratio ad Stanislaum Augustum regem dum urbem Pinscensem ingrederetur habita Pinski 1784 die 8 septembris a professore rhetorices P. Jacobo Jaxa; str. 206 Mowa od szkół Pińskich w dzień bytności króla Stanisława Augusta 8 września 1784 miana przez Józefa Borowskiego, ucznia wymowy; str. 215 Przemowa ks. Pawła Wiszniewskiego, rektora szkół Pińskich, w czasie pozwolenia szkołom audyencyi u JKMści 8 września 1784, z opisem samej audyencyi; str. 509—516 Mowa do młodzieży szkolnej przy obchodzie stuletniej pamiątki odniesionego przez Jana III nad Turkami pod Wiedniem zwycięstwa, miana w Białymstoku przez prorektora szkół roku 1783 dnia 12 października (druk, 4 kartki, 4°).

Nr. 1181 zawiera: str. 353—402 O rządzie wewnętrznym i obradach Szkoły Głównej, czytane w Krakowie na sesyi wizytatorskiej w czerwcu 1786 przez Jana Śniadeckiego, sekretarza Szkoły Głównej; str. 403—404 Supplement do raportu o rządzie wewnętrznym Szkoły Głównej z 13 lipca 1786 własnoręcznie podpisany przez Jana Śniadeckiego; str. 407—430 Odpowiedź Hugona Kołłątaja na powyższy raport; str. 431—437

---

¹⁾ Zdaje się, że inne tomy tej seryi dochowały się w zbiorach rodziny Popielów (po królu Stanisławie Auguście i po Marcinie Badenim) w Krakowie, lecz z przyczyn odemnie niezależnych nie mogłem z nich dotychczas korzystać.

Cnota i roztropność w wszelkich krokach za nieodstępnych towarzyszków rozjeżdżającym się z szkół Władysławskich Krakowskich na spoczynek uczniom przez M. Jana Śniadeckiego, klasy VI profesora, imieniem wszystkich nauczycieliów przydane; str. 439 Wypis z protokołu posiedzeń K. E. z 25 kwietnia 1786 r. o wysłaniu Feliksa Oraczewskiego, rektora na wizytację Szkoły Głównej; str. 441 Drukowany uniwersał Feliksa Oraczewskiego z 3 października 1786 po objęciu przezeń obowiązków rektora Szkoły Głównej Koronnej; str. 443 — 447 Objaśnienie pisma jp. Śniadeckiego pod tytułem raportu o rządzie wewnętrznym i obradach Szkoły Głównej, niemniej wyszczególnienia nierzetelności w nim zawierających się; str. 451 — 454 Projekt o założeniu nauczycieliów do szkół parafialnych; str. 455 — 458 Odpowiedź na komunikowane sobie pismo jp. Śniadeckiego, przez wizytę Szkoły Głównej Krakowskiej podano; str. 459 — 462 Mowa Chreptowicza, podkanclerzego litewskiego, miana do rektorów wydziałowych przy oddaniu im projektu Ustaw K. E. w r. 1781; str. 463 — 470 Praefatio die 29 septembris re assumptionis scholae in scholis Vladimiriensibus habita per P. Julianum Antonowicz O. S. B. M. anno 1783.

Nr. 2252: str. 93 Wypis z protokołu posiedzeń K. E. z 23 sierpnia 1788 o konwiktach; str. 97 Tabela wydatku na konwikt ubogiej szlachty w Krzemieńcu wyrachowana na lat 7; str. 111 Wypis z protokołu posiedzeń K. E. z 25 czerwca 1788 o pijarach Wileńskich.

W 2-im oddziale zbioru rękopisów, czyli tak zwanej „Kuratoryi“ ks. Adama Czartoryskiego (numery rękopisów czerwone) odnoszą się do K. E. rękopisy:

Nr. 57, zawierający na początku Wypis z księgi rachunkowej percept i ekspensy na konwikt i konwiktów przy szkołach akademickich Krzemienieckich od 12 maja 1786 do 15 maja 1794.

Nr. 94. Informacya dokładna o stanie ekonomicznym, politycznym i szkolnym konwiktu Warszawskiego eks-jezuickiego P. Komisji Edukacyi Narodowej podana w r. 1775 (72 stronnice).

Tutaj zaliczam wreszcie kopjaryusz (nieuporządkowany i nienumerowany) protokółów posiedzeń K. E., przepisany dla ks. Adama Czartoryskiego po r. 1803 za czasów kuratoryi jego w Wilnie.

Lublin.

W bibliotece gimnazjalnej dochowały się następujące rękopisy:

1. Protokół miejscowy czyli akta generalnych wizyt z lat 1782 — 1793.
2. Rejestr studentów w szkole wydziałowej Lubelskiej od r. 1780 do r. 1794.
3. Kopje raportów o studentach szkół wydziałowych Lubelskich do Szkoły Głównej z lat 1785 — 179⁵/₆.

4. Księga kwitów pensji zgromadzeniu akademickiemu Lubelskiemu wypłacanych z lat 1784—1795.

5. Księga obrad wydziałowych, w której zapisano tylko jeden Akt obrady zgromadzenia wydziału Małopolskiego w r. 1790 odprawionej.

Pułtusk.

Pożar w r. 1875 zniszczył archiwum benedyktyńskie; ocalała tylko jedna księga, przechowywana obecnie w kancelaryi gimnazjalnej, p. t.: „Zapis uczniów do szkoły byłej wojewódzkiej księży benedyktynów w Pułtuskach od r. 1793 do r. 1823/4“. Do czasów K. E. odnoszą się tylko zapisy uczniów w r. 1793, na 31 pierwszych kartach księgi.

Szczorse.

Biblioteka niegdyś Joachima Chreptowicza, podkanclerzego litewskiego i członka K. E. Rękopisy jej opisał Stanisław Ptaszycki w broszurze „Щорсовская Библиотека графа Литавора Хрептовича“ (Moskwa, 1899), skąd poniżej wypisuję te, co się odnoszą do K. E. Wykaz Ptaszyckiego nie jest zupełny, przemilcza bowiem o bogatej korespondencji podkanclerzego, która w Szczorsach znajdować się musi.

Nr. 29. Lustracja kościoła i kolegium jezuickiego w Mińsku w latach 1773—1774 przedsięwzięta.

101. Mowa na obchodzie pamiątki zwycięstwa pod Wiedniem miana w Lublinie przez ks. Jezierskiego (28 str.).

102. To samo, do młodzieży w kolegium Warszawskim Scholarum Piarum (Filipa Golańskiego) 13 października 1783 (28 str.).

103. Mowa o konstytucji rządu miana na publicznem zgromadzeniu Szkoły Głównej Litewskiej 17 stycznia 1792 przez ks. K. Bogusławskiego (20 str.).

104. Mowa o obowiązkach obywatela względem ustawy rządu, miana w Szkole Głównej Litewskiej 3 maja 1792 przez ks. I. K. Bogusławskiego (26 str.).

110. Uwagi na projekt Ustawy Komisji Edukacyjnej (8 str.).

120. In adventu serenissimi regis Stanislai Augusti ad Vिल्ненsem academiam gratulatio (12 str.).

Warszawa.

Archiwum konsystorza metropolitalnego.

W dziale XCIII, Nr. 1242, jest fascykuł aktów: „Papiery do interesów duchownych z Komisją Edukacyi Narodowej, 1775—1796“, zawierający; fol. 2 Kopja konkordatu z biskupem Wileńskim bez daty; fol. 3 Kopja konkordatu z biskupem Poznańskim z 24 marca 1781; fol. 7 Nota K. E. z 20 marca 1778 w sprawie 40000 złp. misyi Koniecpolskiej i gmachów po-jezuickich w Kaliszu; fol. 8 Projekt ad complanandum między K. E. a prymasem z r. 1778; fol. 12 Nota departamentu sprawiedliwości w sprawie sumy 40000 złp. z 20 marca 1778; fol. 15 Wykaz rozmaitych summ legowanych kościołom w Piotrkowie, Koniecpolu, Rawie, Kaliszu; fol. 17 Objasnienia ze strony prymasa w kwestyi spornych summ z archidyecezyi Gnieźnieńskiej 1778; fol. 34 Nota prymasa Ostrowskiego w kwestyi porozumienia co do summ dwóch kanonii Kaliskich 1778; fol. 36 Summy przez prymasa podane z równoległemi o nich adnotacyami K. E.; fol. 41 Nota o konwikcie Kaliskim przez K. E. kapitule Gnieźnieńskiej przesłana; fol. 42 Summy kościoła Kaliskiego i Piotrkowskiego na obligi i potrzeby duchowne; fol. 47 Noty o kanoniach Kaliskich i funduszach ich przez Franciszka Chrzanowskiego i Andrzeja Domżałskiego kanoników podane prymasowi; fol. 49 Nota w sprawie kościoła i konwiktu Kaliskiego; fol. 50 Dekret w sprawie o fundusze w Koniecpolu z 9 marca 1778; fol. 59 Nota prymasa w sprawie kościoła Rawskiego; fol. 64 Rozrządzenie obligacyi duchownych funduszu edukacyjnego; fol. 70 Postanowienie K. E. z 13 lipca 1779 o wyznaczeniu Chrzanowskiemu i Domżałskiemu, kanonikom Kaliskim, jako kaznodziei i penitencyarzowi, pensyi po 1200 złp.; fol. 71 Konkordat z prymasem Ostrowskim zawarty 1 grudnia 1781; fol. 74 Zestawienie dochodów i rozchodów K. E. w sumie 2695343 złp. 22⁴/₁₂ gr.; fol. 75 Ordynacya summ 2400 złp. na kanoników Kaliskich i 4800 złp. na 6 misyonarzy podpisana przez prymasa w Skierniewicach 25 lutego 1782; fol. 80 Objasnienie artykułu percepty z summy na archidyecezyą od K. E. przychodzącej przez infulata Zacharyaszewicza; fol. 86 List C. Żórawskiego do kanonika Zacharyaszewicza z Warszawy 9 marca 1785 w rozmaitych sprawach kościelnych bieżących; fol. 88 List (nie cały) tegoż do Zacharyaszewicza z Warszawy z 11 sierpnia 1785; fol. 90 Promemoria do interesu względem summy z kasy K. E. na archidyecezyą przychodzącej, przez Zacharyaszewicza napisane; fol. 91 List Michała Czapskiego, wojewody Małborskiego, do ks. Zacharyaszewicza z 12 maja 1782 w sprawie funduszu misyonarżów w Koniecpolu, z odpowiedzią; fol. 98 Ordinatio summae ex thesauro Commissionis Educationis ad pias obligationes in archidioecesi Gnesnensi adimplendas quotannis pendit solitae przez prymasa Poniatowskiego, datowana w Warszawie 8 września 1787; fol. 100

Kwity rozmaitych osób na odbierane summy od 9 listopada 1787 do 5 marca 1795; fol. 165 List arcybiskupa Ignacego Krasickiego z Berlina 20 grudnia 1796 do audytora Zacharyaszewicza w sprawie zapłacenia ks. Cioffani'emu 200 sztuków i w sprawach bieżących; fol. 166 List ks. Siegla z Łowicza z 26 grudnia 1796 o zapłaceniu tych 200 sztuków długu rzymskiego z remanentów od summy z kasy niegdyś K. E. pozostałych (166 kart).

Wilanów.

Rękopisy po Ignacym Potockim, obecnie do Krakowa przeniesione znajdują się w pałacu tak zwanym pod Baranami.

Nr. 151. Różne podania i pisma w przedmiotach edukacyjnych.

183. Listy znakomitych osób w kraju i za granicą pisane do Adama Czartoryskiego, wojewody Ruskiego, 1737—1778, z dołączeniem listów oryginalnych jego i jego żony.

190. Zbiór prawa przyrodzonego politycznego narodów przez ks. Hieronima Stroynowskiego, 1780.

193. Nauka o prawie przyrodzonym ks. Antoniego Popławskiego.

195. Ueber die Erziehungs- und Schulwesen, 1783, dedykowane Ignacemu Potockiemu.

199. Zbiór prawideł języka francuskiego w szkołach Krakowskich ułożony, 1780.

208. Gramatyka języka łacińskiego przez ks. Onufrego Kopczyńskiego napisana.

215. Logika ks. Condillac'a dla szkół w Polsce na żądanie Ignacego Potockiego po francusku napisana, z tłumaczeniem na polski język przez tegoż Potockiego.

220. O wymowie przez ks. Piramowicza, część 2-ga, tudzież brulion przykładów moralnych, powieści i bajeczek do książki pożytecznej dla wieśniaków.

273. Prace uczone Ignacego Potockiego; w tomie 2-im między innymi: Myśli o edukacyi i instrukcyi w Polsce; Note de mon voyage de Varsovie à Pymont, 1778; rozmaite listy, rozprawy i wiersze.

274. Listy ks. Piramowicza do Ignacego Potockiego w czasie podróży do Rzymu z różnych miejsc pisane, 1779—1780.

275. Mowy Ignacego Potockiego na posiedzeniach Rady Nieustającej i na sejmach miane, 1778—1792; po większej części bruliony własnoręczne.

276. Własnoręczne bruliony listów Ignacego Potockiego, 1778—1792.

279. Listy różnego stanu osób w kraju i za granicą pisane do Ignacego Potockiego, 1783—1792.

Nr. 280. Korespondencya zagraniczna Ignacego Potockiego, 1788—1792.

Wilno.

W archiwum Okręgu Naukowego (fascykul 7/₄₉) dochował się tylko jeden rękopis: „Dzieje obrad domowych co do spraw szkolnych„ szkoły podwydziałowej w Łużkach, z 5 kart, na których z czasów K. E. są zanotowane wiadomości od 20 listopada 1784 do 3 października 1792.

Biblioteka Publiczna posiada tylko jeden rękopis z czasów K. E.: „Zasady do urządzenia szkół narodowych w Litwie bez kosztu skarbowego, podane przez posła litewskiego, pisane w Warszawie przez D. G. P. P. L. Z. (8°, 10 kart, B. 4. 105); pochodzi ten rękopis z klasztoru dominikanów w Grodnie.

Włocławek.

Archiwum kapituły Kujawskiej posiada księgi dawnych szkół pijarskich w Piotrkowie; do czasów K. E. i spraw z historią szkoły w związku będących odnoszą się następujące:

1. Księga raportów do Szkoły Głównej o dyrektorach i uczniach od marca 1782 do r. 1791 włącznie.

2. Dzieje domowe albo opis przez dni osobliwszych dziejów i przypadków zdarzonych w szkołach Piotrkowskich, zaczęty w miesiącu wrześniu 1782. Noty od 1 września 1782 do 4 marca 1792.

3. Historia domus Petricoviensis ab anno 1731 conscripta — doprowadzona do r. 1794.

4. Liber in quo actus in domo Petricoviensi Sch. Piarum a nostris certis fixis temporibus absoluti connotantur; w latach 1773 — 1792 notatki o dniach, w których się odbywały egzaminy.

5. Liber archivi collegii Petricoviensis Sch. Piarum, in quo annotantur familiae singulorum annorum, item renovationes votorum; w latach 1773³/₄ — 1794¹/₃ nazwiska mieszkających w kolegium zakonników i jakie spełniali obowiązki.

6. Liber suffragiorum z lat 1770 — 1801; krótkie biografie zmarłych zakonników z dokładnemi datami śmierci, latami wieku, powołania i obowiązków nauczycielskich.

7. Liber capitulum 1750 zawiera w środku: Liber suffragiorum pro nostris collegii Radziejoviensis, 1776.

8. Liber capitulum localium, 1748 — 1831; w latach 1773 — 1794 zawiera postanowienia w sprawach gospodarsko-ekonomicznych i wydatkowania funduszy na szkoły.

Myśl opracowania dziejów Komisji Edukacyjnej powziąłem dwanaście lat temu. Ponieważ praca nad monografią jest tem łatwiejsza, im więcej ma się pod ręką materiałów drukowanych, postanowiłem rozdzielić swą pracę na urzeczywistnienie współrzędne dwóch zadań: ogłaszanie materiałów i pisanie monografii.

Pierwsze zadanie z początku ważniejsze być musiało tembardziej, że niektóre materiały dzięki swej doniosłości historyczno-kulturalnej zasługiwały na ogłoszenie w całości i przydać się mogły innym badaczom, zacząłem więc od r. 1901 ogłaszać je pod ogólnym tytułem: *Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły w Koronie, 1773 — 1794*. Plan tego wydawnictwa ogłosiłem w krótkim informacyjnym artykule (z powodu recenzji o pierwszych sześciu zeszytach wydawnictwa umieszczonej w Kwartalniku Historycznym, Lwów, 1905, rocznik XIX, str. 443), pomieszczonym w „Przeglądzie Historycznym“ (Warszawa, 1906, tom II, str. 396) i tutaj powtarzam go w pełniejszej formie albo z uzupełnieniami, które uznałem za stosowne zrobić, rozpatrzywszy się dokładniej w całości archiwalnych materiałów.

Materiały przeznaczone do ogłoszenia w druku dzielę na dwie główne grupy: 1-a odnosi się do szkół w Koronie, 2-ga do szkół na Litwie.

Pierwsza składać się będzie z 45 zeszytów, które będą zawierały:

I. Raporty szkół wydziałowych i podwydziałowych.

A. Wydział Mazowiecki.

- * Zeszyt 1. Warszawa.¹⁾
- * „ 2. Łęczyca.
- * „ 3. Płock.
- * „ 4. Pułtusk.
- * „ 5. Rawa.
- * „ 6. Węgrów.

B. Wydział Wielkopolski.

- * „ 7. Poznań.
- * „ 8. Kalisz.
- * „ 9. Toruń, Trzemeszno, Wschowa.

C. Wydział Małopolski.

- „ 10. Kraków.
- „ 11. Kielce, Lublin, Pińczów.
- „ 12. Sandomierz.

D. Wydział Wołyński.

- „ 13. Krzemieniec.
- „ 14. Bar, Kamieniec.
- „ 15. Łuck, Ołyka, Ostroń, Szarogród, Włodzimierz.

E. Wydział Ukraiński.

- „ 16. Winnica, Humań, Kaniów.
- „ 17. Lubar, Owrucz, Żytomierz.

F. Wydział pijarski.

- „ 18. Chełm, Drohiczyn, Góra.
- „ 19. Łomża, Łowicz, Łuków.

---

¹⁾ Zeszyty oznaczone gwiazdką już wyszły z pod prasy.

- Zeszyt 20. Międzyrzec Korecki, Piotrków, Radom.
„ 21. Radziejów, Rydzyna, Szczuczyn.
„ 22. Warszawa, Wieluń.

II. Raporty szkół niższych i parafialnych.

- * Zeszyt 23. Raporty szkół niższych i o szkołach parafialnych
z lat 1776—1793.

III. Raporty generalnych wizytatorów.

- * Zeszyt 24. Raporty z roku 1774.
* „ 25. „ z lat 1774—1782.
* „ 26. „ z roku 1783.
* „ 27. „ „ 1784.
„ 28. „ „ 1785.
„ 29. „ „ 1786.
„ 30. „ „ 1787.
„ 31. „ „ 1788.
„ 32. „ „ 1789.
„ 33. „ „ 1790.
„ 34. „ z lat 1791—1793.

IV. Protokoły posiedzeń.

- Zeszyt 35. Komisji Rozdawniczej Koronnej, 1774—1776.
* „ 36. Towarzystwa do ksiąg elementarnych, 1775—
1792.
* „ 37. Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773—1777.
„ 38. „ „ „ „ 1778—1781.
„ 39. „ „ „ „ 1782—1785.
„ 40. „ „ „ „ 1786—1789.
„ 41. „ „ „ „ 1790—1794.
„ 42. Spis rzeczy, osób i miejscowości do zeszytów
37—41.

V. Bilanse.

- Zeszyt 43. Dochody i rozchody Komisji Edukacji Narodowej
od 15 maja 1774 do 1 lipca 1783.

- Zeszyt 44. Dochody i rozchody K. E. N. od 1 lipca 1783 do 1 lipca 1789.
„ 45. Dochody i rozchody K. E. N. od 1 lipca 1789 do 1 lipca 1794.

Druga główna grupa *Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły na Litwie, 1773—1794* składać się będzie z czterech tomów, których zawartość będzie następująca:

- Tom 1-szy. Raporty szkół wydziałów Litewskiego i Poleskiego, 1775—1792.
Tom 2-gi. Raporty szkół wydziałów Ruskiego i Żmudzkiego, 1775—1792.
Tom 3-ci. Protokoły posiedzeń Komisji Rozdawniczej Litewskiej, 1774—1776, i Raporty generalnych wizytatorów z lat 1776—1782.
Tom 4-ty. Raporty Szkoły Głównej Litewskiej składane Komisji E. N. w latach 1783—1794.

Równocześnie z ogłaszaniem materyałów posuwa się naprzód robota nad ich opracowaniem w monografii historycznej; polega ona dotychczas głównie na wyzyskaniu i segregowaniu materyału drukowanego i tego rękopiśmiennego, który nie został przeznaczony do ogłoszenia w druku. Monografia składać się będzie z ośmiu tomów:

- Tom I. A. Opracowania i źródła drukowane. B. Źródła archiwalne.
Tom II. Komisya Edukacyi Narodowej i komisye pomocnicze: Rozdawnicza i Sądownicza.
Tom III. Towarzystwo do ksiąg elementarnych.
Tom IV. System pedagogiczny Komisji E. N. i jej Ustawy dla stanu akademickiego i na szkoły.
Tom V. Szkoły parafialne.
Tom VI. Szkoły podwydziałowe i wydziałowe.
Tom VII. Szkoła Główna Koronna.
Tom VIII. Szkoła Główna Litewska.

SPIS RZECZY.

A. Opracowania i źródła drukowane.

	<i>Str.</i>
Materyały wydane przez Komisję Edukacyjną	9
Holsche — Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ost- Preussen	10
Délicourt — Essai critique sur l'éducation publique que l'on donne dans la Prusse méridionale autrefois Pologne.	11
Murray — De l'état des études des lettres et des moeurs en Pologne.	12
Potocki — Pochwała Grzegorza Piramowicza.	15
Klewitz — Geschichte und Darstellung des Südpreuussischen Schulwe- sens.	16
Szwejkowski — Uwagi nad wyższymi szkołami polskimi w porówna- niu do niemieckich	17
Sołtykowicz — O stanie akademii Krakowskiej od założenia jej w r. 1347 aż do terażniejszego czasu krótki wy- kład historyczny	18
Śniadecki — Żywoć publiczny i uczoney Marcina Odlanickiego Po- czobuta.	19
„ Żywoć literacki Hugona Kołłątaja z opisaniem stanu Aka- demii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem reformy 1780	19
Bohusz — Pochwała pogrzebowa Joachima hrabi Chreptowicza.	20
Lelewel — Bibliograficznych ksiąg dwoje.	„
Gacki — Dzieje instytutów edukacyjnych, a mianowicie pijarskich za- kładów w Piotrkowie	„
Łukaszewicz — Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania	21
Meissner — Nachrichten über die Entstehung und Entwicklung der Schule zu Trzemeszno	„
Jocher — Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce.	22
Wybicki — Pamiętniki	„
Mickiewicz — Literatura słowiańska	„
Muczkowski — Józef Kąnty Nepomucen Bogucicki	23
Kojsiewicz — Ks. Hugona Kołłątaja korespondencya z Tadeuszem Czackim	24

	<i>Str.</i>
Jaroszewicz — Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji	24
Jan ze Swistoczy — Wspomnienia	”
Niemcewicz — Pamiętniki czasów moich	25
Muczkowski — Statuta necnon liber promotionum philosophorum ordinis	”
Łukaszewicz — Historia szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem	26
Baliński — Jan Śniadecki i Tadeusz Czacki	28
. . . . . Krótka wiadomość o szkole Łomżyńskiej od r. 1616 do 1818.	”
Baliński — Dawna Akademia Wileńska	29
. . . . . Учебныя заведенія Литвы до присоединенія ея къ Россіи	”
Czacki M. — Wspomnienia z roku 1788 po 1792	”
Rogalski — Komisya Edukacyjna	30
Mecherzyński — O reformie Akademii Krakowskiej w r. 1780 przez Kołłątaj	”
. . . . . История базилианскаго ордена	”
Baliński — Pamiętniki o Janie Śniadeckim	31
Szczepański — Szkoły w Polsce	”
Kuliczkowski — Grzegorz Piramowicz.	32
Zarański — Komisya Edukacyi Narodowej a Rada Szkolna Krajowa	”
z Pawłowic Roman — Pogląd na czasy i prace Grzegorza Piramowicza	”
Petrow — Очеркъ истории базилианскаго ордена въ б. Польшѣ	33
. . . . . Историческая записка о Бѣлостокской гимназії	”
Kraszewski — Komisya Edukacyjna, jej prace i zasługi na polu wychowania publicznego	34
” Polska w czasie trzech rozbiorów	”
Schmitt — Książd Hugo Kołłątaj i jego prześladowcy	35
Tekieliński — Dzieje domowe albo opis przez dni osobliwszych dziejów i wypadków zdarzonych w szkołach wydziałowych Wileńskich	”
Moszyński — Monografia kolegium i szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu-Koreckim	36
” Kronika kolegium Lubieszowskiego.	”
Wisłocki — Poczët chronologiczny prac drukowanych i rękopiśmiennej Grzegorza Piramowicza	”
Hołowczyc — Raport wizyty generalnej, odprawionej w roku 1782	37
Kraszewski — Listy Jana Śniadeckiego w sprawach publicznych od r. 1788 do 1830 pisane	”
Zaruski — Dawne wychowanie szkolne	38
Parasiewicz — O życiu i pismach Grzegorza Piramowicza z poprzedniem wspomnieniem o Komisji Edukacyi Narodowej.	”

	Str.
Zaleski M. — Pamiętniki posła na sejm czteroletni	38
Zaleski B. — Żywot księcia Adama Jerzego Czartoryskiego	39
Chmielowski — Joachim Chreptowicz	40
Kryżanowskij E. — Учебныя заведенія въ русскихъ областяхъ Польши въ періодъ ея раздѣловъ	”
Korzon — Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta	46
Bem — Z dziejów oświaty	”
Leniek — Obchód 100-letni odsieczy Wiedeńskiej urządzony przez szkoły w Koronie i Litwie z polecenia K. E. N.	47
Włodimirskij-Budanow — История Императорскаго Университета Св. Владимира	”
Smoleński — Kuźnica Kołłątajowska	50
Oraczewski — Wizyta Szkoły Głównej Koronnej r. 1786	”
Kański — Szkoły Piotrkowskie	51
Lubomirski — Piotr Samuel Dupont de Nemours	”
Wagilewicz — Porównanie organizacyi dzisiejszych gimnazyów au- stryackich pod względem pedagogicznym i dy- daktycznym z gimnazyami w Polsce przez K. E. zaprowadzonemi	”
Bossakiewicz — Rys oświaty i fundusów edukacyjnych w Polsce.	54
Dębicki — Puławy	”
Leniek — Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum św. Anny w Kra- kowie	55
Bądzkiewicz — Stanowisko korepetytorów w dziejach szkolnictwa pol- skiego	”
Wołyniak — Kilka słów o dwóch szkołach dawnych na Podlasiu	56
. . . . . Z dziennika szkoły Uszackiej	”
Smoleński — Żywioty zachowawcze i Komisya Edukacyjna.	”
” Przewrót umysłowy w Polsce w wieku XVIII.	57
Leniek — Kandydaci stanu akademickiego, przyczynek do dziejów szkolnictwa z czasów K. E.	58
Udziela — Ustrój szkół ludowych w Polsce przy końcu XVIII w. i w początkach XIX wieku	”
Karbowiak — O książkach elementarnych na szkoły wojewódzkie z czasów K. E. N.	”
” Listy w sprawie wystawy rzeczy szkolnych narodowych. . . . . . Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ, 1783— 1807	60
Moszyński — Myśl polityczna z księgi dziejów, cierpień i pracy	61
Mandybur — Nauka historii w szkołach K. E. w Polsce	63
Świechło — Pierwsze elementarze polskie a Elementarz najnowszy.	64
Składny — Ueber die polnische Schulreform im Jahre 1783	”
Wojciechowski — Dzieje domowe albo opis dni osobliwszych dziejów i przypadków zdarzonych w szkołach więk-	

	<i>Str.</i>
szych Kałiskich wydziału Poznańskiego od r. 1781 dnia 1 października	64
Rolle — Ateny Wołyńskie	65
Kriżanowski O. — Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣ- щенія въ Россіи	65
Bieliński — Uniwersytet Wileński	66
Galle — Komisya Edukacyjna	68
Karbowiak — Wychowanie fizyczne K. E. N. w świetle historii pe- dagogii	”
Mandybur — Ignacy Krasicki a reformy K. E.	69
Chłapowski — Życie i prace ks. Józefa Rogalińskiego	”
Czarnecki — Najdawniejsze wzory pisma polskiego i polskie podręcz- niki do nauki kaligrafii	70
Ado — Краткій историческій очеркъ Минской мужской гимназіи .	71
Lutosławski — System oświecenia publicznego stworzony przez K. E. N.	72
Dickstein — Głos ks. Antoniego Popławskiego pijara (1774) w spra- wie reformy wychowania narodowego	”
Karbowiak — Konwikt szlachecki z czasów K. E. N.	73
Jundziłł — Pamiętniki	”
Witkowska — Komisya Edukacji Narodowej	74
Kraczkowski — Историческій обзоръ дѣятельности Виленскаго Учебнаго Округа	”
Koprowicz — Wychowanie religijno-moralne w szkołach K. E. N. .	75
Karbowiak — Doroczne powszechne święto dobrodziejów młodzieży szkolnej	”
~~System dydaktyczno-pedagogiczny K. E. N. . . . .~~	~~76~~
Tokarz — Ostatnie lata Hugona Kołłątaja	”
Wundrack — Geschichte der Piaristen-Schule zu Reisen	”
Krzemiński — Komisya Edukacji Narodowej	77
Bukowiński — Dążenia i ideały K. E.	78
Karpowicz — Kilka słów o dawniejszych szkołach u nas	”
Gralewski — Szkoła ludowa w ustawach K. E.	”
Ceysinger — Pierwsze w Europie ministerjum oświaty	”
Czarnocka — K. E. i szkolnictwo dzisiejsze	”
Kreczmar — K. E. a chwila dzisiejsza	”
Gralewski — New education i ustawy K. E.	”
Leniek — Hugona Kołłątaja raport z wizytacji Akademii Krakowskiej w r. 1777.	”
Karbowiak — Pierwiastek patriotyczny w pedagogice K. E. N. . . .	79
Załęski — Jezuci w Polsce	”
Karbowiak — Pedagogika K. E. N. w świetle systemów pedagogicz- nych XVIII wieku	80
” — Edukacja i instrukcja moralna i religijna K. E. N.	83
Potocki — O Komisji Edukacji Narodowej	84
Krzemiński — Komisya Edukacyjna	”

	<i>Str.</i>
Kurczewski — Wiadomości o szkołach parafialnych w dyecezyi Wileńskiej.	85
Lewicki — Bibliografia druków odnoszących się do K. E. N.	„
Kościński — Szkoły Rydzynskie książąt Sułkowskich.	87
Swiencickij — Матеріяли до исторіі галицько-руського шкільництва XVIII i XIX вв.	88
Jundziłł — Cudzoziemcy w uniwersytecie Wileńskim.	„
Morawski — Ignacy Potocki a K. E.	89
Mościcki — Sprawa włościańska na Litwie za panowania Pawła I.	„
Gozdawa — O szkołach w województwie Połockiem w XVIII w.	90
„ Mozyrz	„
Lewicki — Geografia za czasów K. E. N.	„
Tokarz — Zatarg o sprawę reformy akademii Krakowskiej w latach 1777—1782	91
Morawski — Archiwum Rydzynskie książąt Sułkowskich	„
Tr. — Kronika szkoły narodowej w Poznaniu od roku 1781 do roku 1793	92
Żelazowski — L'instruction publique et la Commission d'éducation en Pologne.	„
Kopko — Krytyczny rozbiór gramatyki narodowej O. Kopczyńskiego.	93
Chodyński — Szkoły oo. pijarów w Radziejowie i Włocławku.	94
Wołyniak — Bazylianie w Owruczu	„
Morawski — August Sułkowski a K. E.	„
Szybalska — Praca K. E. N. nad językiem polskim	„
Ogólne uwagi	95

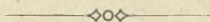
B. Źródła archiwalne.

Archiwum Komisji Edukacji Narodowej.	99
Kraków: Muzeum XX. Czartoryskich.	101
Moskwa: Archiwum ministerjum spraw zagranicznych	105
Archiwum ministerjum sprawiedliwości	106
Petersburg: Archiwum ministerjum rolnictwa i dóbr państwa	117
Archiwum ministerjum oświaty.	140
Cesarska Biblioteka Publiczna	143
Poznań: Archiwum państwa	144
Warszawa: Archiwum Główne	146
Archiwum Izby Skarbowej	153
Biblioteka Główna (Uniwersytecka).	156

DODATEK.

Materyały uzupełniające, znajdujące się w rozmaitych archiwach i bibliotekach:

Kijów: Archiwum uniwersyteckie	157
Kraków: Archiwum senatu uniwersyteckiego	160
Akademia umiejętności	167
Biblioteka Jagiellońska	168
Muzeum XX. Czartoryskich.	169
Lublin: Biblioteka gimnazjalna.	172
Pułtusk: Kancelarya gimnazjum	173
Szczorse: Biblioteka Chreptowiczów	„
Warszawa: Archiwum konsystorza metropolitalnego	174
Wilanów: Biblioteka Branickich.	175
Wilno: Archiwum Okręgu Naukowego	176
Biblioteka Publiczna.	„
Włocławek: Archiwum kapitulne	„
Plan wydawnictwa materyałów do historii K. E. N.	177
Plan monografii o K. E. N.	180

W

314341

2